

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

*Ο Έλεγχος των Δημοσίων Αξιοματούχων στο Corpus
Lysiacum*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Ευσταθίας Β. Κωνσταντίνου

Πτυχιούχου του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

1998

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγήτρια Παν/μίου
Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες : Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, αφυπηρετήσας Καθηγητής
Παν/μίου Πελοποννήσου.

: Ευσταθίου Αθανάσιος, αναπληρωτής Καθηγητής Ιονίου Παν/μίου

Καλαμάτα, Ιούνιος 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα	5
1. Εισαγωγή	6
1.1 Το ύφος του Λυσία: τα βασικά χαρακτηριστικά	12
2. Οι αξιωματούχοι της αθηναϊκής δημοκρατίας	15
2.1 Πολίτες-Αξιωματούχοι: τα χαρακτηριστικά τους και οι διαδικασίες ανάδειξης.....	15
2.2 Ρήτορες: μία ειδική κατηγορία «αξιωματούχων»	16
3. Πολιτειακά όργανα ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων.....	17
3.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις	17
3.2 Ο ελεγκτικός ρόλος της Βουλής.....	18
4. Νομικές διαδικασίες ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων	19
4.1 Διαδικασίες πριν την έναρξη της θητείας.....	19
<i>Δοκιμασία</i>	19
<i>Δοκιμασία ρητόρων</i>	21
4.2 Διαδικασίες κατά τη διάρκεια της θητείας.....	24
<i>Άποχειροτονία</i>	24
<i>Είσαγγελία</i>	25
<i>Είσαγγελία για εσχάτη προδοσία</i>	28
4.3 Διαδικασίες μετά τη λήξη της θητείας	29
<i>Εϋθυνα</i>	29
4.4 Άλλες διαδικασίες ελέγχου.....	32
<i>Γραφή Παρανόμων</i>	32
5. Ο έλεγχος των δημοσίων αξιωματούχων μέσα από τους λυσιακούς Λόγους	33
A. Μέρος-Προλεγόμενα	33
10. <i>Κατὰ Θεομνήστου</i>	34
14. <i>Κατὰ Ἀλκιβιάδου λιποταξίου</i>	35
15. <i>Κατὰ Ἀλκιβιάδου ἀστρατείας</i>	38

25. Δήμου καταλύσεως άπολογία	39
26. Περὶ τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας	41
27. Κατὰ Ἐπικράτους καὶ τῶν συμπρεσβευτῶν ἐπίλογος.....	42
28. Κατὰ Ἐργοκλέους ἐπίλογος	43
29. Κατὰ Φιλοκράτους ἐπίλογος	44
B. Μέρος-Προλεγόμενα	45
16. Λυσίου Ὑπὲρ Μαντιθέου.....	46
Εισαγωγικές επισημάνσεις	46
Προοίμιο (exordium) §§ 1-3.....	46
Δήγηση (narratio)-Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§ 4-19	47
Επίλογος (peroratio) §§20-21	55
Μερικά συμπεράσματα για τον Λόγο του Μαντίθεου	55
30. Λυσίου Κατὰ Νικομάχου γραμματέως εὐθύνῶν κατηγορία.....	56
Εισαγωγικές επισημάνσεις	56
Ἀναγραφεῖς: αξιωματούχοι της αθηναϊκής πολιτείας	57
Προσωπικότητες.....	58
Νομικές Διαδικασίες	58
Ο Κατὰ Νικομάχου Λόγος: μία περίπτωση εὐθύνῆς ή εἰσαγγελίας;	59
Ο Λόγος Κατὰ Νικομάχου: Δευτερολογία ή Συνηγορία;	60
Ο Λόγος: ένας στοχευμένος σχολιασμός	61
Προοίμιο (exordium) §§ 1-6.....	61
Δήγηση (narratio)-Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§ 7-30	63
Εισαγωγικές επισημάνσεις: §§17-22.....	66
Επίλογος (peroratio) §§ 31-35.....	73
31. Λυσίου Κατὰ Φίλωνος Δοκιμασίας	75
Εισαγωγικές επισημάνσεις	75
Προοίμιο (exordium) §§ 1-4.....	76
Πρόθεση (propositio) §§ 5-7	77

Διήγηση (narratio) §§ 8-23.....	78
Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§ 24-33	82
Επίλογος (peroratio) §34	85
Συμπεράσματα.....	86
Βιβλιογραφία	89

Προλογικό σημείωμα

Η ακόλουθη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία αποτελεί τη δημιουργική κατάληξη μιας κοπιαστικής, αλλά ενδιαφέρουσας πνευματικής πορείας. Το προσωπικό αυτό πόνημα συνιστά το καταστάλαγμα των γνώσεων που αποκτήθηκαν μέσα από τις μεταπτυχιακές μου σπουδές στο φιλολογικό τμήμα του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Επιπλέον μέσα από τις σελίδες του αντανακλάται η δεκαετής εμπειρία μου ως φιλόλογου σε σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και οι προπτυχιακές μου σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Το θέμα της εργασίας είναι αντλημένο μέσα από την αττική ρητορεία και τα ρητορικά κείμενα, τα οποία έχω μελετήσει σε βάθος τόσο ατομικά όσο και με τους μαθητές μου στα πλαίσια του σχολικού μαθήματος.

Μέσα από αυτό το σημείωμα αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κυρία Βολονάκη Ελένη, η οποία καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος με ενθάρρυνε και μου πρότεινε λύσεις για οποιοδήποτε ζήτημα προέκυπτε. Το συγγραφικό της έργο, βιβλία, επιστημονικά άρθρα και μεταφράσεις συνέβαλλαν σημαντικά στην εκπόνηση των εργασιών, τις οποίες ανέλαβα στα πλαίσια της ολοκλήρωσης του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Κλείνοντας θα ήθελα να εκφράσω την εκτίμησή μου στους δύο συνεπιβλέποντες καθηγητές, τον κύριο Κωνσταντινόπουλο Βασίλειο και τον κύριο Ευσταθίου Αθανάσιο, διότι συνεισέφεραν με τον δικό του τρόπο ο καθένας στην ικανοποιητική μεταπτυχιακή μου πορεία. Η παρακολούθηση της διδασκαλίας τους και η μελέτη των επιστημονικών τους συγγραμμάτων συνέβαλλαν στην επιτυχή ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Ε. Β. Κωνσταντίνου

1. Εισαγωγή

Ο τίτλος του παρόντος πονήματος είναι ο *Έλεγχος των δημοσίων αξιωματούχων στο Corpus Lysiacum*. Καθίσταται εξαρχής σαφές ότι η εργασία θα κινηθεί στο πεδίο της Ρητορικής και συγκεκριμένα των ρητορικών λόγων του Λυσία ιδωμένων μέσα από το πρίσμα του νομοθετικού πλαισίου ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων. Θα ήταν ανώφελο να διατρέξουμε διεξοδικά όλο τον βίο του Λυσία. Αντίθετα θα επιλεγούν τα στοιχεία εκείνα του βιογραφικού του σημειώματος, τα οποία θα συμβάλλουν άμεσα ή έμμεσα στην προσέγγιση του εξεταζόμενου θέματος.

Αρχικά επιβάλλεται να καταγραφούν τα έτη κατά τα οποία έζησε ο Λυσίας. Το στοιχείο αυτό είναι κομβικό, διότι οριοθετεί το ιστορικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε, ανδρώθηκε, μορφώθηκε και διαμόρφωσε την προσωπικότητά του ο Λυσίας. Σύμφωνα με τον Lesky γεννήθηκε το 445 π. Χ. και αποκτά τη ρητορική του παιδεία στην Κάτω Ιταλία πιθανότατα από τον Τεισία. Μετά την εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία¹ ο Λυσίας και ο αδελφός του Πολέμαρχος επέστρεψαν στην Αθήνα, όπου έζησαν σε εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες, οι οποίες ωστόσο έγιναν μοιραίες, όταν οι Τριάκοντα Τύραννοι² άρπαξαν την περιουσία του, σκότωσαν τον Πολέμαρχο, ενώ ο ίδιος γλύτωσε την τελευταία στιγμή στα Μέγαρα. Από εκεί υποστήριξε την κίνηση για την αποκατάσταση της δημοκρατίας με χρήματα, όπλα και ανθρώπους. Μετά την επανίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος ο Θρασύβουλος πρότεινε να δοθεί στο Λυσία το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη, χωρίς, ωστόσο να τελεσφορήσει η πρότασή του, με αποτέλεσμα να παραμείνει έως το τέλος της ζωής του μέτοικος.

Η εκτενής αναφορά μας στη σχέση του Λυσία με το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων είναι ουσιαστική για την πορεία της παρούσας εργασίας. Πιο συγκεκριμένα θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση των αναφορών που κάνει ο Λυσίας στους λόγους του και σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με πρόσωπα και καταστάσεις που άπτονται του καθεστώτος των Τριάκοντα. Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ότι με βάση το έτος γέννησης του και την περίοδο επιστροφής του στην Αθήνα καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως ο Λυσίας βίωσε τα τελευταία έτη του Πελοποννησιακού Πολέμου σε

---

¹ Για τη σικελική εκστρατεία βλ. ενδεικτικά: Wilken (1976) 227-231 Hornblower (2005) 292-309.

² Σχετικά με το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων βλ. ενδεικτικά: Wilken ό.π. 265 Hornblower ό.π. 377-379.

πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Άρα οι λόγοι του κινούνται χρονικά στο πλαίσιο των τελών του 5^{ου} και των αρχών του 4^{ου} αιώνα με κομβικούς ιστορικούς σταθμούς τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και τις συνέπειες του για την Αθήνα (404 π.Χ.) και το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων και την ανατροπή του (403 π. Χ.).

Ο Λυσίας, αν και ξεκίνησε ως ρητοροδιδάσκαλος από νωρίς στράφηκε στο επάγγελμα του λογογράφου και έγραψε δικηγορικούς λόγους για λογαριασμό άλλων. Ο Blass συγκέντρωσε τους τίτλους 172 λόγων και απ' αυτούς με εξαίρεση τον *Έρωτικό* σώθηκαν τριάντα τέσσερις, οι οποίοι αποτελούν και το *Corpus Lysiacum*. Ο Λυσίας, αν και φανατικός δημοκρατικός, έγραφε καμιά φορά και για ολιγαρχικούς πελάτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι λόγοι του *Κατά Έργοκλέους* (28) και *Κατά Φιλοκράτους* (29), όπου έγινε απολογητής ενός έξαλλου δημοκρατικού ριζοσπαστισμού.³ Σύμφωνα με τον Usher ο Λυσίας λειτουργούσε ως «σύμβουλος» για τους πελάτες του, χαρακτηρισμό που καμιά αρχαία πηγή δεν του αποδίδει. Ήταν ένας λογογράφος που εργαζόταν μόνος του γράφοντας επιδεικτικούς και δικανικούς λόγους και ήταν εξίσου δεινός και στα δύο είδη.⁴

Αν ο Λυσίας θαυμάστηκε ως ρήτορας για κάτι ξεχωριστό από τους αρχαίους τεχνοκρατικούς, αυτό ήταν η εύρεση του ατομικού ύφους του ομιλούντος. Η ρητορική επιτήδευση στους δικανικούς λόγους ενείχε βέβαια τον σοβαρό κίνδυνο να γελοιοποιήσει τον απλό Αθηναίο που θα απευθυνόταν με στομφώδες τεχνητό ύφος στο δικαστήριο, με σκοπό να πείσει για την αθωότητά του. Αυτή η ασύμμετρη αναλογία του επιπέδου μόρφωσης του απλού ανθρώπου και του εντυπωσιακού λόγου οδήγησε μάλλον τον Λυσία να βασίσει την πειθώ στο δικαστήριο όχι στην επιτήδευση και στην ακαμψία του λόγου, αλλά στη φυσικότητα και στην απλότητα και επομένως να προσαρμόσει τους λόγους στον χαρακτήρα και τη μόρφωση των πελατών του. Σε αυτό το χαρακτηριστικό, δηλαδή την *ήθοποιαν* ο Λυσίας αποδείχτηκε αξεπέραστος από τους σύγχρονους και μεταγενέστερους ομοτέχνους του.⁵

Η προκείμενη μελέτη θα εξετάσει κάποιους από τους δικανικούς λόγους του *Corpus Lysiacum*. Γενικά από τους λόγους του Λυσία άλλοι αφορούν σε ιδιωτικές υποθέσεις και άλλοι στη σχέση των Αθηναίων πολιτών με τη λειτουργία των πολιτειακών θεσμών υπό την έννοια της συμμετοχής τους σε αυτούς. Η έρευνά μας θα σταθεί στους τελευταίους

³ Για τον βίο και το έργο του Λυσία βλ. Lesky (1981) 818-822· Kennedy (2014) 107-111.

⁴ Usher (2007) 27-29.

⁵ Για το λυσιακό ύφος βλ. την επόμενη υποεν. Επίσης πρβλ Lesky ό.π.· Jebb (2008) 57-96.

και ειδικά στους λόγους που αναφέρονται στη δράση των Αθηναίων ως δημοσίων αξιωματούχων.

Ερχόμαστε, λοιπόν, στη φράση *δημόσιοι αξιωματούχοι* που εντοπίζουμε στον τίτλο του παρόντος πονήματος, η οποία θα περιγραφεί διεξοδικά στη συνέχεια σε ξεχωριστή ενότητα. Σ' αυτό το σημείο, ωστόσο, πρέπει να υπενθυμιστεί η άμεση συμμετοχή των Αθηναίων στην καθημερινή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, ώστε να κινηθεί όλος ο κρατικός μηχανισμός μέσα σε πνεύμα δικαιοσύνης και νομιμότητας. Επομένως *αξιωματούχος* ήταν ένας οποιοσδήποτε Αθηναίος πολίτης, ο οποίος αναλάμβανε ένα δημόσιο αξίωμα για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα είτε διά της ανάτασης των χειρών (χειροτονία), είτε διά κληρώσεως ή μέσω ψηφοφορίας.⁶ Η θέση αυτή προσέδιδε στον πολίτη-αξιωματούχο δικαιώματα και υποχρεώσεις, στοιχεία για τα οποία ελεγχόταν τόσο πριν την ανάληψη της υπηρεσίας του όσο και μετά τη λήξη της θητείας του. Ο Todd χρησιμοποιεί εναλλακτικά τον όρο *άρχοντες* κάνοντας αναφορά στα αξιώματα των εννέα αρχόντων: επώνυμος *άρχοντας*, *άρχοντας-βασιλιάς*, *πολέμαρχος* και *έξι θεσμοθέτες*.⁷ Στην προκείμενη μελέτη, ωστόσο, χρησιμοποιείται ο όρος *αξιωματούχοι*, διότι κατά τη γνώμη μας είναι ευρύτερος του όρου *άρχοντες* και επιτρέπει ένα εκτενέστερο πεδίο έρευνας.

Στους λόγους του *Corpus Lysiicum* που θα εξεταστούν στο παρόν πόνημα θα συναντήσουμε τους δικανικούς όρους *συνήγοροι* και *μάρτυρες*. Ήταν σύνηθες σε υποθέσεις ελέγχου αξιωματούχων πριν ή μετά τη θητεία τους να καλούνται ενώπιον των αρμόδιων οργάνων συγγενείς ή φίλοι του ελεγχόμενου, οι *οίκεῖοι*, προκειμένου να επιβεβαιώσουν τα λεγόμενά του τελευταίου και να τον υποστηρίξουν. Αυτού του τύπου οι μάρτυρες ονομάζονταν *συνήγοροι* και σε αρκετές περιπτώσεις η δήλωσή τους ήταν καθοριστική. Υπάρχουν περιπτώσεις ελέγχου δημοσίων αξιωματούχων, στις οποίες επιδιωκόταν από τον ίδιο τον διάδικο ο συνήγορος να είχε διατελέσει στο παρελθόν και ο ίδιος αξιωματούχος.⁸ Ίσχυε η άποψη ότι οι τέτοιου τύπου μάρτυρες διακατέχονται από μια *de facto* αξιοπιστία. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι, αν μιλάμε για υποθέσεις από το 403 π.Χ. και έπειτα, δηλαδή μετά το καθεστώς των Τριάκοντα, τότε

⁶ Για τους τρόπους εκλογής αξιωματούχων στην κλασική Αθήνα βλ. Rhodes (1981) 423, 492.

⁷ Todd (1990) 217-218.

⁸ Βλ. παρακάτω την περίπτωση του μάρτυρα *Ὀρθοβούλου* στον λόγο *Ἐπὲρ Μαντιθέου* §13.

εννοείται πως οι *μάρτυρες-συνήγοροι* δε θα'πρεπε να έχουν αναμειχθεί σ' αυτό. Γενικότερα η αξιοπιστία των μαρτύρων καθοριζόταν από το βιογραφικό τους.⁹

Ο τελευταίος όρος του τίτλου της εργασίας που δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί είναι ο *έλεγχος*. Ο καθηγητής Ευσταθίου δίνει μία σαφή εικόνα της έννοιας του ελέγχου στη δημόσια ζωή της κλασικής Αθήνας. Το δικαίωμα της άσκησης πολιτικής δράσης, μολονότι ήταν κατοχυρωμένο στην αθηναϊκή δημοκρατία της κλασικής περιόδου γνώριζε περιορισμούς και κανόνες. Η διεύρυνση της κοινωνικοοικονομικής βάσης κατά τον 4^ο π. Χ. αιώνα για τη συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική ζωή της Αθήνας στα συλλογικά όργανα της Βουλής, της Εκκλησίας του Δήμου, στα δικαστήρια καθώς και στη δυνατότητα ανάληψης δημόσιων λειτουργημάτων προκάλεσε τη συνακόλουθη ανάγκη για την προκαταρκτική ταυτοποίηση και έγκριση των υποψηφίων προς ανάληψη αυτών των πολιτικών δράσεων.

Το παλαιότερο πολιτικό πλαίσιο νομής της εξουσίας και της συμμετοχής των πολιτών στο πολιτικό γίνεσθαι της αθηναϊκής δημοκρατίας του 5^{ου} αιώνα που εξακολουθούσε να διατηρεί κάποια αριστοκρατική δυναμική και κατά τη διάρκεια του 4^{ου} έδωσε τη θέση του σε μία διευρυμένη πολιτική βάση, που επιτρέπει ακόμη και σε πολίτες όχι ιδιαίτερα γνωστής κοινωνικής και οικογενειακής προέλευσης να συμμετέχουν στα όργανα της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Οργανικό στοιχείο της μετεξελιγμένης δομής της δημοκρατίας του 4^{ου} αιώνα αποτελεί ο *δήμος* ο οποίος αποκτά ισχύ και αρμοδιότητες αφετηριακής και συνάμα ελεγκτικής αρχής της πολιτικής δραστηριότητας. Έτσι, ανάμεσα σε άλλα προβλέπεται η υπαγωγή στον *δήμον* όλων των αξιωματούχων οι οποίοι είχαν επιλεγεί με ανάταση των χεριών και είχαν ως βασική και προγραμματική υποχρέωση να παρουσιάσουν ένα πειστικό και πολιτικά αποδεκτό βιογραφικό ενώπιον του δικαστηρίου. Έτσι, λοιπόν, ο κρινόμενος εξέθετε δημοσίως τα προσωπικά του δεδομένα.

Μολονότι η σύγχρονη κριτική συγκλίνει στην άποψη ότι η προκαταρκτική διαδικασία ελέγχου ονομάζεται *δοκιμασία* και ήταν στην ουσία μία τυπική διαδικασία που διαπίστωνε, αν το υπό κρίση άτομο ήταν γνήσιος πολίτης που είχε εκπληρώσει τις οικονομικές, στρατιωτικές και άλλες υποχρεώσεις του έναντι της πόλης, υπήρχαν περιπτώσεις που η εμφάνιση κατηγορών μετέτρεπε την τυπική διαδικασία σε

---

⁹ Για τον ρόλο των συνηγόρων-μαρτύρων σε υποθέσεις ελέγχου δημοσίων αξιωματούχων πρβλ. Todd (1990) 27· Rhodes (1993) 619· Humpheys (2007) 162-163.

ουσιαστικό έλεγχο, όπως για παράδειγμα στη *δοκιμασία* του Μαντιθέου, του πελάτη του Λυσία.¹⁰

Η ανάδειξη του πολίτη σε παράγοντα άσκησης εξουσίας και βασικό ρυθμιστή των πολιτικών δρωμένων της αθηναϊκής πολιτείας δεν επέτρεπε εφησυχασμό. Απεναντίας ένα καλά δομημένο σύστημα ελέγχου των δημοσίων λειτουργιών ενεργοποιούνταν με στόχο να προσφέρει ασφαλιστικές δικλίδες, ώστε η δράση των πολιτικών προσώπων να εντάσσεται σαφώς σε ένα πλαίσιο νομιμότητας και εξυπηρέτησης των συμφερόντων του συνόλου. Νομικές διαδικασίες, όπως για παράδειγμα η *δοκιμασία*, η *εὔθυνα* και η *είσαγγελία*, σχηματοποιούν το νομικό πλαίσιο προστασίας της πόλης έναντι της ενδεχόμενης αυθαιρεσίας των πολιτικών προσώπων και γενικά των δημοσίων αξιωματούχων.

Ο πολίτης με πλήρη πολιτικά δικαιώματα που αναλάμβανε πολιτική δράση μπορούσε να αναδειχτεί είτε μέλος της Βουλής είτε να καταλάβει άλλο δημόσιο αξίωμα και άρα να υποστεί την προκαταρκτική διαδικασία της *δοκιμασίας*. Επιπλέον δραστηριοποιούνταν στην Εκκλησία του Δήμου προτείνοντας ψηφίσματα και νόμους και είχε να αντιμετωπίσει έναν διαρκή και σκληρό έλεγχο όχι μόνο των πράξεων αλλά ακόμη και της ίδιας της προσωπικότητά του, καθώς και της προσωπικής του ιστορίας.¹¹

Το ίδιο το θέμα της διπλωματικής εργασίας μάς οδηγεί στο να ακολουθήσουμε μια συγκεκριμένη πορεία στην εκδίπλωση των συλλογισμών μας. Με άλλα λόγια, αφού διατρέξουμε όλο το *Corpus Lysiacum* θα επιλέξουμε τους λόγους εκείνους οι οποίοι αφορούν στον έλεγχο των δημοσίων αξιωματούχων. Από αυτούς έχουν ήδη επιλεγεί τρεις που θα σχολιαστούν αναλυτικά σε όλη τους την έκταση μέσα σε συμφραζόμενα πολιτικά, ιστορικά, κοινωνικά με έμφαση στα σημεία εκείνα του λόγου όπου γίνεται αισθητή η έννοια του ελέγχου. Οι υπόλοιποι ομοειδείς λυσιακοί λόγοι θα παρουσιαστούν με ευσύνοπτο πλην κατατοπιστικό τρόπο και σύντομες αναφορές στα σημεία που έχουν άμεση σχέση με το κεντρικό θέμα της προκείμενης μελέτης. Οι τελευταίοι αυτοί λόγοι από άποψη δομής της εργασίας θα προηγηθούν, για να ακολουθήσουν οι αναλυτικώς εξεταζόμενοι.

Στο σημείο αυτό ταιριάζει να καταγραφούν οι τρεις δικανικοί λόγοι οι οποίοι θα εξεταστούν διεξοδικά: *Υπέρ Μαντιθέου (16)*, *Κατά Νικομάχου (30)*, *Κατά Φίλωνος*

---

¹⁰ Βλ. παρακάτω την ανάλυση του Λόγου *Υπέρ Μαντιθέου*.

¹¹ Ευσταθίου (2014) 231-235.

Δοκιμασίας (31). Το κριτήριο επιλογής αυτών των λόγων από το *Corpus* και όχι κάποιων άλλων ήταν ότι ο πρώτος (16) και ο τρίτος (31) αφορούν σε περίπτωση *δοκιμασίας*, ενώ ο δεύτερος σε περίπτωση *είσαγγελίας*. Οι δύο αυτές διαδικασίες ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων αποτελούσαν βασικούς πυλώνες της εύρυθμης λειτουργίας της αθηναϊκής δημοκρατίας και οι παραπάνω ρητορικοί λόγοι, κατά τη γνώμη της συγγραφέως είναι αντιπροσωπευτικοί και αποτυπώνουν με λυσιακή γλαφυρότητα τις διαδικασίες ελέγχου των δημοσίων λειτουργών. Επιπλέον κατά τη γνώμη μας οι τρεις παραπάνω λόγοι παρουσιάζουν γενικότερο ενδιαφέρον, ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό και εξυπηρετούν περισσότερο από άλλους τους απώτερους σκοπούς του παρόντος πονήματος. Παρουσιάζουν με τον πιο κατανοητό τρόπο τις σχέσεις του πολίτη με την πόλη και το πολίτευμα μέσα στα πλαίσια της αθηναϊκής δημοκρατίας και της προσπάθειας πλήρους διαφάνειας των πεπραγμένων των δημοσίων αξιωματούχων. Να επισημάνουμε ότι για τις ανάγκες της εργασίας θα αναγράφεται ο όρος Λόγος, στο σημείο που θα αναφερόμαστε σε έναν ρητορικό λόγο.

Η μέθοδος που θα ακολουθηθεί θα είναι κειμενοκεντρική, αφού η σε βάθος μελέτη των κειμένων θα οδηγήσει σε σχόλια και σε ασφαλή συμπεράσματα για το θέμα που εξετάζεται. Οι Λόγοι του Λυσία οι οποίοι έχουν επιλεγεί είτε για αδρομερή παρουσίαση είτε για αναλυτική εξέταση, έχουν προκαταβολικά μελετηθεί στο πρωτότυπο κείμενο με τρόπο επιστημονικό και λαμβάνοντας υπόψη όλους τους ρητορικούς κειμενικούς παράγοντες, γλωσσικούς, γραμματικούς, συντακτικούς και υφολογικούς. Οι σκέψεις και τα συμπεράσματα που θα καταγραφούν είναι το αποτέλεσμα του συνδυασμού από τη μια πλευρά των ιστορικών και κοινωνικοπολιτικών συμφραζομένων και από την άλλη των κειμενικών δεικτών των προς μελέτη Λόγων.

Επιπρόσθετα η αποτύπωση του νομικού πλαισίου ελέγχου της αθηναϊκής πολιτείας της κλασικής περιόδου είναι απαραίτητη. Η νομοθεσία, η οποία ορίζει τις διαδικασίες, τον χρόνο, τον τρόπο, τις προϋποθέσεις και τα όργανα που εμπλέκονταν στην ελεγκτική διαδικασία θα καταγραφεί και από άποψη δομής θα προηγηθεί των επιμέρους ρητορικών Λόγων. Κατά συνέπεια ο αναγνώστης θα έρθει πρώτα σε επαφή με τις διαδικασίες ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων, όπως τη *δοκιμασία*, *άποχειροτονία*, *είσαγγελία*, *εὔθυνα* και *γραφὴ παρανόμων*. Η γνώση των παραπάνω διαδικασιών θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση των σχολιασμών και ερμηνειών των λυσιακών Λόγων από τον αναγνώστη.

Ο επιστημονικός σκοπός του παρόντος πονήματος κινείται σε μία βασική γραμμή στην οποία καταλήγουν και οι επιμέρους στόχοι. Με άλλα λόγια μέσα από την αναλυτική προσέγγιση τριών Λόγων του Λυσία και τη γενική πλην εύστοχη προσέγγιση των ομοειδών υπολοίπων από το συνολικό *Corpus* θα γίνει προσπάθεια να δοθεί μια σφαιρική εικόνα του ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων στην κλασική Αθήνα.

Συγκεντρώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός της εξέτασης του θέματος μέσα από τη ρητορική και λογογραφική ματιά του Λυσία, ο οποίος προσπαθώντας να υποστηρίξει τον πελάτη του μάς κληροδοτεί πολλές πληροφορίες για την εσωτερική κατάσταση της Αθήνας των τελών του 5^{ου} και των αρχών του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Η προκείμενη, λοιπόν, μελέτη ευελπιστεί κατά την ολοκλήρωσή της να βοηθήσει τον εκάστοτε αναγνώστη να κατανοήσει τη λειτουργία του αθηναϊκού πολιτεύματος σε σχέση με την εντιμότητα των πολιτών που λάμβαναν κάθε φορά τις αποφάσεις. Επιπλέον θα αποσαφηνιστούν μέσα από τα ίδια τα δικανικά κείμενα οι ασφαλιστικές δικλείδες που παρείχε η αθηναϊκή δημοκρατία, ώστε να μην μετατραπεί σε ένα καθεστώς ασυδοσίας. Τέλος ο αναγνώστης θα είναι σε θέση να δώσει τις δικές του προεκτάσεις στον έλεγχο των δημοσίων αξιωματούχων κάνοντας μια συγκριτική μελέτη των ελεγκτικών διαδικασιών της κλασικής Αθήνας και του σημερινού δημοκρατικού πολιτεύματος.

1.1 Το ύφος του Λυσία: τα βασικά χαρακτηριστικά

Θα ήταν παράλειψη, στην προκείμενη μελέτη, να μην αποτυπώσουμε, έστω ακροθιγώς το ύφος των Λόγων του Ρήτορα. Πρέπει να σημειώσουμε πως δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος πονήματος η αναλυτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών του ύφους του Λυσία, για τα οποία έχουν γραφτεί πολλές μελέτες.¹² Τα χαρακτηριστικά του λυσιακού ύφους θα καταγραφούν στο σημείο αυτό σε αδρές γραμμές με σκοπό όχι την απλή απαρίθμησή τους, αλλά την κατανόηση του υφολογικού σχολιασμού επιλεγμένων χωρίων των προς ανάλυση Λόγων που ακολουθούν. Στα πλαίσια αυτά θα

---

¹² Βλ. ενδεικτικά: Jebb (2008) 57-96· Κωνσταντινόπουλος (2014) 56-89.

προσεγγιστούν δύο βασικοί πυλώνες του γραπτού πεζού λόγου, η *Δομή* και η λεγόμενη *Γλώσσα* του κειμένου.

Ως προς τη *Δομή* των Λόγων του Λυσία παρατηρούμε ότι αυτοί σπονδυλώνονται σύμφωνα με το περιοδικό ύφος¹³, διότι αυτός ο τρόπος εξυπηρετεί τον ρήτορα στα νοήματα που θέλει να εκφράσει. Οι δευτερεύουσες προτάσεις που χρησιμοποιεί είναι κυρίως υποθετικές, επειδή με τη χρήση τους δομεί τους υποθετικούς συλλογισμούς που του είναι απαραίτητοι, προκειμένου να παραστήσει στα μάτια των δικαστών τον πελάτη του ως μια *persona* συμπαθητική, ενώ τον αντίδικο ως αντιπαθητικό και ανήθικο. Παραμένοντας στο θέμα των προτάσεων, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι ο σύνδεσμος *ὥστε* απαντάται σε πολλά σημεία των τριών εξεταζόμενων Λόγων, είτε στην αρχή περιόδου είτε ως εισαγωγικό δευτερεύουσας πρότασης. Η επιλογή αυτή του λογογράφου εξυπηρετεί την έκφραση συμπερασμάτων, απαραίτητων για τη διαμόρφωση και τη στοιχειοθέτηση της υπερασπιστικής ή καταγγελτικής γραμμής.

Ο Λυσίας σε αρκετά σημεία των κειμένων επιλέγει ένα απλούστερο ύφος από το περιοδικό και αυτό δεν είναι άλλο από το πρωιμότερο αντιθετικό.¹⁴ Μέσα από τη χρήση κυρίως των αντιθετικών διμελών συνδέσμων *μὲν, δὲ* προβάλλει τις αντινομίες του χαρακτήρα του κατηγορού ή του κατηγορούμενου. Στη συνέχεια θα γίνει αναφορά στις ρητορικές ερωτήσεις, οι οποίες αποτελούν *κοινό τόπο* σε όλα τα είδη των ρητορικών λόγων. Στους εξεταζόμενους Λόγους ο Λυσίας με τις ρητορικές ερωτήσεις που παρεμβάλλει ουσιαστικά δηλώνει βεβαιότητα για το περιεχόμενο που αυτές εκφράζουν και σε πραγματικές συνθήκες απαγγελίας με τον επιτονισμό της ερωτηματικής πρότασης δίνει έμφαση και μια επίφαση ειρωνείας στα λεγόμενα.

Ένα από τα ιδιαίτερα γνωρίσματα της δομής των κειμένων του Λυσία είναι η *τριμέλεια* των όρων μέσα σε μία περίοδο.¹⁵ Η παραπάνω εκφραστική τεχνική αισθητοποιείται με τη χρήση ομοιοτέλετων μετοχών, απαρεμφάτων και αφηρημένων ουσιαστικών. Το ομοιοτέλετο σχήμα προσδίνει ρυθμικότητα στον Λόγο, γεγονός που σημαίνει ότι οι δικαστές θα έλκονταν ακουστικά από τις τρεις ομοιοκατάληκτες λέξεις της *τριμέλειας* και κατά συνέπεια θα τις πρόσεχαν και από άποψη περιεχομένου.

---

¹³ Σχετικά με το *περιοδικό ύφος* βλ. Κωνσταντινόπουλος ό.π. 39- 44.

¹⁴ Σχετικά με το *αντιθετικό ύφος* βλ. Κωνσταντινόπουλος και Πανομήτρος (2010) 80-82· Πρβλ. Carey (1989) 8.

¹⁵ Κωνσταντινόπουλος (2014) 65-68.

Επιπρόσθετα αξιοπρόσεχτη είναι η επιτηδευμένη τοποθέτηση λέξεων με στόχο τη δημιουργία παρηχήσεων, αλλά και η χρήση του ετυμολογικού σχήματος. Ο συνδυασμός της παρήχησης και του ετυμολογικού σχήματος έχει ως αποτέλεσμα τη ρυθμικότητα στην προφορική απόδοση του Λόγου και τον καθιστά πιο ευχάριστο ακουστικά ακόμη και στην περίπτωση ενός μη ορθόφωνου εκφωνητή. Μία επιπλέον παρατήρηση κάνει ιδιαίτερη εντύπωση· ενώ συμπλέκονται στην ίδια περίοδο διαφορετικά δομικά και ρητορικά σχήματα, εντούτοις το αισθητικό αποτέλεσμα δεν παρεκκλίνει καθόλου από την απλότητα και την κομψότητα και δεν γίνεται σε καμία περίπτωση βαρύγδουπο και κουραστικό.

Συνοψίζοντας πρέπει να σημειώσουμε ότι ως προς τη *Δομή* το ύφος των Λόγων μπορεί να χαρακτηριστεί περιοδικό, κομψό και σαφές. Η περιοδικότητα έγκειται στην εξάρτηση των επιμέρους νοημάτων από μια κύρια έννοια (υποτακτική σύνδεση), η οποία εξυπηρετεί τους υποθετικούς συλλογισμούς που ενδιαφέρουν τον ρήτορα να ακουστούν στο δικαστήριο. Συμπληρωματικά είναι απαραίτητο να παραθέσουμε την άποψη του καθηγητή Edwards σύμφωνα με την οποία ο Λυσίας χρησιμοποιεί το περιοδικό ύφος κυρίως στα τμήματα που περιέχουν πολιτικά γεγονότα και στις αποδεικτικές ενότητες.¹⁶ Η διαπίστωση του καθηγητή επιβεβαιώνεται στο μεγαλύτερο μέρος της *Απόδειξης των εξεταζόμενων Λόγων*.

Επιπλέον τα ομοιοτέλευτα, οι παρηχήσεις, αλλά και το ασύνδετο, πολυσύνδετο και ετυμολογικό σχήμα προσδίνουν κομψότητα στον Λόγο. Πρόκειται για σχήματα λόγου που δε συμπλέκουν τα νοήματα, ώστε να μπερδέψουν και να κουράσουν τον ακροατή-δικαστή. Αντίθετα αποφεύγει τις μεταφορές, οι οποίες «μεταφέρουν» τις έννοιες των λέξεων σε ένα μη ρεαλιστικό-κυριολεκτικό επίπεδο, που μπορεί να μη γίνεται πάντα αντιληπτό από τον απλό Αθηναίο πολίτη που είναι μέλος του δικαστικού σώματος. Τέλος το συνολικό αναγνωστικό και ακουστικό αποτέλεσμα του Λόγου είναι απλό και σαφές, διότι ο ρήτορας επιμένει στην ουσία όσων θέλει να ειπωθούν, χωρίς περιττά λεκτικά στολίδια.¹⁷

Η δεύτερη παράμετρος του ύφους, η οποία θα εξεταστεί, είναι η *Γλώσσα* των δικανικών μας κειμένων. Ο όρος *Γλώσσα του κειμένου*, τουλάχιστον στο παρόν πόνημα, συμπεριλαμβάνει, βασικά, το είδος του λεξιλογίου που επέλεξε ο λογογράφος.

---

¹⁶ Edwards (2002) 34.

¹⁷ Βλ. Edwards ό.π.· Κωνσταντινόπουλος (2014) 86.

Ο Λυσίας, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε ρητορικά-λογογραφικά μεταξύ 403 και 380 π. Χ.¹⁸ χρησιμοποιεί την καθαρή αττική διάλεκτο. Την χαρακτηρίζουμε καθαρή, γιατί ο λογογράφος αποφεύγει τις εξεζητημένες ή τις ποιητικές λέξεις και εκείνες που είναι ξένες προς το αττικό γλωσσικό ιδίωμα. Συγχρόνως πρόκειται για μια εκλεπτυσμένη *Γλώσσα*. Παρατηρούμε ότι ο ρήτορας προσαρμόζει το καθημερινό αττικό γλωσσικό ιδίωμα στον λογοτεχνικό χαρακτήρα της ρητορικής τέχνης. Πετυχαίνει, λοιπόν, να διατηρήσει στο κείμενό του ένα υψηλό επίπεδο λόγου χωρίς ακραίες εκλαϊκεύσεις και εκχυδαϊσμούς, ενώ παράλληλα προσδίνει ένα ύφος φαινομενικά ανεπιτήδευτο και συγχρόνως απλό και κομψό.¹⁹

Η καθηγήτρια Lopez Eire επισημαίνει ότι, γενικά, στην αρχαία αττική ρητορεία γινόταν χρήση της επανάληψης λέξεων ανάλογα με το τι επεδίωκε κάθε φορά ο ομιλητής.²⁰ Την παραπάνω άποψη, αν τη συνδυάσουμε με την παρατήρηση ότι η αντωνυμία *οὗτος* επαναλαμβάνεται σε πολλά σημεία των Λόγων και σε διαφορετικές πτώσεις, μπορούμε να εξαγάγουμε πολύτιμα συμπεράσματα. Η επανάληψη της συγκεκριμένης αντωνυμίας ήταν πολύ πιθανό να συνοδευόταν από μια δεικτική χειρονομία από τον κατήγορο προς τον κατηγορούμενο ή το αντίστροφο αναλόγως το ποιος ήταν κάθε φορά ο πελάτης του Λυσία. Η εκφώνηση του Λόγου στο σημείο αυτό, προφανώς, αποκτούσε δραματικότητα, παραστατικότητα και ζωντάνια, στοιχεία που χρωματίζουν αντίστοιχα και το ύφος.

2. Οι αξιωματούχοι της αθηναϊκής δημοκρατίας

2.1 Πολίτες-Αξιωματούχοι: τα χαρακτηριστικά τους και οι διαδικασίες ανάδειξης

Η *Αθηναίων Πολιτεία* υποδιαιρεί τους αξιωματούχους σε εκείνους, οι οποίοι εκλέγονταν με κλήρο και σε εκείνους που εκλέγονταν με ψηφοφορία στην Εκκλησία του Δήμου.

Η κλήρωση ως διαδικασία ορισμού αξιωματούχων στην Αθήνα του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αιώνα ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη. Η μεγάλη πλειοψηφία των δημοσίων αξιωμάτων

---

¹⁸ Carey (1989) 1.

¹⁹ Βλ. Edwards, ό.π.

²⁰ Lopez Eire (2010) 348.

αναλαμβάνονταν τυχαία από πολίτες ανάμεσα σ' εκείνους που είχαν υποβάλει υποψηφιότητα. Ο καθηγητής Carey στο έργο του *Η Δημοκρατία στην κλασική Αθήνα* παραθέτει έναν εκτενή κατάλογο των θέσεων που κατείχαν οι κληρωθέντες αξιωματούχοι και αφορούσαν σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής των Αθηναίων.²¹

Αν και η κλήρωση ήταν βασικό χαρακτηριστικό της δημοκρατικής ιδεολογίας, οι Αθηναίοι αναγνώριζαν τα μειονεκτήματα και τους περιορισμούς μιας τέτοιας διαδικασίας ανάδειξης αξιωματούχων. Οι θέσεις που απαιτούσαν έναν υψηλό βαθμό εξειδίκευσης συμπληρώνονταν με *χειροτονία*, δηλαδή με ψηφοφορία μέσω ανάτασης των χεριών στην Εκκλησία του Δήμου. Σ' αυτήν την ομάδα αξιωματούχων θα συναντήσουμε τους *Δέκα Στρατηγούς*, τους *Έλληνοταμίας*, τους *ἐπί τῶν θεωρικῶν χρημάτων αξιωματούχους*, και τον *ταμία τῶν στρατιωτικῶν χρημάτων*.²²

2.2 Ρήτορες: μία ειδική κατηγορία «αξιωματούχων»

Ένας ευσύνοπτος ορισμός για τον αρχαίο όρο *ρήτωρ* θα ήταν ο δημόσιος αγορητής. Από τα τέλη του 5^{ου} π.Χ. ο συγκεκριμένος όρος γίνεται κοινός σημαίνοντας γενικά τον πολιτικό. Η συχνότητά του αντανακλά το γεγονός ότι ο δημόσιος λόγος στην Εκκλησία του Δήμου αποτελεί τον τρόπο διαμόρφωσης της πολιτικής στην αθηναϊκή Δημοκρατία. Ο πολιτικός συνδυασμός της απόκτησης σημαντικών αξιωμάτων μετά από εκλογή με τη ρητορική δραστηριότητα στην Πνύκα επανεμφανίζεται στα μέσα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

Εξαιτίας της απουσίας πολιτικών ομάδων εξαρτιόταν από τον κάθε άνδρα ξεχωριστά να πείσει τον Δήμο ότι η πολιτική του ήταν η σωστή. Υπήρχαν βέβαια και ομαδοποιήσεις πολιτικών, οι οποίοι μοιράζονταν τις ίδιες απόψεις σε συγκεκριμένα ζητήματα, αποτελώντας γενικά μια ομάδα οπαδών ενός κυρίαρχου πολιτικού ηγέτη. Οι ρήτορες ήταν οι ενεργοί πολιτικοί παράγοντες που έφεραν προσωπική την ευθύνη για τις προτάσεις, τα ψηφίσματα και τους νόμους που πρότειναν και γι' αυτό ελέγχονταν συχνά μέσω της *γραφής παρανόμων* ή ακόμη πιο επώδυνα μέσω της *είσαγγελίας*.²³

---

²¹ Carey (2010) 86-90.

²² Σχετικά με τον ορισμό των δημοσίων αξιωματούχων στην αρχαία δημοκρατική Αθήνα βλ. Carey ό.π. 85-92.

²³ Για τις δύο νομικές διαδικασίες βλ. στη συνέχεια τις ομότιτλες υποεν.

Παρά τον κεντρικό ρόλο του στην αθηναϊκή πολιτική, ο δημόσιος αγορητής δεν ήταν ποτέ ένας δημόσιος αξιωματούχος. Υπάρχουν κάποιες μαρτυρίες ότι έγιναν περιορισμένες απόπειρες σταθεροποίησης του ρόλου του.²⁴ Ωστόσο, η χρήση του όρου *δοκιμασία ρητόρων* θα μπορούσε να κατατάξει τους *ρήτορες* στους δημόσιους αξιωματούχους.²⁵

Στο πλαίσιο της εκδίπλωσης Λόγων του *Corpus Lysiacum* που αφορούν σε υποθέσεις δημοσίων λειτουργών και οι οποίες θα σταχυολογηθούν στη συνέχεια του παρόντος πονήματος θα γίνει αναφορά στην επιχειρηματολογία των αντιδίκων. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός της χρήσης κοινών ρητορικών τόπων τόσο από τους *ρήτορες* όσο και από τους λογογράφους, όπως ήταν ο Λυσίας. Η καθηγήτρια Βολονάκη μάς πληροφορεί πως οι Αθηναίοι *ρήτορες* χρησιμοποιούσαν πολύ συχνά και με εφευρετικό τρόπο τη λαιδορία,²⁶ δηλαδή τη συκοφαντική δυσφήμιση, για την αμαύρωση του χαρακτήρα του αντιπάλου στις δικανικές υποθέσεις και στις ομιλίες στην Εκκλησία του Δήμου. Οι ισχυρισμοί τους εναντίον των αντιπάλων τους δεν ήταν απλά ξεκάθαρες συκοφαντίες, αλλά και υπερβολές που βασιζόνταν σε φήμες. Όλη αυτή η φημολογία με την κατάλληλη ρητορική στρατηγική μετατρέποταν σε σοβαρότατη κατηγορία. Ο στόχος του *ρήτορα* ήταν να αποδείξει ότι ο αντίπαλός του επέδειξε συμπεριφορά τέτοια η οποία δεν άρμοζε σε Αθηναίο πολίτη.

Συμπερασματικά στα πλαίσια της δυσφήμισης οι χαρακτηρισμοί για τους *ρήτορες* ήταν αρνητικοί, γιατί συνδέονταν άμεσα με την αποδοκιμασία των Αθηναίων προς όλους όσους είχαν ρητορικές ικανότητες και συνεπώς μπορούσαν να τους εξαπατήσουν.²⁷

3. Πολιτειακά όργανα ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων

3.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις

Στο δημοκρατικό πολίτευμα η ανώτατη εξουσία ανήκε στον Δήμο. Μια σημαντική πλευρά της άσκησης αυτής της εξουσίας ήταν οι ευθύνες των δημοσίων αξιωματούχων. Ο Δήμος είτε άμεσα μέσω της Εκκλησίας και των δικαστηρίων είτε έμμεσα μέσω της Βουλής υπέβαλλε σε συστηματική δοκιμασία τους υπαλλήλους του. Με τις διαδικασίες

²⁴ Για τον ρόλο των *ρητόρων* στην αθηναϊκή δημοκρατία βλ. Carey (2010) 93-98.

²⁵ Για τη *δοκιμασία ρητόρων* βλ. παρακάτω σελ. 21.

²⁶ Για την *πολιτική λαιδορία* βλ. Βολονάκη (2014) 167-172.

²⁷ Βολονάκη ό.π. 179.

της *δοκιμασίας* στην αρχή της θητείας στα δημόσια αξιώματα, της *εϋθύνης* στη λήξη της θητείας, με τις τακτικές ευκαιρίες απόλυσης αξιωματούχων σε κάθε Πρυτανεία αλλά και τις τακτικές ευκαιρίες προώθησης πολιτικών κατηγοριών στα ηλιαστικά δικαστήρια, ο Δήμος είχε την ικανότητα να διατηρεί τον έλεγχο.²⁸

Η εξέταση των αξιωματούχων, όταν αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους, καθώς και η λογοδοσία τους, ήταν της αρμοδιότητας επιτροπών της Βουλής, όπως αυτής των *λογιστών*, οι οποίοι δέχονταν σε κάθε Πρυτανεία τους λογαριασμούς των εν ενεργεία αξιωματούχων. Επίσης υπήρχε επιτροπή υπευθύνων εκλεγμένων επίσης διά κλήρου, οι οποίοι έλεγχαν τις ενέργειες των αξιωματούχων κάθε χρόνο στο τέλος της θητείας τους. Από τις πληροφορίες που έχουμε φαίνεται ότι τον πρώτο καιρό οι αποφάσεις τους ήταν τελεσιδικές. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα, ωστόσο, η απόφαση μπορούσε να αμφισβητηθεί ενώπιον δικαστηρίου.²⁹

3.2 Ο ελεγκτικός ρόλος της Βουλής

Οι δημόσιες υποθέσεις αφορούσαν το κράτος στο σύνολό του και η δίωξη ήταν ανοιχτή στον οποιοδήποτε. Μάλιστα οι Αθηναίοι είχαν εισαγάγει τον όρο *ό βουλόμενος* με την έννοια του εθελοντή που θα κατήγγειλε περίπτωση κακής διαχείρισης των δημοσίων υποθέσεων. Τα δικαστήρια χρησιμοποιούνταν, για να δικάζουν υποθέσεις υποτιθέμενης κακής διαχείρισης στην πολιτική, όπως για παράδειγμα αποδοχή δωροδοκίας ή προδοσία.³⁰ Η σημασία της Βουλής αντανακλάται στο γεγονός ότι ήταν επικεφαλής του απολογισμού ευθυνών των αξιωματούχων, όπως περιγράφεται το δημοκρατικό πολίτευμα στα τέλη του 4^{ου} π.Χ. αιώνα στην *Αθηναίων Πολιτεία* (43.2).³¹

Ο οικονομικός ρόλος της Βουλής περιελάμβανε τη γενική επιθεώρηση των εξόδων των αξιωματούχων. Κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αιώνα οι πληρωμές από το δημόσιο ταμείο γίνονταν, όπως ήταν απαραίτητο, από τους αξιωματούχους που ονομάζονταν *κολακρωταί* και που ελέγχονταν από τη Βουλή. Τον 4^ο αιώνα ο ρόλος αυτός εξαφανίστηκε, όταν τα διάφορα σώματα αξιωματούχων λάμβαναν τα δικά τους κεφάλαια με τον τρόπο ενός ετήσιου μερισμού. Η Βουλή διόριζε μία υποεπιτροπή που αποτελούνταν από τους *λογιστάς*, η οποία εξέταζε τους λογαριασμούς των

---

²⁸ Carey (2010) 99.

²⁹ Για τη λογοδοσία των δημοσίων αξιωματούχων βλ. Mosse (2013) 71-84.

³⁰ Carey (2010) 82.

³¹ Carey ό.π. 63.

αξιωματούχων σε κάθε Πρυτανεία. Επιπλέον ένα ξεχωριστό τμήμα από το σώμα των λογιστών εξέταζε τους λογαριασμούς των αξιωματούχων κατά τη λήξη της υπηρεσίας τους.³²

Η Βουλή είχε επίσης και δικαστικό ρόλο. Η *Αθηναίων Πολιτεία* (45.2) της αποδίδει δικαστική εξουσία απέναντι στους υπόλοιπους αξιωματούχους. Ο δικαστικός της ρόλος περιελάμβανε και την εξουσία εκδίωξης οποιουδήποτε μέλους της για κακή διαχείριση.³³

4. Νομικές διαδικασίες ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων

4.1 Διαδικασίες πριν την έναρξη της θητείας

*Δοκιμασία*³⁴

Κάθε Αθηναίος που είχε την ιδιότητα του πολίτη, αν δεν είχε στερηθεί των πολιτικών του δικαιωμάτων, μπορούσε να επιλεγεί, για να ασκήσει κάποιο δημόσιο αξίωμα. Η νομική διαδικασία με την οποία ελεγχόταν, αν εκείνος, ο οποίος διοριζόταν σε κάποιο αξίωμα, δικαιούνταν να το ασκήσει, ονομαζόταν *δοκιμασία*.

Οι κρατικοί αξιωματούχοι διοριζόνταν είτε με κλήρωση είτε με εκλογή. Προτού αρχίσει να ασκεί ο εκάστοτε πολίτης τα καθήκοντά του, έπρεπε να υποστεί *δοκιμασία* από δικαστές σε δικαστήριο που τελούσε υπό την προεδρία των θεσμοθετών. Εκείνοι οι οποίοι εκλέγονταν με κλήρωση, για να αποτελέσουν τους εννέα άρχοντες του επόμενου έτους έπρεπε επίσης να υποστούν προηγουμένως τη συγκεκριμένη διαδικασία από τη Βουλή. Σε πρωιμότερη περίοδο η απόρριψη από τη Βουλή ήταν τελεσίδικη, αλλά ήδη μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη η τελική απόφαση επιφυλασσόταν πάντοτε στους δικαστές έτσι ώστε η απόφαση της Βουλής να αποτελεί απλά ένα προδικαστικό στάδιο και να υποδεικνύει μια ετυμηγορία στους δικαστές χωρίς να τους δεσμεύει. Όσοι εκλέγονταν με κλήρωση ως μέλη της Βουλής του επόμενου έτους υφίσταντο *δοκιμασία* μόνο από την αποχωρούσα Βουλή και όχι από κάποιο δικαστήριο. Όποιος απορριπτόταν από τη Βουλή ίσως είχε δικαίωμα να ασκήσει έφεση σε δικαστήρια, αν ήθελε. Ο καθηγητής Carey αναφέρει ότι η

³² Για τον οικονομικό έλεγχο των αξιωματούχων βλ. παρακάτω υποεν. *εϋθυνα*. Επίσης Carey ό.π. 69.

³³ Carey ό.π. 69-70.

³⁴ Αριστοτ. *Αθ. Πολ.* 45.3· 55.2.

προκαταρκτική διαδικασία της *δοκιμασίας* των δημοσίων αξιωματούχων ενέπλεκε επίσης και τα δικαστήρια, τα οποία θα εκδίκαζαν υποθέσεις εφέσεων των αξιωματούχων οι οποίοι είχαν απορριφθεί. Στην περίπτωση των *έννεα άρχόντων* υπήρχε μια αυτόματη διπλή *δοκιμασία*, πρώτα στη Βουλή και έπειτα στο δικαστήριο.³⁵

Σύμφωνα με τον Rhodes η διαδικασία της *δοκιμασίας* ήταν σταθερή. Στην κλασική Αθήνα οι περισσότερες *δοκιμασίες* διεξάγονταν στα δικαστήρια. Αργότερα η πρακτική αυτή θεωρήθηκε παρωχημένη και οι *δοκιμασίες* των πολύ σημαντικών αξιωμάτων πραγματοποιούνταν με την καθοδήγηση του Αρείου Πάγου και των υποψηφίων επόμενων βουλευτών από τους απερχόμενους. Οι υποψήφιοι που δε γίνονταν δεκτοί μπορούσαν να ασκήσουν έφεση στο δικαστήριο.³⁶

Ποια ήταν όμως η μορφή της *δοκιμασίας*; Αρχικά υποβάλλονταν σε κάθε υποψήφιο ορισμένες καθιερωμένες ερωτήσεις: το όνομα του πατέρα, της μητέρας και των δύο παππούδων του, καθώς και οι δήμοι καταγωγής των παραπάνω. Επιπλέον υπήρχαν ερωτήσεις σχετικές με την τοποθεσία των οικογενειακών τάφων, τη φροντίδα των γονιών, εκτέλεση φορολογικών και στρατιωτικών υποχρεώσεων. Η επιβεβαίωση των λεγομένων του έπρεπε να πραγματοποιηθεί με μάρτυρες.³⁷

Μετά την ολοκλήρωση της αρχικής διαδικασίας των καθιερωμένων ερωτήσεων όποιος ήθελε μπορούσε να απευθύνει κατά του υποψηφίου κατηγορία, εναντίον της οποίας μπορούσε εκείνος να μιλήσει, για να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Χαρακτηριστική ήταν η ερώτηση που υποβαλλόταν προς τους συμπολίτες του υποψηφίου: «*τούτου βούλεται τις κατηγορεῖν;*».³⁸ Μετά από αυτό οι δικαστές ή η Βουλή ψήφιζαν, για να τον αποδεχτούν ή να τον απορρίψουν. Από νομική καθαρά άποψη το μόνο ενδεχομένως επιτρεπόμενο είδος κατηγορίας ήταν ότι ο υποψήφιος δεν είχε τα νόμιμα προσόντα για το αξίωμα για το οποίο είχε επιλεγεί. Συγκεκριμένα θα μπορούσε να κατηγορηθεί, επειδή για παράδειγμα δεν ήταν Αθηναίος πολίτης ή γιατί είχε στερηθεί τα πολιτικά του δικαιώματα ή διότι δεν βρισκόταν στην κατάλληλη ηλικία – για να γίνει κανείς μέλος της Βουλής και πιθανώς για όλα τα αξιώματα έπρεπε να είναι τουλάχιστον τριάντα χρονών-. Επιπρόσθετα άλλος πιθανός λόγος κατηγορίας ενός υποψηφίου ήταν η άσκηση κατά το παρελθόν του ίδιου αξιώματος – μόνο οι

---

³⁵ Carey (2010) 83.

³⁶ Rhodes (1993) 542.

³⁷ Για τα πρώτα στάδια των ερωτήσεων της *δοκιμασίας* βλ. Rhodes ό.π. 614-618.

³⁸ Βλ. Rhodes ό.π. 619.

στρατιωτικοί αξιωματούχοι μπορούσαν να επανεκλέγονται απεριόριστα, ενώ την ιδιότητα του μέλους της Βουλής μπορούσε να ασκήσει κανείς μόνο δύο φορές-.

Στα πλαίσια του νόμιμου διορισμού ενός Αθηναίου σε ένα πολιτειακό αξίωμα επιβαλλόταν να τηρηθούν και άλλοι, ειδικοί κανόνες και διατάξεις. Έτσι, λοιπόν, δεν έπρεπε να παραβιαστεί η ειδική διάταξη που ίσχυσε κατά τη δεκαετία του 390 π.Χ. σύμφωνα με την οποία, όποιος είχε υπηρετήσει στο ιππικό επί εποχής Τριάκοντα Τυράννων, 404-403 π. Χ. δεν μπορούσε να γίνει μέλος της Βουλής.

Αν και το νομικό πλαίσιο της αθηναϊκής πολιτείας ήταν συγκεκριμένο ως προς τις προϋποθέσεις διορισμού σε ένα αξίωμα και κατά συνέπεια όριζε και τις περιπτώσεις επανεξέτασης της επιλογής ενός πολίτη, εντούτοις στην πράξη διαπιστώνουμε εντελώς διαφορετικές καταστάσεις. Βλέπουμε, δηλαδή, από αρκετούς σωζόμενους λόγους που συντάχτηκαν για τη διαδικασία της *δοκιμασίας*, ότι ο πειρασμός να υποβληθούν άσχετες ερωτήσεις και να συζητηθεί όχι μόνο, αν ο υποψήφιος είχε τα νόμιμα προσόντα, αλλά και αν ήταν ενάρετος και φιλόπατρις, συχνά ήταν ακατανίκητες.

Η όλη διαδικασία της *δοκιμασίας* διεξαγόταν είτε σε δικαστήριο είτε στη Βουλή και έμοιαζε πολύ με μια συνηθισμένη δίκη. Υπήρχαν ωστόσο τρεις σημαντικές διαφορές με μια συμβατική δίκη: πρώτον, οι περισσότεροι από τους υποψηφίους που εκλέγονταν με κλήρο ή με εκλογή δεν αντιμετώπιζαν την υποβολή καμιάς κατηγορίας. Ωστόσο έπρεπε να εμφανιστούν στο δικαστήριο ή στη Βουλή και να απαντήσουν στις καθιερωμένες ερωτήσεις, ώστε να διεξαχθεί η ψηφοφορία που τους αφορούσε. Δεύτερον η κατηγορία μπορούσε να υποβληθεί επί τόπου χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση. Τρίτον, αν η ψηφοφορία απέβαινε σε βάρος του υποψηφίου, δεν υπέκειτο σε τιμωρία, απλά αποκλειόταν από το αξίωμα, στο οποίο είχε διοριστεί. Με αυτήν την έννοια φαίνεται ότι δεν θεωρούνταν αδίκημα να επιτρέψει κανείς να προταθεί το όνομά του για εκλογή σε κάποιο αξίωμα το οποίο στην πραγματικότητα δεν δικαιούνταν να κατέχει.³⁹

*Δοκιμασία ρητόρων*⁴⁰

Η *δοκιμασία ρητόρων* ήταν μια νομική πράξη, η οποία μπορούσε να ενεργοποιηθεί από οποιονδήποτε πολίτη και αφορούσε κατηγορίες για έναν *ρήτορα*, προκειμένου να

³⁹ Για τη νομική διαδικασία της *δοκιμασίας* βλ. MacDowell (2003) 257-259· Carey (2010) 70.

⁴⁰ Για τον ρόλο των *ρητόρων* στην κλασική Αθήνα βλ. παραπάνω υποεν. 2.2.

αποκλεισθεί από το δικαίωμα του λόγου στην Εκκλησία. Οι κατηγορίες, που γνωρίζουμε ότι μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε υποθέσεις εναντίον των *ρήτορων* ήταν η κακομεταχείριση των γονέων, τα στρατιωτικά παραπτώματα και η διασκόρπιση της κληρονομιάς κάποιου πολίτη. Η τιμωρία που επιβαλλόταν μετά τη δικαστική αποδοχή της κατηγορίας ήταν η *άτιμία*.

Η χρήση του όρου *δοκιμασία* κατατάσσει τους *ρήτορες* στους δημόσιους αξιωματούχους. Υπάρχει όμως μια βασική διαφορά: αντίθετα προς τις άλλες διαδικασίες *δοκιμασίας*, αυτή δεν ήταν αυτόματη και αυτονόητη, αλλά έκτακτη και εφαρμοζόταν *ad hoc*, δηλαδή μόνο, όταν κάποιος πολίτης, *ο βουλόμενος*, επιθυμούσε να εκκινήσει τη διαδικασία. Ο ρόλος του *ρήτορα* δεν τυποποιείται ποτέ ολοκληρωτικά.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε ότι, μολονότι οι Αθηναίοι γνώριζαν ότι οι συνηθισμένοι αγορητές στην Εκκλησία αποτελούσαν ένα μικρό μέρος του συνολικού πληθυσμού του λαού, θεωρούσαν ότι η επαγγελματικοποίηση του ρόλου των *ρήτορων* θα υπονόμευε τη δημοκρατική αρχή της ελευθερίας του λόγου.⁴¹

Σύμφωνα με τον καθηγητή Ευσταθίου ένας Αθηναίος πολίτης, ο οποίος είχε κάποια προϊστορία ως ομιλητής και σημαντική πολιτική δράση θα μπορούσε να μην έχει υποβληθεί σε *δοκιμασίαν ρητόρων*. Ωστόσο σε στιγμές οξείας αντιπαράθεσης, όταν τα πολιτικά ή άλλα ζητήματα στα οποία εμπλέκονταν αποκτούσαν μείζονα σημασία, ήταν δυνατόν ένας τέτοιος πολίτης να συρθεί ως κατηγορούμενος στο δικαστήριο με βάση την εν λόγω διαδικασία.

Η *δοκιμασία ρητόρων* εντάσσεται στο ευρύτερο πολιτικό παιχνίδι που συχνά συναντάμε στην πολιτική ζωή της Αθήνας, το οποίο με μία *φράση* καλείται «παιχνίδι πολιτικής εξόντωσης των αντιπάλων». Ο οστρακισμός κατά τον 5^ο π. Χ. αιώνα μαζί με την *είσαγγελίαν*⁴² τον 4^ο π. Χ. και τις βαριές ποινές που συχνά αυτή επέσυρε, εντάσσονταν μαζί με τη *δοκιμασίαν ρητόρων* στο ίδιο σύστημα-παιχνίδι πολιτικής εξόντωσης των αντιπάλων. Η πολιτική δράση των *ρήτορων* κατά τον 4^ο αιώνα ρυθμίζεται κυρίως από τη νομική διαδικασία της *είσαγγελίας*, η οποία γνωρίζουμε ότι χρησιμοποιούνταν, για να οδηγηθούν επείγοντως στο εδώλιο του κατηγορουμένου *ρήτορες* που μόλις είχαν ολοκληρώσει την πολιτική τους δραστηριότητα, αντιμετωπίζοντας αυστηρές κυρώσεις.

---

⁴¹ Carey (2010) 96-98.

⁴² Βλ. παρακάτω σελ. 25.

Ο στόχος του ενάγοντος ήταν να περιορίσει την πολιτική δράση του εναγόμενου βασιζόμενος στην αμφισβήτηση της ηθικής του συμπεριφοράς. Η διαφορά ανάμεσα στην παγιωμένη διαδικασία της *δοκιμασίας* των αξιωματούχων πολιτών και της *δοκιμασίας ρητόρων* είναι ότι η τελευταία έδινε τη δυνατότητα στην πόλη να ελέγχει τους πολιτικούς της διαρκώς.

Η *δοκιμασία ρητόρων* η οποία μας παραδίδεται κατ' αποκλειστικότητα από τον Λόγο του Αισχίνη *Κατά Τιμάρχου*, φαίνεται ότι αποτελούσε μια πρωτοβάθμια διαδικασία που ήταν δυνατό να οδηγήσει σε απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων του καταδικασθέντος. Υπήρχε όμως και δεύτερος βαθμός δίωξης που ενεργοποιούνταν με διαδικασίες όπως η *είσαγγελία*⁴³ και η *γραφή* που αφορούσε σε δημόσια διαδικασία με γραπτή καταγγελία.⁴⁴ Ο κατήγορος επέλεγε την κατάλληλη νομική διαδικασία ανάλογα με το είδος της κατηγορίας που στοιχειοθετούσε εναντίον του κατηγορούμενου. Τέτοιες κατηγορίες θα μπορούσε να είναι η κακή συμπεριφορά προς τους γονείς ή η αποχή από τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις ή ακόμη και η κατασπατάληση της πατρικής περιουσίας ή κάποιας άλλης κληρονομιάς, καθώς και η σεξουαλική του συμπεριφορά.

Η ανασυγκρότηση της διαδικασίας της *δοκιμασίας ρητόρων* είναι δυνατό να σχηματιστεί ως ακολούθως: το πρώτο στάδιο περιελάμβανε έλεγχο συγκεκριμένων κριτηρίων που αφορούσαν στην ιδιωτική ζωή του ρήτορα και επέσυρε την ποινή της μερικής ή καθολικής *άτιμίας*. Σε δεύτερο στάδιο ο κατήγορος ήταν δυνατόν να επιλέξει τις διαδικασίες της *είσαγγελίας* ή της *γραφής*, οι οποίες επέσυραν ακόμη και τη θανατική καταδίκη. Βέβαια πρέπει να επισημανθεί ότι προτάσσεται η δήλωση της πρόθεσης του ενάγοντος ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου να καταθέσει καταγγελία εναντίον του ρήτορα. Το στάδιο αυτό ονομάζεται *έπαγγελία δοκιμασίας ρητόρων* και επιδιόταν σε γραπτή μορφή προς τους θεσμοθέτες. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ευέλικτος χαρακτήρας του νομικού συστήματος επέτρεπε στον *βουλόμενον* να μετέλθει είτε το ένα είτε και τα δύο στάδια δίωξης κατά τον έλεγχο κάποιου πολιτικού της κλασικής Αθήνας. Με άλλα λόγια ήταν δυνατό σε κάποιον δημόσιο κατήγορο να ασκήσει μόνο τον πρωτοβάθμιο τυπικό έλεγχο της προσωπικής ζωής του ρήτορα προκαλώντας σε περίπτωση θετικού αποτελέσματος για τον ενάγοντα την πολιτική

⁴³ Βλ. σχετικά Hansen (1975) 58-65.

⁴⁴ Για τον όρο *Γραφή* βλ. MacDowell (2003) 80-83· Επίσης πρβλ. Todd (1990) 222.

αδρανοποίηση του κατηγορουμένου, μερική ή καθολική. Όταν η σύγκρουση λάμβανε διαστάσεις οξείας αντιπαράθεσης, τότε μέσω της *είσαγγελίας* μπορούσε να προκληθεί και η φυσική εξόντωση του εναγομένου με την θανατική ποινή.

Η *δοκιμασία ρητόρων* σύμφωνα με όσα περιγράφηκαν παραπάνω αποτελούσε μία διαστρωματική διαδικασία που απαρτιζόταν από δύο βαθμούς. Φαίνεται ότι είναι δυνατό να αναχθεί σε ένα τυπικό μοντέλο νομικών διαδικασιών, όπως αυτό της *εύθνης*. Παρά τη νομική πολυμορφία και ασάφεια το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι οι θεσμοί της αθηναϊκής πολιτείας επιμένουν στη συσχέτιση του ιδιωτικού βίου με τη δημόσια δράση των πολιτών. Η επιμονή αυτή αποδεικνύεται και στη χρήση ως θεμελιώδους κριτηρίου αποδοχής ενός πολιτικού άνδρα της συμπεριφοράς του στην καθημερινότητα, στον οίκο, στην αγορά και στις προσωπικές τους σχέσεις.⁴⁵

4.2 Διαδικασίες κατά τη διάρκεια της θητείας

Αποχειροτονία

Από τη στιγμή που κάποιος άρχιζε να ασκεί κάποιο δημόσιο αξίωμα, υπήρχαν νομικές διαδικασίες, οι οποίες μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εναντίον του, αν έκανε κατάχρηση της εξουσίας του ή παραμελούσε τα καθήκοντά του. Μία απ' αυτές τις διαδικασίες ήταν μια ψηφοφορία στην Εκκλησία του Δήμου. Στην κύρια συνέλευση της Εκκλησίας σε κάθε Πρυτανεία,⁴⁶ δηλαδή μία φορά κάθε τριάντα έξι περίπου μέρες, γινόταν μία ψηφοφορία, *έπιχειροτονία*, πάνω στο ερώτημα, αν οι κάτοχοι των δημοσίων αξιωμάτων φαινόταν ότι ασκούσαν σωστά τα καθήκοντά τους. Αν η ψηφοφορία απέβαινε σε βάρος κάποιου, αυτός καθαιρούνταν από το αξίωμά του. Το τελευταίο αυτό στάδιο της διαδικασίας ονομαζόταν *άποχειροτονία* και σε κανονικές συνθήκες το ακολουθούσε μία δίκη. Στην *Αθηναίων Πολιτεία* αναφέρεται ότι η αθώωση στη δίκη οδηγούσε σε αποκατάσταση στο αξίωμα. Δεν είναι βέβαιο, αν αυτές οι συνέπειες επέρχονταν αυτόματα απ' τον νόμο

Η απόφαση με ψηφοφορία ότι ένας αξιωματούχος δεν εκτελούσε σωστά τα καθήκοντά του φαίνεται πολύ αόριστη, προκειμένου να αποτελέσει από μόνη της την κατηγορία σε μία δίκη. Είναι ίσως καλύτερο να υποθέσουμε ότι η μήνυση και η δίκη απαιτούσαν ξεχωριστές πρωτοβουλίες, οι οποίες, ωστόσο, στην πράξη

⁴⁵ Ευσταθίου (2014) 231-254.

⁴⁶ Για την *κυρίαν Έκκλησιαν* βλ. Αριστ. *Αθ. Πολ.* 43,4. Επίσης πρβλ. σελ. 44 της παρούσας Εργασίας.

αναλαμβάνονταν πάντοτε. Ενδεχομένως ο μηνυτής μπορούσε να χρησιμοποιήσει όποια διαδικασία άρμοζε στην κατηγορία που ήθελε να υποβάλει.

Η απόφαση αποκατάστασης καθαιρεθέντος αξιωματούχου ή εναλλακτικά διορισμού κάποιου άλλου στη θέση του μπορεί να λαμβανόταν ξεχωριστά με ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου. Η πιο περιβόητη καθαίρεση ήταν εκείνη του Περικλή το 430 π.Χ., όταν ο Περικλής απομακρύνθηκε από τη θέση του στρατηγού και τιμωρήθηκε με πρόστιμο. Λίγο καιρό αργότερα ξανάγινε στρατηγός, είναι όμως αβέβαιο, αν αποκαταστάθηκε το ίδιο έτος με ψήφισμα της Εκκλησίας ή αν απλά εκλέχτηκε στην κανονική εκλογή του επόμενου έτους.⁴⁷

Είσαγγελία

Ο όρος *είσαγγελία* στην κλασική Αθήνα ήταν η κατηγορία που απέδιδε ένας ιδιώτης κατά αντιδίκου, ο οποίος θεωρούνταν ως υπαίτιος ολέθριας πολιτικής για το άστυ. Υποβαλλόταν αρχικά ενώπιον της Βουλής, η οποία την παρέπεμπε στην Εκκλησία του Δήμου και αν γινόταν δεκτή, στη συνέχεια παραπεμπόταν στο δικαστήριο.

Στρατηγοί και ρήτορες φαίνεται ότι ήταν τα κύρια «θύματα» αυτής της διαδικασίας καταγγελιών. Σύμφωνα με τον Hansen η *είσαγγελία* αποτελούσε τη δαμόκλειο σπάθη για τους Στρατηγούς. Ο Δημοσθένης στον υπερασπιστικό Λόγο του υπέρ του στρατηγού Διοπέιθ υπενθυμίζει στην Εκκλησία του Δήμου ότι ανά πάσα ώρα ο κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να καταγγείλει έναν στρατηγό, να τον ανακαλέσει στην Αθήνα και να τον εισαγάγει σε δίκη μέσω της *είσαγγελίας*.⁴⁸ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κατηγορία κατά των Αθηναίων στρατιωτικών ηγετών, οι οποίοι είχαν κερδίσει κατά την ναυμαχία στις Αργινούσες νήσους το 406 π.Χ. αλλά δεν είχαν αποτρέψει τον πνιγμό μέρους των πληρωμάτων μετά από σφοδρή τρικυμία. Η καταγγελία αυτή ήταν *είσαγγελία* με την κατηγορία της προδοσίας.

Πραγματικά μπορεί κανείς, αφού λάβει υπόψη το εύρος εφαρμογής της διαδικασίας της *είσαγγελίας*, να αντιληφθεί ότι μια δίκη αυτού του τύπου μπορούσε άνετα να χρησιμοποιηθεί για ξεκαθάρισμα λογαριασμών μεταξύ πολιτικών, είτε ευθέως, είτε με την επίθεση εναντίον κάποιου από τους οικείους τους. Το γεγονός ότι η απόφαση των δικαστών ήταν ανέκκλητη και δε συνίστατο στην εφαρμογή συγκεκριμένου νόμου

⁴⁷ Για τη νομική διαδικασία της *άποχειροτονίας* βλ. MacDowell (2003) 260-261.

⁴⁸ Hansen (1975) 58-65.

ενίσχυε ακόμη περισσότερο αυτή την παράδοξη πλευρά της λειτουργίας της δικαιοσύνης.⁴⁹

Μία ακόμη αρμοδιότητα ελέγχου της ενδεχόμενης κακοδιαχείρισης των αξιωματούχων βρισκόταν στα χέρια της Βουλής. Τα καθήκοντα της Βουλής περιελάμβαναν την εποπτεία σε πολλά διοικητικά θέματα και δέκα από τα μέλη της ενεργούσαν ως *λογισταί*, για να επιθεωρούν τους λογαριασμούς των αξιωματούχων σε κάθε Πρυτανεία. Αυτή η αρμοδιότητα συνοδευόταν εκ παραλλήλου με την εξουσία να τιμωρούν αξιωματούχους για οικονομική κακοδιαχείριση. Την πρωτοβουλία για υποβολή κατηγορίας αναλάμβαναν συχνά τα ίδια τα μέλη της Βουλής, αλλά και κάθε πολίτης, όταν κάποιος αξιωματούχος είχε παραβιάσει τους νόμους. Αυτό το είδος της μήνυσης ονομαζόταν *είσαγγελία*, τουλάχιστον όταν υποβαλλόταν από μη μέλος της Βουλής, διότι είναι αβέβαιο, αν χαρακτηριζόταν με τον ίδιο όρο μια τέτοιου τύπου δίωξη που εκκινούνταν από την ίδια τη Βουλή. Η διαδικασία της *είσαγγελίας* που περιγράφηκε παραπάνω πρέπει να διακρίνεται από την «*είσαγγελία για προδοσία*», στην οποία η Βουλή δεν μπορούσε να εκδικάσει την υπόθεση και να εκδώσει ετυμηγορία, εκτός αν η Εκκλησία την εξουσιοδοτούσε να το κάνει.

Στην *είσαγγελία* για κακοδιαχείριση από την πλευρά του αξιωματούχου η Βουλή εξέδιδε απόφαση και μπορούσε να επιβάλει πρόστιμο μέχρι πεντακόσιες δραχμές. Ωστόσο η υπόθεση έπρεπε να παραπεμφθεί σε δικαστήριο, αν η Βουλή θεωρούσε ότι απαιτούνταν η επιβολή βαρύτερης ποινής. Μέχρι και σήμερα η έρευνα δεν έχει ξεκάθαρη εικόνα για όλες τις περιπτώσεις δίκης αξιωματούχων από τη Βουλή.⁵⁰

Όταν η Εκκλησία ή η Βουλή έπαιρνε πληροφορίες ότι κάποιος είχε διαπράξει προδοσία ή κάποιο άλλο σοβαρό αδίκημα, η συνέλευση έπρεπε να αποφασίσει τι θα έκανε σχετικά με αυτό. Φυσικά μπορούσαν και τα δύο όργανα να αποφασίσουν να μην κάνουν καμία κίνηση, αν οι πληροφορίες φαίνονταν ψευδείς ή ανάξιες λόγου. Προκαλεί σύγχυση το γεγονός ότι οι Αθηναίοι χρησιμοποιούσαν επίσης τη λέξη *είσαγγελία* και για αρκετά άλλα είδη καταγγελιών, όπως κατηγορία κατά αξιωματούχων για κακοδιοίκηση, αλλά και σε πολλές άλλες περιπτώσεις.

Είσαγγελία σήμαινε καταγγελία και αποτελούσε ουσιαστικά το σύνολο της διαδικασίας σε μια δίκη η οποία είχε εγερθεί με την παροχή πληροφοριών στην

---

⁴⁹ Mosse (2013) 71-84.

⁵⁰ Σχετικά με την *είσαγγελία* βλ. MacDowell ό.π. 261-262.

Εκκλησία ή στη Βουλή. Υπήρχε η τάση πολλών μηνυτών να προσπαθούν να χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη διαδικασία, για να επισύρουν την προσοχή της Εκκλησίας και της Βουλής σε υποθέσεις οι οποίες στην πραγματικότητα δεν ήταν υποθέσεις προδοσίας.⁵¹ Σε αυτό το σημείο ταιριάζει να αναφερθεί ότι και οι δημόσιοι αγορητές, *ρήτορες*, ήταν υπόλογοι στον νόμο που καθόριζε τη διαδικασία της *είσαγγελίας*: ένας όρος του νόμου αυτού χαρακτήριζε ως προδοσία τη δωροδοκία των *ρήτόρων*, όταν αυτή είχε ως σκοπό την παραπλάνηση της Εκκλησίας.⁵²

Συμπερασματικά καταλήγουμε στο ότι η *είσαγγελία* προσέφερε έναν άλλο τρόπο τιμωρίας αξιωματούχων για κακή διαχείριση εξουσίας. Ο *βουλόμενος* ή τα μέλη της Βουλής μπορούσαν να κάνουν καταγγελία για παραπτώματα αρχόντων ή για σημαντικές κατηγορίες εναντίον των πολιτών. Υπήρχαν δύο είδη διαδικασίας, η *είσαγγελία* προς τη Βουλή και η *είσαγγελία* προς την Εκκλησία του Δήμου. Σε μια *είσαγγελία* προς τη Βουλή η υπόθεση παρουσιαζόταν πρώτα στη Βουλή, η οποία εξέδιδε μια επίσημη απόφαση. Αν ο αξιωματούχος κρινόταν ένοχος, τότε έπρεπε να αποφασιστεί κατά πόσο η Βουλή θα επέβαλλε ένα πρόστιμο με ανώτερο όριο της πεντακόσιας δραχμές ή αν η υπόθεση έπρεπε να εκδικαστεί σε δικαστήριο της Ηλιαίας. Αν η υπόθεση έφτανε στο δικαστήριο, η δίκη ήταν *άγών τιμητός* και ο κατηγορος δε διακινδύνευε να του επιβληθεί πρόστιμο σε περίπτωση που δε συγκέντρωνε το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών.⁵³

Η *είσαγγελία* ήταν μια νομική διαδικασία, η οποία κινούνταν σε ένα τόσο ευρύ πλαίσιο, ώστε οι μελετητές πολλές φορές να μην καταλήγουν σε ένα ασφαλές συμπέρασμα σχετικά με τις περιπτώσεις εφαρμογής της. Ο Hansen με τις έρευνές του προσπάθησε να διασαφηνίσει όσο πιο τεκμηριωμένα γινόταν την *είσαγγελία* διακρίνοντάς τη σε τρία είδη. Στην προκείμενη εργασία θα αναφερθεί η *είσαγγελία* ενώπιον της Βουλής και της Εκκλησίας του Δήμου.

Επισημαίνονται τέσσερα βασικά σημεία. Αρχικά υπήρχαν περιπτώσεις, όπου η Εκκλησία του Δήμου αποφάσιζε την αποδοχή ή την απόρριψη μιας *είσαγγελίας* και άλλες στις οποίες η Βουλή έπαιρνε την τελική απόφαση χωρίς τη συνδρομή της συνέλευσης του λαού. Τα κείμενα σώζουν περιπτώσεις *είσαγγελίας* με τη Βουλή να

---

⁵¹ MacDowell (2003) 281-287.

⁵² Hansen (1975) 58-65· Carey (2010) 103.

⁵³ Βολονάκη (2012) 295-296.

προχωρά στην έκδοση μόνο ενός προβουλεύματος, ενώ σε άλλες σε μια αρχική ετυμηγορία, την *κατάγνωσιν*.

Με βάση τον εισαγγελικό νόμο, όπως αυτός διασώζεται από τον Υπερείδη, η Εκκλησία του Δήμου ασχολούνταν με *είσαγγελίας* που εισάγονταν εναντίον ιδιωτών, πολιτικών και αξιωματούχων. Στους τελευταίους συμπεριλαμβάνονται και όσοι υπηρετούσαν σε μια δημόσια θέση και είχαν αναλάβει μια δημόσια υπηρεσία. Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι σύμφωνα με τους δημοκρατικούς αθηναϊκούς θεσμούς οι περιπτώσεις *είσαγγελίας* εναντίον δημοσίων αξιωματούχων απευθύνονταν στη Βουλή.

Οι *είσαγγελίαι* που παραπέμπονταν στην Εκκλησία του Δήμου αφορούσαν σε υποθέσεις προδοσίας, διαφθοράς και παραβίασης της δημοκρατίας. Η Βουλή κάλυπτε εκτός από τις παραπάνω περιπτώσεις και όλες τις υποθέσεις κακοδιοίκησης και παραβίασης των αρχών κατά την εκτέλεση κάποιου δημόσιου αξιώματος.⁵⁴

Οι *είσαγγελίαι* που εισάγονταν στην Εκκλησία του Δήμου εκδικάζονταν είτε από την Εκκλησία είτε από ένα δικαστήριο. Μια στατιστική έρευνα από όλες τις γνωστές *είσαγγελίας* από το 493 έως το 324 π.Χ. φανερώνει ότι η συνέλευση συνήθως παρέπεμπε την υπόθεση σε ένα δικαστήριο και μόνο κατ' εξαίρεση τη διεκπεραίωσε η ίδια η Εκκλησία λειτουργώντας ως ένα ανοιχτό δικαστήριο.

Τον 5^ο π.Χ. αιώνα και το πρώτο μισό του 4^{ου} οι *είσαγγελίαι* απευθύνονταν στη συνέλευση, ενώ από τα μέσα του 4^{ου} έως το 392 παραπέμπονταν στο δικαστήριο.⁵⁵ Μάλιστα ο Todd επισημαίνει πως μετά το 360 π.Χ. εκδικάζονταν εκτός των άλλων και στα δικαστήρια.⁵⁶

Είσαγγελία για εσχάτη προδοσία

Στην προηγούμενη υποενότητα έγινε λόγος για την ιδιαίτερη περίπτωση *είσαγγελίας* εσχάτης προδοσίας. Αρχικά πρέπει να οριστεί το περιεχόμενο του όρου εσχάτη προδοσία. Το πιο κατάφωρο είδος προδοσίας είναι η ανατροπή της υφιστάμενης κυβέρνησης και η επιβολή τυραννίδας. Από την επανάσταση του 411 π.Χ. και μετά επικράτησε η έκφραση «ανατροπή του λαού», η οποία σήμαινε ουσιαστικά την

---

⁵⁴ Hansen (1975) 21-22.

⁵⁵ Hansen ό.π. 51-57.

⁵⁶ Todd (1990) 223.

ανατροπή της δημοκρατίας. Επιπλέον στην εσχάτη προδοσία περιλαμβανόταν και η άσκηση από κάποιον οποιουδήποτε αξιώματος μετά την ανατροπή της δημοκρατίας.

Μία ιδιάζουσα περίπτωση εσχάτης προδοσίας ήταν η προδοσία της χώρας σε εξωτερικό εχθρό. Η συγκεκριμένη κατηγορία ήταν εκείνη που υποβλήθηκε εναντίον αρκετών μελών του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τετρακοσίων το 411 π.Χ. δηλαδή μετά την πτώση τους.

Στα πλαίσια της εσχάτης προδοσίας συμπεριλαμβάνεται και η εξαπάτηση του λαού, δηλαδή η ψευδής υπόσχεση κάποιου πολίτη στον αθηναϊκό λαό. Ο νόμος όριζε ότι εκείνος ο οποίος δίνοντας μίαν υπόσχεση εξαπατούσε το λαό (Εκκλησία του Δήμου), τη Βουλή ή ένα δικαστήριο θα καταδικαζόταν σε θάνατο.⁵⁷

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι η νομική διαδικασία ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων που περιγράφηκε παραπάνω, ήταν δημόσια κατηγορία ή καταγγελία για σοβαρότατα δημόσια αδικήματα που αφορούσαν την ασφάλεια του κράτους (προδοσία, συνωμοσία κ.α.). Εισαγόταν πρώτα στη Βουλή των Πεντακοσίων, η οποία επέβαλε στον ένοχο πρόστιμο μέχρι πεντακόσιες δραχμές. Όταν η Βουλή έκρινε ότι έπρεπε να επιβληθεί αυστηρότερη ποινή, τότε παρέπεμπε την υπόθεση για εκδίκαση στην Εκκλησία του Δήμου ή στην Ηλιαία. Η Εκκλησία έκρινε μόνο τις πολιτικές υποθέσεις.

4.3 Διαδικασίες μετά τη λήξη της θητείας

Εϋθυνα

Η κύρια διερεύνηση της διαγωγής ενός δημοσίου αξιωματούχου ήταν εκείνη που ονομαζόταν *εϋθυνα*. Η *εϋθυνα* λάμβανε χώρα μετά τη λήξη της θητείας, η οποία για τους περισσότερους αξιωματούχους επερχόταν στο τέλος του έτους. Όποιος συνέχιζε να ασκεί κάποιο αξίωμα για περισσότερα από ένα χρόνια, έπρεπε πιθανώς να την υφίσταται κάθε χρόνο, ενώ σε περίπτωση που βρισκόταν σε αποστολή στο εξωτερικό η συγκεκριμένη διαδικασία αναβαλλόταν μέχρι την επιστροφή του στην Αθήνα.

Η *εϋθυνα* είχε εφαρμογή όχι μόνο στους άρχοντες και στους υπόλοιπους αξιωματούχους, αλλά και σε όλους όσους είχαν διορισθεί να επιτελέσουν δημόσια καθήκοντα συμπεριλαμβανομένων και των ιερέων, των πρεσβευτών, τριηράρχων, των

---

⁵⁷ Για τη διαδικασία της *είσαγγελίας* σε περιπτώσεις εσχάτης προδοσίας βλ. MacDowell ό.π. 269-278.

μελών της Βουλής και των μελών του Αρείου Πάγου, όχι όμως και των ενόρκων. Μέχρι την ολοκλήρωσή της ο υπό εξέταση αξιωματούχος δεν επιτρεπόταν να φύγει από την Αττική ούτε να προβεί σε διάφορα άλλα είδη ενεργειών τα οποία θα συνεπάγονταν τη διάθεση χρημάτων που θα αποτελούσε ίσως ενδεχόμενο να αποκαλυφθεί ότι είχε καταχραστεί.

Το πρώτο μέρος της έρευνας ήταν οικονομικής φύσης. Διεξαγόταν από δέκα λογιστάς επικουρούμενους από δέκα *συνηγόρους*. Οι *συνήγοροι* επιλέγονταν από το σύνολο των πολιτών με κλήρωση και έτσι διακρίνονταν από τους λογιστάς οι οποίοι αποτελούσαν μέλη της Βουλής. Καλούσαν κάθε αξιωματούχο να υποβάλει τους λογαριασμούς των χρημάτων του δημοσίου, τα οποία είχε πάρει και είχε ξοδέψει κατά τη διάρκεια της θητείας του. Αν δεν είχε πάρει καθόλου χρήματα του δημοσίου, έπρεπε ακόμη και τότε να υποβάλει μία γραπτή δήλωση που να αναφέρει ακριβώς αυτό, αλλά ακόμη και σ' αυτήν την περίπτωση δεν απαλλασσόταν από το υπόλοιπο της διαδικασίας, διότι είναι φανερό πως ακόμη και εκείνος του οποίου τα καθήκοντα δε συνεπάγονταν διαχείριση δημοσίων χρημάτων μπορούσε, ωστόσο, να είναι ένοχος δωροληψίας. Το τελευταίο αυτό αδίκημα ενέπιπτε στα όρια της έρευνας των λογιστών. Μετά τον έλεγχο των λογαριασμών οι λογισταὶ εισηγάγαν κάθε αξιωματούχο σε δίκη ενώπιον ενόρκων, ενώ πιθανότατα οι ίδιοι προέδρευαν του δικαστηρίου και οι *συνήγοροι* ἀπάγγελλαν την κατηγορία εναντίον των αξιωματούχων των οποίων οι λογαριασμοί φαίνονταν μη ικανοποιητικοί. Ακόμα κι αν δεν βρισκόταν κανένα σφάλμα στους λογαριασμούς, ένας κήρυκας καλούσε όποιον ήθελε να υποβάλλει κατηγορία-ενδεχομένως μόνο οικονομικής φύσεως κατηγορίες ήταν παραδεκτές σ' αυτό το στάδιο της *εϋθύνης*-.

Το δικαστήριο μπορούσε να κρίνει κάποιον ένοχο *κλοπῆς* που σήμαινε κλοπή ή κατάχρηση, δηλαδή, εκ προθέσεως ιδιοποίηση δημοσίου χρήματος για προσωπική χρήση ή ένοχο *δώρων*, δηλαδή δωροληψίας ή ένοχο *ἀδικιῶν*. Αυτό το τελευταίο αδίκημα το οποίο φαίνεται περισσότερο αόριστο και λιγότερο σοβαρό από τα υπόλοιπα πιθανότατα να σήμαινε την πρόκληση απώλειας δημοσίου χρήματος από επίμεμπτη αδιαφορία ή αμέλεια σε αντιδιαστολή με την εκ προθέσεως ἀπάτη. Για τα δύο πρώτα αδικήματα ο αξιωματούχος που κρινόταν ένοχος έπρεπε να πληρώσει στο δεκαπλάσιο το καταχρασθέν χρηματικό ποσό, ενώ τόσο ο ίδιος όσο και οι απόγονοί του υφίσταντο στέρηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων έως ότου καταβάλλονταν στο ακέραιο τα

χρήματα. Αν κρινόταν ένοχος *ἀδικιῶν* έπρεπε απλά να πληρώσει αυτούσιο όλο το ποσό.⁵⁸

Μετά την ολοκλήρωση του οικονομικού μέρους της έρευνας επακολουθούσε η διερεύνηση άλλων ειδών επίμεμπτης δημόσιας διαγωγής. Η συγκεκριμένη διαδικασία διεξαγόταν από δέκα *εϋθύνους*, οι οποίοι ήταν μέλη της Βουλής και εκλέγονταν με κλήρωση ένας από καθεμιά από τις δέκα φυλές. Ο κάθε *εϋθνός* είχε βοηθούς δύο *παρέδρους* (πραγματογνώμονες, εκτιμητές) οι οποίοι ήταν επίσης εκλεγμένοι κατόπιν κληρώσεως. Οι συνεδριάσεις τους πραγματοποιούνταν στην υπαίθρια Αγορά, όπου όποιος ήθελε μπορούσε να υποβάλει κατηγορία εναντίον αξιωματούχου, του οποίου ο έλεγχος από τους λογιστές είχε πρόσφατα ολοκληρωθεί. Ο κατήγορος μπορούσε να παραδώσει την κατηγορία του γραπτά στον *εϋθνον* της φυλής στην οποία ανήκε ο κατηγορούμενος. Ενδεχομένως η κατηγορία μπορούσε να αφορά είτε σε παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας είτε σε κατάχρηση εξουσίας. Ο *εϋθνός* τη διάβαζε και αν την έβρισκε σωστά τεκμηριωμένη απήγγειλε επίσημα την καταδίκη. Μάλιστα κατά τον 4^ο π.Χ. αιώνα η καταδικαστική απόφαση που εκδιδόταν δεν ήταν τελεσίδικη, αλλά μεταβιβαζόταν στους αρμόδιους άρχοντες, για να εκδικαστεί σύμφωνα με τις καθορισμένες διαδικασίες. Πιο συγκεκριμένα η υπόθεση μεταβιβαζόταν στην αρμοδιότητα των δικαστών της φυλής, όταν επρόκειτο για αδίκημα ιδιωτικής φύσεως και στους θεσμοθέτες, αν αφορούσε δημόσιας.

Κατά τον 5^ο π.Χ. αιώνα η εξουσία των *εϋθύνων* πιθανότατα ήταν επαυξημένη σε σχέση με τις μετέπειτα αρμοδιότητές τους. Επιγραφές αποδεικνύουν ότι εκείνη την περίοδο υπήρχαν τριάντα λογιστές, οι οποίοι ασχολούνταν με τον υπολογισμό των ποσών των πληρωτέων στα ταμεία της Αθηνάς και των άλλων θεών συμπεριλαμβανομένου του ποσοστού από τον φόρο που πλήρωναν οι πόλεις της Αθηναϊκής ηγεμονίας. Υπάρχει ένα απόσπασμα που δείχνει ότι οι *εϋθνοί* συνεδρίαζαν στις αίθουσες που τότε ονομάζονταν *λογιστήρια*. Ίσως είχαν την αρμοδιότητα για όλη τη διαδικασία της *εϋθύνης* των αξιωματούχων συνεπικουρούμενοι από τους λογιστές και μόνο μετά τις αρχές του 4^{ου} αιώνα το οικονομικό σκέλος του ελέγχου αναλήφθηκε ολοκληρωτικά από τους λογιστές, των οποίων οι αρμοδιότητες λόγω της διάλυσης της Αθηναϊκής Συμμαχίας είχαν μειωθεί. Υπάρχουν επίσης αρκετά σωζόμενα ψηφίσματα του 5^{ου} αιώνα και μόνο ένα του 4^{ου} στα οποία ορίζεται το ποσό του προστίμου από τον

---

⁵⁸ Για τον έλεγχο των οικονομικών λογαριασμών αξιωματούχων μετά τη λήξη της θητείας βλ. Harris (1994) 143-144.

εὐθνον και τους παρέδρους του, οι οποίοι είτε αναφέρονται ρητά είτε υποδηλώνονται από τη χρήση του ρήματος *εὐθνω*. Αυτό το τελευταίο γεγονός υποδηλώνει, αν και δεν αποδεικνύει, ότι σε μερικές περιπτώσεις εκείνη την εποχή οι ετυμηγορίες των *εὐθνων* πιθανόν να ήταν τελεσίδικες.⁵⁹

Συμπερασματικά για τη διαδικασία της *εὐθνης* μπορούμε να συνοψίσουμε ότι στο τέλος της υπηρεσίας του κάθε αξιωματούχος ήταν υπόλογος σε εξέταση για την εκτέλεση των καθηκόντων του. Η διαδικασία αυτή περιείχε δύο στάδια: το πρώτο ήταν αφιερωμένο στους οικονομικούς λογαριασμούς και το δεύτερο στάδιο στη γενικότερη συμπεριφορά του αξιωματούχου. Στο τελευταίο στάδιο μπορούσε οποιοσδήποτε να καταθέσει κατηγορία. Οι κατηγορίες οικονομικών ατασθαλιών ή άλλων παραπτωμάτων διοίκησης εκδικάζονταν στα δικαστήρια.⁶⁰

4.4 Άλλες διαδικασίες ελέγχου

Γραφή Παρανόμων

Ο πολίτης, απλός ή αξιωματούχος, ο οποίος πρότεινε έναν καινούριο νόμο και επεδίωκε τη θέσπισή του ή την έκδοση ψηφίσματος, είχε την ευθύνη να βεβαιωθεί ότι την ίδια στιγμή ο νόμος αυτός δε θα παραβίαζε κάποιον υπάρχοντα νόμο είτε στη μορφή είτε στο περιεχόμενο. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο ο προτείνων τον νόμο μπορούσε να διωχθεί νομικά.

Τα ψηφίσματα της Εκκλησίας του Δήμου μπορούσαν να αμφισβητηθούν από μία διαδικασία που ονομαζόταν *Γραφή Παρανόμων*. Στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οποιοσδήποτε πολίτης μπορούσε να ασκήσει δίωξη εναντίον εκείνου, ο οποίος είχε προτείνει το ψήφισμα με την κατηγορία ότι το ψήφισμα είχε διαδικαστικές ατέλειες ή ότι το περιεχόμενό του ερχόταν σε αντίθεση με την υπάρχουσα νομοθεσία. Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να γίνει μια αναφορά στους *ρήτορες*. Σύμφωνα με τον καθηγητή Carey το πιο κοινό όπλο εναντίον των δημόσιων αγορητών ήταν η καταγγελία για παράνομα ψηφίσματα, δηλαδή η *γραφή παρανόμων*. Η συγκεκριμένη νομική δίωξη είχε κεντρικό ρόλο στους αθηναϊκούς πολιτικούς ανταγωνισμούς και αποτελούσε ένα μεγάλο κίνδυνο για τους πολιτικούς.⁶¹ Τα

⁵⁹ Για τη διαδικασία *εὐθνα* βλ. MacDowell (2003) 262-265.

⁶⁰ Carey (2010) 83.

⁶¹ Σχετικά με τη *Γραφή Παρανόμων* βλ. MacDowell (2003) 80-83· Carey (2010) 103-104.

δικαστήρια μπορούσαν να ανατρέψουν τις αποφάσεις της Εκκλησίας του Δήμου μέσω της διαδικασίας της *Γραφής Παρανόμων* και κατά τον 4^ο αιώνα μέσω της *Γραφής νόμον μὴ ἐπιτήδειον θεῖναι*.⁶²

Η διαδικασία, λοιπόν, της *Γραφής Παρανόμων*, έγινε η δημοφιλής μέθοδος υποβολής κατηγορίας εναντίον εξεχόντων πολιτικών ανδρών, οι οποίοι υπέβαλλαν συχνά προτάσεις στην Εκκλησία. Ορισμένοι πολίτες χρησιμοποιούσαν τη διαδικασία για σπίλωση των πολιτικών τους αντιπάλων ή αν ο προτεινόμενος νόμος ευνοούσε τα συμφέροντα των τελευταίων, μέσω της *Γραφής Παρανόμων* «πάγωναν» τον νόμο, γιατί διακοπτόταν η διαδικασία κύρωσής του.

Μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και συγκεκριμένα μετά το 403 π.Χ. δημιουργήθηκε η ανάγκη ενός συμπληρωματικού μέτρου. Από την εποχή εκείνη και μετά η *Γραφή Παρανόμων* μπορούσε να χρησιμοποιηθεί εναντίον ψηφισμάτων, ενώ η *γραφή νόμον μὴ ἐπιτήδειον θεῖναι* ήταν διαθέσιμη εναντίον εκείνων που πρότειναν νέους νόμους.⁶³

Στο σημείο αυτό καλό θα ήταν να διευκρινιστεί ο όρος *γραφή*. Πρόκειται για τον πιο συνηθισμένο τύπο δημόσιας δίκης. Το όνομά της στηρίζεται στο γεγονός ότι, όπως φαίνεται, αρχικά ήταν ο μόνος τύπος υπόθεσης όπου η καταγγελία έπρεπε να υποβληθεί εγγράφως. Αναφέρεται στη νομική διαδικασία που αφορούσε δημόσιες υποθέσεις και την οποία μπορούσε να εκκινήσει οποιοσδήποτε πολίτης με πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Οι δημόσιες δίκες αφορούσαν αδικήματα τα οποία έθιγαν το σύνολο της κοινότητας, όπως η προδοσία, η λιποταξία ή η κατάχρηση δημοσίου χρήματος.⁶⁴

5. Ο έλεγχος των δημοσίων αξιωματούχων μέσα από τους λυσιακούς Λόγους

A. Μέρος-Προλεγόμενα

Όπως έχει ήδη επισημανθεί από την *Εισαγωγή*, το πρώτο μέρος της παρουσίασης των Λόγων του *Corpus Lysiacum*, οι οποίοι αφορούν στον έλεγχο των δημοσίων αξιωματούχων περιλαμβάνει Λόγους που θα εκδιπλωθούν αδρομερώς. Με άλλα λόγια στη συνέχεια θα παρουσιαστούν Λόγοι, οι οποίοι αφορούν άμεσα στο θέμα που

⁶² Για τις δύο νομικές διαδικασίες βλ. επίσης Rhodes (1993) 660.

⁶³ Carey (2010) 82-83.

⁶⁴ Για τον όρο *Γραφή* βλ. MacDowell (2003) 80-83· Επίσης πρβλ. Todd (1990) 222.

εξετάζεται στην παρούσα εργασία. Κατά την ευσύνοπτη ανάλυσή τους, η οποία προέκυψε ύστερα από μελέτη των πρωτότυπων κειμένων, θα τονιστούν τα σημεία εκείνα που τους κατατάσσουν στην κατηγορία των υπερασπιστικών ή καταγγελλικών Λόγων σχετικών με υποψήφιους δημόσιους αξιωματούχους ή με εκείνους που ολοκλήρωσαν την υπηρεσία τους. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί η βοηθητική συμβολή των εισαγωγών και των μεταφράσεων των αρχαίων κειμένων των παρακάτω Λόγων από τους τόμους που αφορούν στον Λυσία της σειράς *Οι Έλληνες* του εκδοτικού οίκου Κάκτος.⁶⁵

10. *Κατά Θεομνήστου*⁶⁶

Η παρούσα μελέτη θα ξεκινήσει την αναζήτηση στο *corpus Lysiacum* με μία μάλλον προβληματική πηγή πληροφοριών σχετικά με τη *δοκιμασία ρητόρων*, όπως έχει χαρακτηριστεί από πολλούς ο Λόγος *Κατά Θεομνήστου*.⁶⁷ Εκφωνήθηκε στο δικαστήριο είκοσι χρόνια περίπου μετά την κατάλυση του καθεστώτος των Τριάκοντα, γύρω στο 384 π.Χ. ως μέρος της τετραλογίας μιας μακρόχρονης δικαστικής διαμάχης.

Προτού ανθολογήσουμε τα σημαντικότερα σημεία του προκείμενου Λόγου θα αναφέρουμε κάποιες ενδιαφέρουσες απόψεις του καθηγητή Carey σχετικά μ' αυτόν. Ο εξεταζόμενος Λόγος είναι το μοναδικό σωζόμενο κείμενο που αποτυπώνει με ακρίβεια τη νομοθεσία που αφορά στην *κακηγορίαν*,⁶⁸ δηλαδή τη συκοφαντία και τη δυσφήμιση κάποιου. Οι μελετητές έχουν εντοπίσει στοιχεία, τα οποία μαρτυρούν την ύπαρξη μιας σειράς αθηναϊκών νόμων που αναφέρονταν στην *κακηγορία*. Αυτό που προκύπτει ξεκάθαρα από τον παρόντα Λόγο είναι ότι ο Νόμος δεν εξαιρούσε καμία υπόθεση, προτού αυτή κριθεί από τα θεσμικά όργανα του κράτους. Η συγκεκριμένη υπόθεση στοιχειοθετήθηκε μέσα από έναν ισχυρισμό που προέκυψε από την ακροαματική διαδικασία μιας προηγούμενης δίκης.⁶⁹

Κάποιος Λυσίθεος, επικαλούμενος τις μαρτυρίες του κατηγορού στην παρούσα δίκη και ενός ακόμη μάρτυρα, του Διονυσίου, είχε κατηγορήσει τον Θεόμνηστο

---

⁶⁵ Βλ. βιβλιογραφία.

⁶⁶ Ο Carey δεν χαρακτηρίζει τον *Κατά Θεομνήστου* λόγο ως πρώτο (Α), οπότε στην παρούσα εργασία θα υιοθετήσουμε τη συγκεκριμένη άποψη. Βλ. Carey (1997) 233.

⁶⁷ Ευσταθίου (2014) 248.

⁶⁸ Στον χαρακτηρισμό της δίκης ως *κακηγορία* συμφωνεί και ο Usher (1999) 102.

⁶⁹ Carey ό. π.

ως *ρίμασπιν*, γεγονός που του στερούσε το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή της πόλης. Ο Θεόμνηστος με τη σειρά του κατηγορήσε τον Διονύσιο για ψευδομαρτυρία, ενώ για τον ομιλητή στην παρούσα δίκη υποστήριξε ότι είχε προκαλέσει την εκτέλεση του πατέρα του, καταγγέλλοντάς τον στους Τριάκοντα. Έτσι ο ομιλητής τον κατήγγειλε για συκοφαντική καταγγελία, *κακηγορίαν*.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Ευσταθίου στον εξεταζόμενο Λόγο πρέπει να εμμείνουμε στον όρο *είσήγγελλε* και να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι αναφέρεται σε διαδικασία *είσαγγελίας*. Επιπλέον είναι απαραίτητο να συνεκτιμηθεί ότι το κεντρικό θέμα αφορά στο αδίκημα της εγκατάλειψης των όπλων στη μάχη, άρα της μη εκπλήρωσης των στρατιωτικών υποχρεώσεων.

Η κατηγορία του Θεομνήστου ως *ρίμάσπιδος* επέσυρε την ενεργοποίηση της *δοκιμασίας ρητόρων*, διότι ο νόμος επέβαλλε την απαγόρευση πολιτικού λόγου και γενικά συμμετοχής στις δημόσιες υποθέσεις σε όσους δε μετέβησαν στις εκστρατείες που είχαν διαταχθεί ή πέταξαν την ασπίδα τους και τράπηκαν σε φυγή. Η *δοκιμασία ρητόρων*, όπως αναφέρθηκε στην ομότιτλη υποενότητα παραπάνω, αποτελούσε μια πρωτοβάθμια διαδικασία που ήταν δυνατό να οδηγήσει τον καταδικασθέντα σε *άτιμία*. Όμως σε ένα δεύτερο επίπεδο η επιλογή της *είσαγγελίας* θα ήταν δυνατό να προκαλέσει και την ποινή του θανάτου.⁷⁰ Στην περίπτωση που εξετάζεται σ' αυτό το σημείο του πονήματος ο κατηγορος πέρασε απευθείας στο δεύτερο στάδιο, αυτό της *είσαγγελίας*.⁷¹

14. Κατὰ Ἀλκιβιάδου λιποταξίου

Ο Λόγος που εξετάζεται στρέφεται εναντίον του Αλκιβιάδη του νεότερου, ο οποίος ήταν γιος του γνωστού Αθηναίου Αλκιβιάδη⁷² και της Αθηναίας Ιπαρέτης.⁷³ Πιθανότατα γεννήθηκε το 417 π. Χ. ή το 416 π. Χ., δηλαδή, ένα χρόνο πριν τον εξοστρακισμό του πατέρα του. Η δίκη πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά την εκστρατεία των Αθηναίων στην Αλίαρτο (395 π. Χ.), οι οποίοι είχαν σπεύσει εκεί προκειμένου να βοηθήσουν τους συμμάχους τους Θηβαίους.⁷⁴ Επομένως ο κατηγορούμενος, όταν

⁷⁰ Ευσταθίου (2014) 248-254.

⁷¹ Γενικά για τον Λόγο *Κατὰ Θεομνήστου* βλ. Henderson (1930) 196-197.

⁷² Σχετικά με τον Αλκιβιάδη τον πρεσβύτερο βλ. Botsford and Robinson (1979) 256-257, 263-264, 279-281.

⁷³ Henderson ό.π. 334.

⁷⁴ Πρβλ. Wilken (1976) 267· Hornblower (2005) 395-398.

βρέθηκε ενώπιον του δικαστηρίου ήταν είκοσι ενός ετών⁷⁵, δηλαδή βρισκόταν ήδη σε στρατεύσιμη ηλικία⁷⁶ και γι' αυτό κλήθηκε να παρουσιαστεί στον αθηναϊκό στρατό.

Ο συγκεκριμένος δικανικός Λόγος είναι καταγγελτικός και αποτελεί ολόκληρος μία κατηγορία προς τον Αλκιβιάδη τον νεότερο. Ο άνδρας αυτός το 395 π. Χ., τη στιγμή που οι Αθηναίοι οργάνωναν τον στρατό τους, για να συνδράμουν τους Θηβαίους, υποχρεώθηκε από τους Αθηναίους *Στρατηγούς*⁷⁷ να καταταχθεί στο σώμα των οπλιτών. Ωστόσο ο ίδιος αυθαίρετα κατέταξε τον εαυτό του στο σώμα των ιππέων χωρίς να έχει υποστεί προηγουμένως την προβλεπόμενη από τους αθηναϊκούς νόμους *δοκιμασία*⁷⁸ ενώπιον των αρμοδίων αρχόντων. Σύμφωνα λοιπόν με τον κατηγορο η άρνηση του Αλκιβιάδη του νεότερου να παρουσιαστεί στις τάξεις των οπλιτών, όπως όφειλε με βάση τη διαταγή των *Στρατηγών*, στοιχειοθετεί το παράπτωμα της *άστρατείας*, ενώ η ανυπακοή στις διαταγές των ανωτέρων του συνιστά το αδίκημα της *λιποταξίας*. Επιπρόσθετα, η ταυτόχρονη πρωτοβουλία του να αυτοκαταταχθεί στο σώμα των ιππέων εξαιτίας του φόβου του για τη μάχη, κατά τη γνώμη του εκφωνητή του Λόγου, συνιστά ένα τρίτο αδίκημα απέναντι στην πόλη, εκείνο της *δειλίας* (§7,11). Αξίζει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι η αθηναϊκή νομοθεσία των κλασικών χρόνων τιμωρούσε την *άστρατείαν*, τη *λιποταξίαν* και τη *δειλίαν* και προέβλεπε συγκεκριμένες ποινές (§§5,11)⁷⁹. Τα τρία παραπάνω αδικήματα, σαφέστατα, συμβάλλουν στη ζημία της Αθήνας και των πολιτών της και κατά συνέπεια η τιμωρία τους πρέπει να θεωρείται δημόσια υπόθεση. Ο Λόγος αυτός εντάσσεται στους λυσιακούς Λόγους ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων, διότι ένας πολίτης που καλείται από τους ανωτέρους του να υπηρετήσει την πόλη από τη θέση του οπλίτη-στρατιώτη ουσιαστικά αναλαμβάνει να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο καθήκον απέναντί της. Η θέση του οπλίτη συνιστά στρατιωτικό αξίωμα και ο βαθμός συνέπειας κατά την εκτέλεσή του αποτελεί αντικείμενο ελέγχου από τα αρμόδια όργανα της πολιτείας.

Η έρευνα γύρω από τους κατηγορούς του Αλκιβιάδη του νεότερου αναφέρεται σε κάποιον με το όνομα Αρχεστρατίδης (§3), ο οποίος ήταν εχθρός του Αλκιβιάδη του πρεσβύτερου. Ο Αρχεστρατίδης φαίνεται ότι κατήγγειλε τον κατηγορούμενο αμέσως

---

⁷⁵ Carey (1989) 142.

⁷⁶ Για την στρατεύσιμη ηλικία των Αθηναίων βλ. Carey ό.π. 153.

⁷⁷ Για τον ρόλο των *Στρατηγών* βλ. Botsford and Robinson (1979) 230-231· Carey (2010) 91.

⁷⁸ Για τη *δοκιμασία* των μελών του αθηναϊκού ιππικού στρατιωτικού σώματος βλ. Rhodes (1981) 564-568· Carey (1989) 154-155.

⁷⁹ Σχετικά με τις ποινές της λιποταξίας βλ. Carey (1989) 144, (1997) 8.

μετά την επιστροφή του αθηναϊκού στρατού στην Αθήνα. Ως συγκατηγορούς έλαβε άλλους δύο εχθρούς του Αλκιβιάδη του πρεσβύτερου από τους οποίους ο ένας απήγγειλε τη δευτερολογία και ο άλλος την τριτολογία. Ο δικανικός Λόγος που εξετάζεται στο παρόν πόνημα είναι η δευτερολογία, που σημαίνει ότι ακούστηκε στο δικαστήριο μετά τον Λόγο του Αρχεστρατίδη, ενώ εξακολουθεί να παραμένει άγνωστο το όνομα του ομιλητή-κατηγορού.⁸⁰

Οι κατήγοροι του Αλκιβιάδη του νεότερου ήταν τρεις ιδιώτες, οι οποίοι τον έσυραν στο δικαστήριο με τις κατηγορίες της *άστρατείας*, της *λιποταξίας* και της *δειλίας*, δηλαδή, τριών στρατιωτικών αδικημάτων. Σύμφωνα με την καθηγήτρια Βολονάκη Ε. όλα τα στρατιωτικά παραπτώματα μπορούσαν να διωχθούν μέσω της νομικής διαδικασίας της *γραφής*.⁸¹ Τη νομική οδό της *γραφής* την εκκινούσε ένας ιδιώτης, άνδρας Αθηναίος πολίτης, ο οποίος έκρινε ότι διαπράχθηκε ένα αδίκημα σε βάρος της πόλης και του κοινού συμφέροντος.⁸² Μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι ήταν πολύ πιθανό οι κατήγοροι του Αλκιβιάδη να έκαναν χρήση της *γραφής*, για να τον μηνύσουν. Συμπληρωματικά στην παραπάνω άποψη μπορεί να προστεθεί και εκείνη του καθηγητή Carey ότι, δηλαδή, η δίωξη του κατηγορούμενου, ενδεχομένως, να έγινε μέσω της δημόσιας διαδικασίας της *γραφής άστρατείας* και της *γραφής λιποταξίου*, (<λιποτάξιον, τό).⁸³ Σε όλες τις παραπάνω διαπιστώσεις πρέπει να προσθέσουμε και τη λέξη *γραφή* που υπάρχει στην τελευταία πρόταση του Λόγου (§47), την οποία ο κατήγορος ζητά να αναγνωσθεί από τον γραμματέα του δικαστηρίου. Η συγκεκριμένη λέξη, σύμφωνα με τα συμφραζόμενα του κειμένου, μπορεί να αποδοθεί στα νέα ελληνικά με το ερμηνευμα *καταγγελία*. Δεν μπορούμε, όμως, να είμαστε σίγουροι, αν στον Λόγο χρησιμοποιείται, για να αποδώσει κυριολεκτικά και τυπικά το είδος της γραπτής μήνυσης ή απλά αποτελεί έναν συμβατικό τεχνικό όρο που χρησιμοποιείται γενικότερα, όταν κάποιος θέλει να αναφερθεί σε μία επίσημη γραπτή καταγγελία.

Επεκτείνοντας, λοιπόν, τον τελικό προβληματισμό της προηγούμενης παραγράφου θα διερευνηθεί μία επιπλέον πτυχή του θέματος. Σύμφωνα με την καθηγήτρια Βολονάκη μετά το 338 π. Χ.⁸⁴, όταν, δηλαδή, οι Αθηναίοι προσπαθούσαν να ενδυναμώσουν την άμυνά τους εναντίον εχθρικών επιθέσεων, αρκετά άτομα

---

⁸⁰ Henderson (1930) 334-337· Carey (1989) 142· Usher (1999) 85-87.

⁸¹ Βολονάκη (2012) 130.

⁸² Cohen (2005) 212.

⁸³ Carey (1989) 143-144.

⁸⁴ Για τον ρόλο της μάχης στη Χαϊρώνεια (338 π.Χ.) βλ. Wilcken (1976) 290- 291.

κατηγορήθηκαν για εγκατάλειψη της στρατιωτικής τους θέσης και για προδοσία και διώχθηκαν με τη διαδικασία της *είσαγγελίας*.⁸⁵ Η *είσαγγελία*, όμως, ως νομική διαδικασία υπήρχε από την εποχή του Σόλωνα, αλλά και αργότερα, κατά την κλασική εποχή, παρουσιάζοντας, όπως είναι λογικό, κάποιες διαφοροποιήσεις με το πέρασμα των δεκαετιών.⁸⁶ Επιπλέον, ο Rhodes σημειώνει ότι είναι πολύ πιθανό οι δημόσιες κατηγορίες που παλαιότερα αφορούσαν τη διαδικασία της *είσαγγελίας*, στα κλασικά χρόνια να αντικαταστάθηκαν από εκείνη της *γραφής*.⁸⁷ Παρατηρούμε ότι τα όρια ανάμεσα στις δύο νομικές διαδικασίες, *είσαγγελία* και *γραφή*, ήταν ρευστά. Συμπερασματικά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο Λόγος που εξετάζεται, εκφωνήθηκε σε δίκη που προέκυψε είτε μέσα από τη διαδικασία της *γραφής* ή της *είσαγγελίας*.

Η αρμοδιότητα για την εκδίκαση στρατιωτικών αδικημάτων ανήκε στους *Στρατηγούς*.⁸⁸ Με άλλα λόγια στη δικαιοδοσία των *Στρατηγών* υπάγονταν όλοι εκείνοι, οι οποίοι ανήκαν στο στρατό ή στο ναυτικό.⁸⁹ Άρα, αναφορικά με τον δικανικό Λόγο που προσεγγίζεται εδώ, ο Αλκιβιάδης ο νεότερος δικάζεται ενώπιον ενός στρατοδικείου, στο οποίο τον ρόλο των δικαστών τον έχουν Αθηναίοι στρατιώτες, ενώ η προεδρία ανήκει στους *Στρατηγούς*.⁹⁰

15. Κατὰ Ἀλκιβιάδου ἀστρατείας

Ο Λόγος αυτός του Λυσία αναφέρεται στην ίδια υπόθεση με τον προηγούμενο Λόγο, *Κατὰ Ἀλκιβιάδου λιποταξίου*, και γι' αυτό δε θα δοθεί ιδιαίτερη έκταση στην παρουσίασή του. Στον συγκεκριμένο δικανικό Λόγο ο Αλκιβιάδης ο νεότερος καταγγέλλεται ότι αποφεύγοντας να καταταγεί ως οπλίτης διέπραξε το αδίκημα της *ἀστρατείας*. Πρόκειται για τριτολογία και εκφωνήθηκε από τον τρίτο κατηγορο του Αλκιβιάδη του νεότερου. Ο καθένας από τους τρεις κατηγορούς έχει διακριτό ρόλο στο δικαστήριο. Ο παρών κατηγορος επικεντρώνεται στην εξουδετέρωση της απόπειρας επηρεασμού των στρατοδικών από τους μάρτυρες υπεράσπισης του κατηγορούμενου, προερχομένων από την τάξη των στρατηγών, φυσικών φίλων της οικογένειας του Αλκιβιάδη πατρός και νεότερου. Εικάζεται ότι οι φίλοι-στρατηγοί της αριστοκρατικής

⁸⁵ Βολονάκη (2012) 130.

⁸⁶ Για την εξέλιξη της *είσαγγελίας* βλ. Rhodes (1981) 524-525.

⁸⁷ Rhodes ό.π. 156.

⁸⁸ Για τον ρόλο των *Στρατηγών* πρβλ. Botsford and Robinson (1979) 230-231· Carey (2010) 91.

⁸⁹ Biscardi (2005) 414.

⁹⁰ Henderson (1930) 335· Carey (1989) 145.

οικογένειας του κατηγορούμενου θα προσπαθήσουν να δικαιολογήσουν την ανυποταξία του στην Αλίαρτο με τη δήθεν προφορική άδεια των αξιωματικών του να παρουσιαστεί στις τάξεις των ιππέων.

Ο κατηγορος, ο οποίος, όπως φαίνεται, είναι βαθύς γνώστης της νομοθεσίας για τη στρατιωτική θητεία, δεν αφήνει περιθώρια ούτε παραπλάνησης ούτε χαριστικής και ευνοϊκής αντιμετώπισης του Αλκιβιάδη, γιατί μια τέτοια πιθανή απόφαση θα λειτουργούσε διαλυτικά για τον στρατό. Ο κατηγορος ζητά από τους στρατηγούς-δικαστές να εκτελέσουν το καθήκον τους με υψηλή συναίσθηση ευθύνης απέναντι στην πόλη.

Ο Λόγος ως προς την έκταση είναι σύντομος, αφού έχουν προηγηθεί οι δύο άλλοι κατηγοροί οι οποίοι διηγήθηκαν διεξοδικά τον βίο και την πολιτεία του Αλκιβιάδη νεότερου.⁹¹

Θα αποτελούσε ίσως περιττολογία να επισημανθεί ότι τα αδικήματα αυτά, αν αποδεικνύονταν αληθή, συνιστούσαν βλάβη σε βάρος της πόλης. Κατά συνέπεια ο πολίτης εκείνος που έφερε το αντίστοιχο αξίωμα και σε βάρος του διατυπωνόταν επίσημη καταγγελία από συμπολίτη του, έπρεπε να ελεγχθεί από τα αρμόδια όργανα της πόλης. Το στρατιωτικά παράπτωμα της *άστρατείας* ήταν πολύ σοβαρό και με βάση τη νομοθεσία συνεπαγόταν αναπόδραστα και την ποινή του θανάτου.⁹²

Κατ' αναλογία με όσα αναφέρθηκαν στον προηγούμενο Λόγο (14) και σύμφωνα πάντα με την άποψη του καθηγητή Carey η δίωξη του κατηγορούμενου, ενδεχομένως, να έγινε μέσω της δημόσιας διαδικασίας της *γραφής άστρατείας*.⁹³

25. Δήμου καταλύσεως άπολογία

Ο λυσιακός Λόγος που εξετάζεται σ' αυτό το σημείο της παρούσας εργασίας αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα έναν Λόγο που εκφωνήθηκε κατά τη *δοκιμασία* εκλεγμένου αξιωματούχου ενώπιον του ηλιαστικού δικαστηρίου και αποτελεί σύμφωνα με τον τίτλο *απολογία*. Επιγραμματικά ο ομιλητής προσπαθεί κατά τη *δοκιμασίαν* του να αποδείξει ότι, μολονότι παρέμεινε στην Αθήνα κατά την περίοδο

⁹¹ Βλ. τον *Κατὰ Αλκιβιάδου Λιποταξίου* λόγο (14).

⁹² Για τον *Κατὰ Αλκιβιάδου άστρατείας* λόγο (15) βλ. Henderson (1930) 334-337.

⁹³ Carey (1989) 143-144.

της διακυβέρνησης των Τριάκοντα, δεν υπήρξε συνεργός ή ομοϊδεάτης τους. Η χρονολόγηση της εκφώνησης του Λόγου τοποθετείται στα 400-399 π.Χ. περίπου.

Η ταυτότητα του αγορητή είναι γενικά άγνωστη. Από τη μελέτη του κειμένου προκύπτει ότι ο απολογούμενος ανήκε στην μετριοπαθή πολιτικά παράταξη του Θηραμένη και πως κατά την περίοδο του καθεστώτος των Τριάκοντα δεν είχε εγκαταλείψει την Αθήνα. Το τελευταίο δεδομένο αποτέλεσε τη βάση για την εναντίον του κατηγορία παρά το γεγονός ότι ο ίδιος δεν ανέλαβε κάποιο αξίωμα ούτε συνέπραξε με τους ολιγαρχικούς με οποιοδήποτε άλλο τρόπο. Με βάση την §25 η κατηγορία διατυπώθηκε από συκοφάντες τα ονόματα των οποίων ήταν Επιγένης, Δημοφάντης και Κλεισθένης. Στο σημείο αυτό να παραθέσουμε την εύστοχη παρατήρηση του Albin Lesky, ότι δηλαδή πρόκειται για υπερασπιστικό Λόγο που συνέγραψε ο Λυσίας, αν και ο ίδιος ήταν φανατικός δημοκρατικός, για έναν ολιγαρχικό πελάτη.⁹⁴

Ο *δοκιμαζόμενος* καταγγέλλει πως η κατηγορία που του απηύθυναν αποσκοπούσε στο να προκαλέσει την *άποδοκιμασία* του άρα και την αδυναμία του να ασκήσει ένα δημόσιο αξίωμα μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας.⁹⁵

Σύμφωνα με τον Usher πρόκειται για υπερασπιστικό Λόγο. Ο ανώνυμος υπερασπιστής δεν αντιμετωπίζει μια *γραφή*, αλλά μία *δοκιμασία*. Ο Λόγος εκφωνήθηκε λίγα χρόνια μετά την πτώση των Τριάκοντα Τυράννων, οπότε εξηγούνται οι πολλές αναφορές στο σύγχρονο αλλά και πρόσφατο πολιτικό γίνεσθαι. Συχνά αναφέρεται στους συκοφάντες του, των οποίων τα ονόματα αναφέρθηκαν παραπάνω, και θεωρεί ότι έλκουν την παρουσία τους στο δικαστήριο από τη δική του οικονομική ευμάρεια. Οι κατηγοροί-συκοφάντες του ισχυρίζονται πως η διατήρηση της περιουσίας του έως σήμερα και η μη πλήξη της από το καθεστώς των Τριάκοντα οφείλεται στη συνεργασία των τελευταίων με τον ίδιο. Ωστόσο, όπως προκύπτει μέσα από τον Λόγο δεν υπήρχε κάποια συγκεκριμένη μομφή να του προσάψουν. Η τελευταία διαπίστωση καθιστά την προσπάθεια του ομιλούντος πιο εύκολη με αποτέλεσμα να μην καλέσει μάρτυρες και να μη χρησιμοποιήσει *ἄτεχνες πίστεις*.⁹⁶

Η δικανική τακτική που ακολούθησε ο Λυσίας σ' αυτόν τον Λόγο ήταν η καλλιέργεια στους δικαστές αρνητικών συναισθημάτων για τους κατηγορούς, μέθοδο που ο

---

⁹⁴ Lesky (1981) 821.

⁹⁵ Για τον λόγο *Δήμου καταλύσεως ἀπολογία* βλ. Henderson (1930) 534-535.

⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά: Carey (1997) 14-17· Meyer-Laurin (2007) 135-139· De Brauw (2010) 195-196.

Αριστοτέλης στη *Ρητορική* την ονομάζει *ἐκ τοῦ ἐναντίου*⁹⁷ και την αποδίδει με τη χαρακτηριστική φράση *τὸν δ' ἐναντίον κακολογεῖν*.⁹⁸ Στα πλαίσια της *δοκιμασίας* του και προκειμένου να αποδείξει τις σταθερές δημοκρατικές του πεποιθήσεις ο απολογούμενος αναφέρεται στις λειτουργίες⁹⁹ και ιδιαίτερα στο γεγονός της ανάληψης περισσότερων από εκείνες τις οποίες του πρότειναν. Υποστηρίζει ότι μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας υπήρξαν εξτρεμιστές και από τις δύο παρατάξεις, οι οποίοι κατέφευγαν σε συκοφαντίες προκειμένου να βλάψουν τον αντίπαλό τους. Κατά συνέπεια έβλαπταν την *ὁμόνοια*. Επιλογικά ο Usher επισημαίνει ότι εύστοχα κάποιοι σύγχρονοι σχολιαστές έχουν χαρακτηρίσει τον ημιτελή αυτόν Λόγο ως ένα πολιτικό φυλλάδιο της εποχής του.¹⁰⁰

26. *Περὶ τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας*

Ο Λόγος αυτός του Λυσία εκφωνήθηκε στη Βουλή των Πεντακοσίων κατά τη *δοκιμασία* του Ευάνδρου για το αξίωμα του επώνυμου άρχοντα το 382 π.Χ.

Από τα χρόνια κιάλας του Κλεισθένη οι εννέα άρχοντες έπαψαν να είναι αιρετοί και επιλέγονταν με κλήρωση ανάμεσα στους ευπατρίδες. Ο Αριστείδης καθιέρωσε τη συμμετοχή στην κλήρωση όλων των πολιτών, αμείβοντας έτσι τον αθηναϊκό λαό για τη στάση του κατά τους Ελληνοπερσικούς Πολέμους. Η θητεία των Εννέα αρχόντων ήταν ετήσια και ο πρώτος από αυτούς ονομαζόταν *επώνυμος άρχων*. Πριν την ανάληψη των καθηκόντων του κάθε άρχοντας περνούσε από μια *δοκιμασία*, δηλαδή μια τυπική διαδικασία ελέγχου από τη Βουλή των Πεντακοσίων και μετά τη θετική έκβασή της μπορούσε να αναλάβει το αξίωμα.¹⁰¹

Κατά τη *δοκιμασία* του επώνυμου άρχοντα Λεωδάμαντα ενώπιον της Βουλής των Πεντακοσίων το 382 π.Χ. ο Θρασύβουλος από τον Κολλυτό¹⁰² διατύπωσε εναντίον του κατηγορία, την οποία το σώμα έκανε δεκτή και απέρριψε τον δοκιμαζόμενο. Τη θέση του κατέλαβε ο επιλαχών Ευάνδρος, ο οποίος κατά τη δοκιμασία του ενώπιον της Βουλής κατηγορήθηκε από έναν επιφανή Αθηναίο, φίλο του απορριφθέντος Λεωδάμαντος, που μέχρι στιγμής παραμένει άγνωστος σ' εμάς. Ο κατήγορος του

⁹⁷ Αριστοτ. *Ρητ.* 3.14.7.

⁹⁸ Αριστοτ. *Ρητ.* 26. 1142a.

⁹⁹ Για τον θεσμό των *λειτουργιών* στην κλασική Αθήνα βλ. Wilken (1976) 150.

¹⁰⁰ Usher (1999) 70-72.

¹⁰¹ Βλ. παραπάνω την υποεν. *Δοκιμασία*.

¹⁰² Ο Θρασύβουλος από τον δήμο Κολλυτού δεν ταυτίζεται με τον γνωστό Θρασύβουλο της αποκατάστασης της αθηναϊκής δημοκρατίας το 403 π.Χ. βλ. σχετικά Hornblower (2005) 405.

Ευάνδρου εξαπολύει ένα δριμύ «κατηγόρω» εναντίον του καταλογίζοντάς του συνεργασία με τους Τριάντα Τυράννους το 404 π.Χ. καθώς και απόπειρα εξαπάτησης τόσο των βουλευτών όσο και του αθηναϊκού λαού εμφανιζόμενος ως δήθεν δημοκράτης. Από την άλλη πλευρά ο ενάγων καταφέρεται και εναντίον των βουλευτών, οι οποίοι θα δίνουν την εικόνα ανθρώπων με ασταθή κριτήρια από τη στιγμή που αποδοκιμάζουν τον δημοκρατικό Λεωδάμαντα και επιδοκιμάζουν την εκλογή του Ευάνδρου. Καλεί ταυτόχρονα τους βουλευτές να αξιολογήσουν την αξιοπιστία των λόγων του υποφαινομένου ομιλούντος σε σχέση με τον Θρασύβουλο από το δήμο του Κολλυτού, ο οποίος εξελίχθηκε σε δεινό υπερασπιστή του Ευάνδρου. Προτρέπει τους βουλευτές-δικαστές να σταθμίσουν το βιογραφικό του ίδιου και του Θρασύβουλου πάνω στο θέμα της δημοκρατικής τους ταυτότητας.¹⁰³

Ο Λόγος με τον οποίο ο Εύανδρος υπερασπίστηκε τον εαυτό του εμπρός στη Βουλή των Πεντακοσίων δε διασώζεται ολόκληρος, αφού δε διαθέτουμε το προοίμιο, την πρόθεση και την απόδειξη. Αν στηριχθούμε στο ίδιο το ρητορικό κείμενο και ιδίως στα υπονοούμενα περί *μωρῶν βουλευτῶν*, μπορούμε να εικάσουμε ότι μάλλον ο Εύανδρος, τελικά, εγκρίθηκε για το αξίωμα για το οποίο δοκιμαζόταν.¹⁰⁴

27. Κατὰ Ἐπικράτους καὶ τῶν συμπρεσβευτῶν ἐπίλογος

Ο Επικράτης ανήκε στους δημοκρατικούς, οι οποίοι είχαν επιστρέψει από τον Πειραιά στην Αθήνα μετά την κατάλυση του καθεστώτος των Τριάκοντα. Συνδέθηκε με τα γεγονότα της έναρξης του Κορινθιακού πολέμου (395-386 π.Χ.).¹⁰⁵ Όταν οι Πέρσες έστειλαν με τον Ρόδιο Τιμοκράτη χρήματα στην Ελλάδα προσεταιριζόμενοι τη Θήβα, την Κόρινθο, το Άργος και αργότερα την Αθήνα, ο Επικράτης έπαιξε ένα σημαντικό ρόλο σε σχέση με αυτά τα χρήματα.

Ο Επικράτης στάλθηκε πρεσβευτής στην Περσία εκπροσωπώντας τους Αθηναίους. Ωστόσο, αργότερα, το 389 π.Χ. παραπέμφθηκε σε δίκη πιθανότατα με τη διαδικασία της *είσαγγελίας*.¹⁰⁶ Τα γεγονότα για τα οποία κατηγορήθηκε είχαν συμβεί προτού τρία χρόνια περίπου, αλλά ανήκε στην ευχέρεια του κατηγορού να επιλέξει τον χρόνο

¹⁰³ Σχετικά με την ιδιότητα των υπερασπιστών-συνηγόρων βλ. *Εισαγωγή*.

¹⁰⁴ Για τον λόγο *Περί τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας* βλ. Henderson (1930) 558-559· Usher (1999) 110-111.

¹⁰⁵ Για τον Κορινθιακό Πόλεμο βλ. Wilken (1976) 267· Hornblower (2005) 375-403.

¹⁰⁶ Βλ. παραπάνω υποεν. *Εισαγγελία*.

παραπομπής των κατηγορουμένων σε δίκη σταθμίζοντας τις ευνοϊκότερες για το εγχείρημά του συνθήκες.

Οι πληροφορίες που έχουμε μας επιτρέπουν να εικάσουμε ότι ο Επικράτης αθώθηκε, ενδεχομένως, διότι η μερίδα των βοιωτιαζόντων στην οποία ανήκε, διατηρούσε σημαντική πολιτική επιρροή κατά την εποχή της διεξαγωγής της δίκης. Αργότερα, βέβαια, κατά την εποχή της επικράτησης των λακωνιζόντων καταδικάστηκε σε θάνατο.¹⁰⁷

28. Κατὰ Ἐργοκλέους ἐπίλογος

Ο Εργοκλής ήταν στρατηγός μαζί με τον Θρασύβουλο, όταν ο τελευταίος έφτασε στον Ελλήσποντο με στόχο τον περιορισμό της σπαρτιατικής κυριαρχίας στη θάλασσα (390 π. Χ). Σημείωσε στρατιωτικές επιτυχίες, εγκαθίδρυσε καθεστώτα φιλικά προς την Αθήνα και προσπάθησε να ανασυστήσει την παλαιά Αθηναϊκή Συμμαχία και να ανασυγκροτήσει την Αθήνα. Σκοτώθηκε στην Άσπενδο της Παμφυλίας. Ο Εργοκλής ήταν παλαιός συνεργάτης του Θρασύβουλου από τα γεγονότα της Φυλής το 403 π.Χ.¹⁰⁸ Με την επάνοδό του στην Αθήνα παραπέμφθηκε σε δίκη.

Η υπόθεση θα παρουσιαστεί σε αδρές γραμμές. Ο Θρασύβουλος κατά την εκστρατεία στη Μικρά Ασία είχε ως πρωταρχικό σκοπό την επανίδρυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας με τη συμμετοχή σ' αυτή και μικρασιατικών πόλεων. Ο Θρασύβουλος επέδειξε σε αρκετές περιπτώσεις σκληρότητα προς τους κατοίκους των πόλεων τις οποίες έλεγχε και υπερβάσεις στην είσπραξη των φόρων. Συγκεκριμένα άρχισε να ζητά εκβιαστικά χρήματα και, όπως αναφέρει ο Ξενοφώντας στα *Ἑλληνικά*, αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο οι κάτοικοι της Ασπένδου τον σκότωσαν μέσα στη σκηνή του. Μάλιστα στον παρόντα Λόγο αναφέρεται ότι είχε αποσπάσει χρήματα και από την Αλικαρνασσό. Επιπλέον ο Ξενοφώντας μάς πληροφορεί ότι ο Θρασύβουλος εισέπραττε από το Βυζάντιο φόρο 10% (δεκάτη) για τα πλοία που περνούσαν από τον Ελλήσποντο.¹⁰⁹ Η συμπεριφορά αυτή θυμίζει εκείνη των Αθηναίων απέναντι στα μέλη της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας, όταν αυτή μετατράπηκε σε ηγεμονία.

---

¹⁰⁷ Για τον λόγο *Κατὰ Ἐπικράτους καὶ τῶν συμπρεσβευτῶν ἐπίλογος* βλ. Henderson (1930) 576-577· Usher (1999) 98-99.

¹⁰⁸ Βλ. Wilken (1976) 265.

¹⁰⁹ Για τη δράση του Θρασύβουλου μετά το 390 π.Χ. βλ. Wilken ό.π. 298· Hornblower (2005) 400.

Οι Αθηναίοι αποφάσισαν να γίνει καταγραφή των χρημάτων και ανακάλεσαν τους Στρατηγούς να λογοδοτήσουν. Ο Εργοκλής τότε σύμφωνα με το κατηγορητήριο προέτρεψε τον Θρασύβουλο να καταλάβει το Βυζάντιο και να κρατήσει τα πλοία. Στη συνέχεια του συνέστησε να νυμφευθεί την κόρη του βασιλιά των Θρακών Σεύθη και να στραφεί εναντίον της πατρίδας του.

Ο Θρασύβουλος είχε ήδη πεθάνει, όταν ο Εργοκλής κλήθηκε να επιστρέψει στην Αθήνα. Μόλις επανήλθε κατηγορήθηκε για παράνομη επιβολή φόρων και σφετερισμό χρημάτων, τα οποία ανέρχονταν σε τριάντα τάλαντα, καθώς και για προδοσία της πατρίδας. Καταδικάστηκε σε θάνατο και η περιουσία του δημεύτηκε. Η έως τώρα φιλολογική έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι είναι πολύ πιθανό η κρίση των δικαστών να πλανήθηκε από τους κατηγορούς του Εργοκλή. Η θέση αυτή προκύπτει από το γεγονός πως μετά τον θάνατο του Εργοκλή δε βρέθηκαν τα χρήματα, τα οποία αφορούσαν την κατηγορία της κατάχρησης. Άλλωστε η δίκη διεξήχθη σε περίοδο αυξανόμενης επιρροής της φιλολακωνικής μερίδας, η οποία είχε λόγους να εκδικηθεί τους συνεργάτες του Θρασύβουλου.

Η υπόθεση παραπέμφθηκε στην κρίση της Εκκλησίας του Δήμου με τη διαδικασία της *είσαγγελίας*. Να υπενθυμιστεί εδώ πως επρόκειτο για καταγγελία ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου για εγκλήματα που στρέφονταν κατά του δημοσίου συμφέροντος. Η εισαγωγή των *είσαγγελιών* προς εκδίκηση πραγματοποιούνταν σε *κυρίαν Έκκλησίαν*. Η Εκκλησία συνερχόταν κανονικά τέσσερις φορές ανά πρυτανεία. Η πρώτη από τις τέσσερις συνελεύσεις στο διάστημα κάθε πρυτανείας ονομαζόταν *κυρία*.¹¹⁰ Ο Λόγος αυτός αποτέλεσε συμπληρωματικό τμήμα του όλου κατηγορητηρίου κατά του Εργοκλή. Ονομάστηκε *έπίλογος*, γιατί αποτελεί την τριτολογία, δηλαδή, συμπληρώνει τους δύο λόγους για το ίδιο θέμα που είχαν προηγηθεί. Εκφωνήθηκε περίπου το 389 π.Χ.¹¹¹

29. Κατὰ Φιλοκράτους επίλογος

Ο *έπίλογος κατὰ Φιλοκράτους* αφορά την ίδια υπόθεση με τον Λόγο κατὰ Έργοκλέους. Ο Φιλοκράτης ήταν συγγενής του Εργοκλή και συμμετείχε στην εκστρατεία του 390 π.Χ. στη Μικρά Ασία με επικεφαλής τον Θρασύβουλο.¹¹² Ο Φιλοκράτης είχε αναλάβει

¹¹⁰ Αριστ. *Αθ. Πολ.* 43,4.

¹¹¹ Για τον λόγο *Κατὰ Έργοκλέους επίλογος* βλ. Henderson (1930) 586-587· Usher (1999) 99-100.

¹¹² Βλ. τον προηγούμενο Λόγο 28.

το αξίωμα του ταμιά και εμπόρου των πολεμικών λαφύρων. Μετά την καταδίκη του Εργοκλή σε θάνατο και τη δήμευση της περιουσίας του δε βρέθηκαν τα χρήματα εκείνα, για τα οποία ο τελευταίος είχε κατηγορηθεί ως καταχραστής. Τότε δημιουργήθηκαν υπόνοιες πως ο Φιλοκράτης κατείχε τα αναφερόμενα χρήματα με σκοπό να τα χρησιμοποιήσει κατά τη δίκη του συγγενή του Εργοκλή, για να επηρεάσει την κρίση των δικαστών.

Η δίκη του Φιλοκράτη πραγματοποιήθηκε στην Ηλιαία με τη διαδικασία της *ἀπογραφῆς*. Πρόκειται για τη διαδικασία εκείνη η οποία ακολουθούνταν, όταν ένα δημόσιο αντικείμενο, χρήματα ή οποιοδήποτε άλλο δημόσιο περιουσιακό στοιχείο περιερχόταν παράνομα στην κατοχή ενός ιδιώτη. Με τον ίδιο νομικό όρο, *ἀπογραφή*, οι Αθηναίοι αναφέρονταν στον κατάλογο που υποβαλλόταν στα δικαστήρια και περιείχε καταγεγραμμένα δημόσια κτήματα ή ιδιωτικά κτήματα ή αντικείμενα δήμευσης.

Η μικρή έκταση του Λόγου και η απουσία διηγήσεως και μαρτύρων είναι ενδείξεις πως ο σωζόμενος Λόγος δεν αποτελούσε το βασικό κατηγορητήριο. Η δίκη του Φιλοκράτη ακολούθησε αυτήν του Εργοκλή και διεξάχθηκε το 388 π.Χ.¹¹³

B. Μέρος-Προλεγόμενα

Η ενότητα που ακολουθεί περιέχει τους τρεις επιλεγμένους ρητορικούς λυσιακούς Λόγους, οι οποίοι κατά την κρίση της συγγραφέως ανθολογήθηκαν απ' όλο το Corpus, προκειμένου να εκδιπλωθούν αναλυτικά. Τα κριτήρια της επιλογής αυτής έχουν αποτυπωθεί διεξοδικά στην *Εισαγωγή*. Αυτό που είναι απαραίτητο να οριοθετηθεί εδώ είναι τα πλαίσια μέσα στα οποία θα κινηθεί η αναλυτική παρουσίαση των τριών Λόγων.

Οι Λόγοι στο παρόν πόνημα θα δομηθούν κατά παράγραφο, όπως δηλαδή χωρίζονται και στο πρωτότυπο κείμενο. Ανά παράγραφο θα καταγράφονται και θα ερμηνεύονται τα σημεία εκείνα τα οποία εμφανίζουν εντονότερο ενδιαφέρον σε σχέση με το θέμα που εξετάζεται, δηλαδή τον έλεγχο ενός δημοσίου αξιωματούχου. Το περιεχόμενο της κάθε παραγράφου θα ιδωθεί και θα ερμηνευτεί μέσα σε πλαίσια ιστορικά και πολιτικά. Παράλληλα, αν κρίνεται ότι πρέπει να επισημανθεί και κάποιο στοιχείο ρητορικής τεχνικής ή ύφους, τότε αυτό θα αναφέρεται. Όλα τα παραπάνω στοιχεία δε θα

---

¹¹³ Για τον λόγο *Κατά Φιλοκράτους επίλογος* βλ. Henderson (1930) 599· Usher (1999) 100-101.

σημειώνονται πάντα σε κάθε παράγραφο, αλλά θα επιλέγονται κάθε φορά εκείνα που λειτουργούν υπέρ της καλύτερης κατανόησης του εξεταζόμενου Λόγου.

16. Λυσίου *Υπὲρ Μαντιθέου* EN BOYΛHI MANTIΘEΩI ΔOKIMAZOMENΩI AΠOΛOΓIA

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Ο Μαντίθεος από το Θορικό της Ακαμαντίδος φυλής κληρώθηκε βουλευτής και δοκιμάζεται. Εμφανίστηκε όμως στη Βουλή ένας Αθηναίος, ο οποίος τον κατηγορεί ότι υπηρέτησε ως ιππέας των Τριάκοντα, επειδή το όνομά του ήταν γραμμένο στον κατάλογο, στον οποίο είχαν αναγραφεί τα ονόματα όλων όσων υπηρέτησαν ως ιπείς επί των Τριάκοντα. Ο κατήγορος εκμεταλλεόμενος προφανώς το μίσος των δημοκρατών Αθηναίων για τους Τριάκοντα και τους οπαδούς τους ελπίζει στην καταδίκη του Μαντίθεου και στην ακύρωση της εκλογής του. Ο χρόνος απαγγελίας του λόγου δεν είναι γνωστός. Από στοιχεία που μας φανερώνει το ίδιο το κείμενο συμπεραίνουμε ότι εκφωνήθηκε μεταξύ των ετών 392-389 π.Χ. Δεν γνωρίζουμε αν η δοκιμασία του Μαντίθεου υπήρξε γι' αυτόν επιτυχής. Συνήθως όμως η επιτυχημένη απολογία προδικάζει και το αποτέλεσμα.¹¹⁴

Προοίμιο (exordium) §§ 1-3

Στο προοίμιο ο Μαντίθεος εκφράζει την ελπίδα ότι με τον Λόγο που θα απαγγείλει θα πείσει τους κατηγορούς του πως έχουν κάνει λάθος ως προς την κατηγορία που του απευθύνουν. Επιπλέον εκφράζει την ελπίδα ότι μετά την ολοκλήρωση του λόγου του ακόμα και οι κατήγοροί του θα τον συμπαθήσουν και θα σχηματίσουν μια θετική εικόνα για το άτομό του, ενώ οι βουλευτές θα δώσουν τη συγκατάθεσή τους για την εκλογή του στο βουλευτικό αξίωμα στο οποίο δοκιμάζεται.

Στο τέλος του προοιμίου εκδιπλώνει το κατηγορητήριο σε βάρος του. Συγκεκριμένα κατηγορείται ότι υπηρέτησε ως ιππέας κατά την περίοδο των Τριάκοντα Τυράννων και επομένως ότι συνεργάστηκε με το ομόνυμο καθεστώς. Ο Μαντίθεος προλέγει πως θα

---

¹¹⁴ Βλ. Henderson (1930) 372-373· Usher (1999) 93-94.

προσπαθήσει να αποτινάξει από πάνω του την κατηγορία τονίζοντας ιδιαίτερα την απουσία του από την Αθήνα την ίδια χρονική περίοδο.

Δεν πρέπει να λησμονηθεί ότι το θέμα της παρούσας εργασίας είναι ο έλεγχος των δημοσίων αξιωματούχων, ο οποίος στον Λόγο που εξετάζουμε αφορά την ελεγκτική διαδικασία της *δοκιμασίας*. Θα ήταν, λοιπόν, ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα η ανθολόγηση κάποιων όρων του προοιμίου, οι οποίοι για τον αρχαίο ακροατή συνδέονται άμεσα με τη *δοκιμασία*. Η φράση «*τοῖς κατηγοροῖς βουλομένοις*» (§1) παραπέμπει στον *βουλόμενον*, δηλαδή στον εθελοντή μηνυτή Αθηναίο πολίτη, που εκκινούσε την κατηγορία στοχεύοντας στο «πάγωμα» της διαδικασίας της τελικής εκλογής ενός βουλευτή. Ο όρος «*ἀδίκως διαβεβλημένοις*» (§1) απηχεί την ρητορική τεχνική της *διαβολής*, δηλαδή την ευθεία επίθεση του ομιλητή στον χαρακτήρα του αντιδίκου με σκοπό τη δημιουργία μιας αρνητικής εικόνας για τον τελευταίο μέσα από κατηγορίες βάσιμες ή αβάσιμες. Ο Μαντίθεος με το επίρρημα *ἀδίκως* μάς προϊδεάζει σχετικά με την αβασιμότητα της *διαβολής*.¹¹⁵

Στην επόμενη παράγραφο συναντούμε τη φράση «*εἰς ἔλεγχον τῶν αὐτοῖς βεβιωμένων καταστῆναι*» (§2). Το παραπάνω χωρίο αντανακλά με ενάργεια τις διαδικασίες ελέγχου στις οποίες υποβάλλονταν οι κληρωτοί ή οι αιρετοί αξιωματούχοι πριν την ανάληψη και μετά τη λήξη μιας δημόσιας θέσης. Στον εξεταζόμενο Λόγο η αναφορά γίνεται στη βουλευτική εκλογή του Μαντίθεου, ο οποίος κατά κάποιον τρόπο πρέπει να λογοδοτήσει για τις παρελθοντικές του πράξεις.

Τέλος το *απαρέμφατο δοκιμάζειν* (§3) παραπέμπει ξεκάθαρα σ' αυτή καθαυτή τη νομική διαδικασία της *δοκιμασίας*, όπου προέκυψε η εξεταζόμενη κατηγορία σε βάρος του δοκιμαζόμενου Μαντίθεου.

Διήγηση (narratio)-Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§ 4-19

Στον εξεταζόμενο Λόγο η διήγηση δεν περιλαμβάνει μόνον έκθεση γεγονότων σχετικών με το κατηγορητήριο, αλλά και γεγονότα που χρησιμοποιούνται ως αποδεικτικά στοιχεία όχι μόνο για την αναίρεση της κατηγορίας αλλά και για την προβολή της υποδειγματικής συμπεριφοράς του κατηγορουμένου στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο. Επομένως η διήγηση στο μεγαλύτερο μέρος του λόγου λειτουργεί ως

---

¹¹⁵ Για τον ρητορικό όρο *διαβολή* βλ. Edwards (2010) 49.

απόδειξη. Γενικά στο συγκεκριμένο μέρος του λόγου ο Μαντίθεος θα προσπαθήσει να αναιρέσει την κατηγορία που του προσήψαν ενώπιον της Βουλής των Πεντακοσίων.

§4. Αρχικά ο Μαντίθεος θα προσδιορίσει χρονικά την περίοδο που απουσίαζε, αλλά και την περίοδο που επέστρεψε στην Αθήνα. Συγκεκριμένα δηλώνει ότι κατά τη ναυμαχία στους Αιγός ποταμούς τον Απρίλιο του 405 π.Χ. αλλά και κατά την κατεδάφιση των Μακρών Τειχών το 404 π.Χ. ο ίδιος βρισκόταν εκτός Αθηνών και συγκεκριμένα στον Πόντο. Επιπλέον επισημαίνει ότι κατά τη μεταβολή του δημοκρατικού πολιτεύματος σε ολιγαρχικό με την εγκαθίδρυση των Τριάκοντα τον Σεπτέμβριο του 404 π.Χ. απουσίαζε από την Αθήνα στην οποία επέστρεψε περίπου τον Μάιο του 403 π.Χ. Σ' αυτό το σημείο διευκρινίζει ότι έφτασε στην πόλη ακριβώς πέντε μέρες προτού οι χίλιοι δημοκρατικοί με αρχηγό τον Θρασύβουλο εξορμήσουν από το οχυρό της Φυλής και εγκατασταθούν στο οχυρό Μουνιχία, όπου αντιμετώπισαν με επιτυχία τις επιθέσεις των Τριάκοντα και τον σπαρτιατικό αποκλεισμό, ενώ η κατάλυση του τυραννικού καθεστώτος έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο του 403 π.Χ.¹¹⁶

Παρατηρούμε πως ο Μαντίθεος από την αρχή της *Διηγήσεως-Πίστεως* προσπαθεί να ανασκευάσει την κατηγορία παραθέτοντας ένα λογικό επιχείρημα το οποίο, αν αποδειχτεί και αληθές, τότε το κατηγορητήριο θα έχει καταρρεύσει. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι από τη στιγμή που δε βρισκόταν στην Αθήνα κατά την εποχή των Τριάκοντα, δεν υπάρχει περίπτωση να υπηρέτησε το καθεστώς ως μέλος του ιππικού. Προφανώς ο κατήγορος θα είχε υποστηρίξει ότι ο Μαντίθεος υπηρέτησε το τυραννικό καθεστώς από τον Μάιο του 403 π.Χ., όταν δηλαδή επέστρεψε, έως τον Σεπτέμβριο του 403 π.Χ. που οι Τριάκοντα έχασαν την εξουσία. Ο Λυσίας επιδιώκει ο πελάτης του να αποδυναμώσει τους ισχυρισμούς που ήδη ακούστηκαν από τον κατήγορο. Προκειμένου να πετύχει κάτι τέτοιο στο συγκεκριμένο σημείο του Λόγου πρέπει να χρησιμοποιήσει *άτεχνους πίστεις*.¹¹⁷

§5. Ο Μαντίθεος θέλοντας να δώσει απάντηση στις πιθανές αρνητικές σκέψεις των βουλευτών και του κατηγορού για το άτομό του καταφεύγει σε ένα *ἐνθύμημα*¹¹⁸.

¹¹⁶ Για τα αναφερόμενα ιστορικά γεγονότα της περιόδου από το 405 π.Χ. έως το 403 π.Χ. βλ. Wilken (1976) 240-265.

¹¹⁷ Για τον όρο *ἄτεχνος πίστεις* βλ. Αριστ. *Ρητ.* 1355b2- 1356a7. Επίσης πρβλ. ενδεικτικά: Carey (1997) 14-17· Meyer-Laurin (2007) 135-139· De Brauw (2010) 195-196.

¹¹⁸ Αριστοτ. *Ρητ.* 1.1.1355a3-18· Σχετικά με τους ρητορικούς συλλογισμούς βλ. Allen (2010) 350-356.

Υποστηρίζει πως ο ίδιος και η οικογένειά του δεν είχαν καμία σχέση με τους Τριάκοντα, αφού έλειπαν από την πόλη, όταν εγκαθιδρύθηκε το συγκεκριμένο καθεστώς και επομένως θα ήταν εκ μέρους του ακατανόητη και αφυχολόγητη πράξη η εκ των υστέρων υποστήριξη τους. Συνεχίζει την επιχειρηματολογία του με ένα δεύτερο *ένθυμγμα* και συγκεκριμένα δηλώνει πως οι Τριάκοντα δεν παραχωρούσαν αξιώματα σε όσους είχαν αποδημήσει και δε μετείχαν σε αντιδημοκρατικές ενέργειες. Από τη στιγμή που ο ίδιος ανήκε στις δύο παραπάνω κατηγορίες πολιτών προκύπτει αβίαστα το συμπέρασμα της μη ανάμειξης του Μαντίθεου με οποιοδήποτε τρόπο στη διακυβέρνηση των Τριάκοντα.

§6. Σύμφωνα με τους κατηγορούς του Μαντίθεου ο τελευταίος υπηρέτησε ως *ιπέας* των Τριάκοντα λόγω της αναγραφής του ονόματός του στο ειδικό σανίδι που αναγράφονταν τα ονόματα των *ιπέων*. Ο κατηγορούμενος αντικρούει την παραπάνω κατηγορία χρησιμοποιώντας ξανά ένα λογικό επιχείρημα με το οποίο θέτει σε αμφισβήτηση τον ισχυρισμό των αντιπάλων του. Αναλυτικότερα υποστηρίζει πως στο *σανίδιον* δεν υπάρχουν τα ονόματα των Αθηναίων, οι οποίοι έχουν παραδεχτεί τη συμμετοχή τους στο *ιπικό* των Τριάκοντα, ενώ αντίθετα έχουν αναγραφεί τα ονόματα των ανθρώπων που έλειπαν από την πόλη τη συγκεκριμένη περίοδο. Επιπλέον επισημαίνει ότι η μεγαλύτερη απόδειξη της συμμετοχής ή μη κάποιου στο *ιπικό* είναι ο κατάλογος με τα ονόματα όσων διετέλεσαν *ιπέεις* και έχει πια λήξει η θητεία, ώστε να επιστρέψουν το επίδομα που είχαν αρχικά πάρει.¹¹⁹

§7. Ο Μαντίθεος επανέρχεται με λογικά επιχειρήματα μέσα από τον εξής συλλογισμό: η απόδειξη ότι κάποιος υπηρέτησε ή όχι ως *ιπέας* σε οποιοδήποτε χρονικό διάστημα στηρίζεται σε τρία στοιχεία, τα οποία μπορεί να ισχύουν ή να μην ισχύουν. Στο κείμενο αυτά περιέχονται στο ακόλουθο χωρίο: *«οὐτ' ἀπενεχθέντα ὑπὸ τῶν φυλάρχων οὔτε παραδοθέντα τοῖς συνδίκοις οὔτε κατάστασιν καταβαλόντα»*. Με άλλα λόγια τα τρία ενοποιητικά στοιχεία είναι η απογραφή του ονόματος του *ιπέα* από τους φυλάρχους, η παράδοση του ονόματος στο σώμα των συνδίκων και μετά τη λήξη της θητείας η επιστροφή του *επιδόματος*. Ο Μαντίθεος υποστηρίζει ότι για τον ίδιο δεν ισχύει καμία από τις παραπάνω συνθήκες. Το αβίαστο, επομένως, συμπέρασμα των δύο προηγούμενων προκείμενων προτάσεων, είναι το γεγονός της μη συμμετοχής του *δοκιμαζόμενου* Μαντίθεου στο *ιπικό* κατά την εποχή των Τριάκοντα.

---

¹¹⁹ Για τη *δοκιμασία* *ιπέων* βλ. §13.

Επιπλέον ο κατηγορούμενος επισημαίνει την υπεροχή της αξιοπιστίας των ονομαστικών καταλόγων όπου καταγράφονταν τα ονόματα των ιππέων οι οποίοι επέστρεφαν τα επιδόματα σε σχέση με τα έκθετα *σανίδια* που επικαλούνται οι κατήγοροι. Ο κίνδυνος να παραλειφθούν από τα *σανίδια* κάποια ονόματα ιππέων και να επιβαρυνθούν οι φύλαρχοι με τα οφειλόμενα από εκείνους χρήματα καθιστούσε προσεκτική και υπεύθυνη τη σύνταξή τους. Η παράδοση των καταλόγων αυτών ως επίσημων εγγράφων στη Βουλή απέκλειε οποιαδήποτε αλλοίωσή τους.

Ο Λυσίας παρατηρούμε ότι μέχρις αυτού του σημείου της *Πίστεως* χρησιμοποιεί ως ρητορικό μέσο πειθούς το *ένθύμημα*,¹²⁰ δηλαδή πειστικούς συλλογισμούς που καταλήγουν αβίαστα και χωρίς λογικά άλματα σε συμπεράσματα¹²¹

§8. Ο Λυσίας για ακόμη μία φορά θα χρησιμοποιήσει ως μέσο πειθούς το *ένθύμημα*, το οποίο θα εκφραστεί σχηματικά με τον εξής συλλογισμό. Α' προκείμενη: οι παρόντες βουλευτές έχουν δεχτεί την εκλογή σε θέσεις δημοσίων αξιωματούχων πολιτών, οι οποίοι διετέλεσαν ιπείς των Τριάκοντα. Β' προκείμενη: ο Μαντίθεος δεν διετέλεσε ιπέας κατά την ίδια περίοδο, αλλά και αυτό να συνέβαινε δε θα είχε διαπράξει και έγκλημα. Συμπέρασμα: οι παρόντες βουλευτές πρέπει να εγκρίνουν την εκλογή του ως βουλευτή.

Επιπλέον, αν μελετήσουμε προσεκτικότερα τον παραπάνω συλλογισμό, θα αντιληφθούμε την προσπάθεια του εγκαλούμενου να κερδίσει τη συμπάθεια των βουλευτών κάνοντας συνδυαστικά χρήση ενός ακόμη ρητορικού μέσου πειθούς, του λεγόμενου *πάθους*.¹²² Θα σταθούμε, λοιπόν, στην άποψη που εκφράζει ότι δηλαδή, αν πραγματικά είχε διατελέσει ιπέας επί των Τριάκοντα δε θα είχε κανένα πρόβλημα να το παραδεχτεί και να αποδείξει πως κανένας πολίτης δεν κακόπαθε εξαιτίας του. Εύστοχα επισημαίνει πως από την πλευρά τους έχουν εγκρίνει για το βουλευτικό αξίωμα πολίτες που διετέλεσαν ιπείς των Τριάκοντα. Μέσα από την εκδίπλωση του παραπάνω σκεπτικού επιδοκιμάζει την ευρύτητα και την ανωτερότητα του τρόπου σκέψης των βουλευτών επιδιώκοντας να τους καλλιεργήσει συναισθήματα συμπάθειας για το άτομό του, άρα και μια ανάλογη και ευνοϊκή απόφαση για τον ίδιο. Στη συνέχεια της απολογίας του καλεί έναν μάρτυρα, ο οποίος θα βεβαιώσει τον χρόνο επιστροφής

¹²⁰ Αριστοτ. *Ρητ.* 1.1.1355a3-18.

¹²¹ Σχετικά με τους ρητορικούς συλλογισμούς βλ. Allen (2010) 350-356.

¹²² Αριστοτ. *Ρητ.* 1.2.1355b35-1356a4. Για το αριστοτελικό *πάθος* πρβλ. ενδεικτικά: Fortenbaugh (2010) 117-118' Connolly (2010) 145-146' Cooper (2010) 209' Lopez Eire (2010) 345-346.

του Μαντίθεου στην Αθήνα. Για πρώτη φορά στον Λόγο έχουμε τη χρήση των *άτέχνων πίστεων*.¹²³

§9. Ο Μαντίθεος προλέγει ότι θα αναφερθεί στον πρότερο χρηστό βίο του, για να αποδείξει ότι αξίζει επάξια τη θέση του βουλευτή. Αποτελούσε κοινό τόπο στους δικανικούς λόγους η θετική παρουσίαση του ιδιωτικού και δημόσιου βίου του κατηγορούμενου, προκειμένου αυτό από μόνο του να αποτελέσει ένα πειστικό επιχείρημα για την ανασκευή της κατηγορίας. Με άλλα λόγια θα επιδιώξει να διαμορφώσει στα μάτια των βουλευτών μια ηθική και καθ' όλα άμεμπτη εικόνα της προσωπικότητάς του. Η τακτική αυτή μάς παραπέμπει στον αριστοτελικό όρο *ἦθος*.¹²⁴ Επιπρόσθετα εκφράζει την πρόθεσή του να μην κουράσει τους ακροατές του με μακρηγορίες επιδιώκοντας για ακόμη μία φορά να κερδίσει την εύνοιά τους.

§10. Ο Μαντίθεος ξεκινά με τη στοιχειοθέτηση της θετικής του εικόνας στην ιδιωτική του ζωή. Αρχικά σκιαγραφεί την ενάρετη προσωπικότητά του εντός της οικογένειας του. Ο ίδιος ως μεγαλύτερος αδελφός και αρχηγός του οίκου μετά τον θάνατο του πατέρα του, προίκισε πλουσιοπάροχα τις δύο αδελφές του, ενώ στον μικρότερο αδελφό του παραχώρησε μεγαλύτερο μερίδιο από την πατρική περιουσία, γεγονός που αποδεικνύει την αφιλοκέρδειά του.

§11. Στην παράγραφο αυτή κάνει λόγο για τη δημόσια συμπεριφορά του. Συγκεκριμένα τονίζει την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στον ίδιο και σε εκείνους τους νεαρούς Αθηναίους οι οποίοι συχνάζουν σε σκιραφεία και καπηλειά και αρέσκονταν στη *διαβολή*¹²⁵ ευυπόληπτων πολιτών. Στο σημείο αυτό από τη μία πλευρά «χτίζει» την προσωπική του έντιμη εικόνα, ενώ την ίδια στιγμή αφήνει σαφή υπονοούμενα για το ήθος των κατηγορών του. Αναλυτικότερα επισημαίνει στους βουλευτές πως οι αντίπαλοί του ανήκουν στους αργόσχολους και επομένως άχρηστους πολίτες, ενώ η κακοήθειά τους εκδηλώνεται με τις μυθοπλασίες και τα ψεύδη για τους έντιμους πολίτες, όπως ο υποφαινόμενος. Εξακολουθεί τον Λόγο του με ένα εύστοχο λογικό επιχείρημα. Το γεγονός, το οποίο προκαλεί τον φθόνο των κατηγορών του είναι ακριβώς η διαφορετικότητα και η ανωτερότητά του, διότι, απλούστατα, αν ήταν όμοιός τους δε θα τον συκοφαντούσαν.

¹²³ Βλ. ενδεικτικά: Carey (1997) 14-17· Meyer-Laurin (2007) 135-139· De Brauw (2010) 195-196.

¹²⁴ Αριστοτ. *Ρητ.* 1.2.1355b35-1356a4. Επίσης πρβλ. ενδεικτικά: Connolly (2010) 145-146· Lopez Eire (2010) 345-346· Day (2010) 390.

¹²⁵ Για τον ρητορικό όρο *διαβολή* βλ. Edwards (2010) 49.

Ο Λυσίας με απλό και κατανοητό τρόπο, επιχειρεί να διαμορφώσει στο μυαλό των ακροατών δύο ομάδες πολιτών: τους έντιμους-χρηστούς και τους ανέντιμους-άχρηστους αποδίδοντάς τους συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ο λογογράφος οδηγεί αβίαστα και συνειρμικά τους ακροατές στο συμπέρασμα ότι στην πρώτη ομάδα ανήκει ο Μαντίθεος και στη δεύτερη οι κατηγοροί του.

§12. Ο Μαντίθεος προβάλλει ως ηθικό πλεονέκτημα το γεγονός της απουσίας του ονόματός του από κάποια ιδιωτική ή δημόσια δίκη: «οὔτε δίκην αἰσχρὰν οὔτε γραφὴν οὔτε εἰσαγγελίαν». Η παραπάνω τοποθέτηση αποτελεί ένα ισχυρό επιχείρημα, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός της φιλοδικίας σε βαθμό δικομανίας των Αθηναίων.¹²⁶ Άρα αποτελούσε αντικείμενο επαίνου η μη αναφορά κάποιου ούτε ως κατηγορούμενου ούτε ως κατηγορουμένου.

§13. Ο Μαντίθεος και σ' αυτό το σημείο εφαρμόζει τον αριστοτελικό ρητορικό όρο *ἦθος*, με σκοπό να σκιαγραφήσει το πορτρέτο του τίμιου και αλτρουϊστή πολίτη. Επικαλείται ένα περιστατικό, το οποίο, αν αληθεύει, αποδεικνύει περίτρανα τον ηθικό χαρακτήρα του. Κατά τη μάχη της Αλιάρτου το 395 π.Χ. οι Αθηναίοι συμμετείχαν στο πλευρό των Βοιωτών και εναντίον των Λακεδαιμονίων.¹²⁷ Αν και ο φύλαρχος Ορθόβουλος τον είχε καταγράψει στους καταλόγους των ιππέων, ο ίδιος ο Μαντίθεος ζήτησε να διαγραφεί, διότι οι συμπολίτες του που ανήκαν στο σώμα των οπλιτών θα κινδύνευαν πολλαπλά απέναντι στους οπλίτες των Σπαρτιατών.

Την ίδια στιγμή Αθηναίοι, οι οποίοι ανήκαν κανονικά στους οπλίτες, αυτοχρίστηκαν ιππείς και ανέβηκαν στα άλογα χωρίς να υποστούν την προβλεπόμενη δοκιμασία κατά παράβαση του νόμου.¹²⁸ Ο καθηγητής Carey μάς δίνει χρήσιμες πληροφορίες για τη λεγόμενη *δοκιμασία ιππέων*. Με ευθύνη της Βουλής διεξαγόταν μία εξέταση των υποψηφίων ιππέων ως προς τη φυσική τους κατάσταση και μία των αλόγων ως προς την καταλληλότητά τους. Οι υποψήφιοι υποχρεούνταν να έχουν τέτοια οικονομική ευχέρεια, ώστε να είναι σε θέση να συντηρούν ένα άλογο. Σε αυτά τα πλαίσια και εφόσον κρίνονταν άξιοι του αξιώματος του ιππέα, λάμβαναν ένα ποσό από το δημόσιο ταμείο, *κατάστασις*, το οποίο έπρεπε να επιστρέψουν στη λήξη της θητείας τους.¹²⁹

---

¹²⁶ Σχετικά με τη φιλοδικία των Αθηναίων βλ. Ξενοφ. *Απομν.*3.5.16. «πλείστας δίκας ἀλλήλοις δικάζονται».

¹²⁷ Βλ. Wilken (1976) 267.

¹²⁸ Βλ. επίσης τους Λόγους 14. και 15. της παρούσας Εργασίας.

¹²⁹ Carey (1989) 154-155.

Ο εναγόμενος προτίμησε να ταχθεί στο πλευρό των οπλιτών, γιατί δεν ανεχόταν να διακινδυνεύουν οι συμπολίτες του, ενώ ο ίδιος θα βρίσκεται στην ασφάλεια του ιππικού σώματος. Επομένως, η αντίθεση ενεργειών και κινήτρων του Μαντίθεου και των αντιπάλων του αποτελεί ισχυρότατο επιχείρημα για την άψογη συμπεριφορά του προς την πόλη. Σε επίδοση των παραπάνω καλεί στο βήμα τον ίδιο τον Ορθόβουλο, προκειμένου να επιβεβαιώσει τα όσα ειπώθηκαν. Στο τελευταίο αυτό σημείο ο Λυσίας χρησιμοποιεί τη λεγόμενη *ἄτεχνον πίστιν*.¹³⁰

§14. Ο Μαντίθεος στην παράγραφο αυτή προσθέτει άλλο ένα αξιόλογο στοιχείο στη δημόσια εικόνα του και αυτό δεν είναι άλλο από τον πατριωτισμό του. Αναφέρει στους βουλευτές ότι ενίσχυσε οικονομικά δύο άπορους συνδημότες του οι οποίοι θα εξεστράτευαν στην Αλίαρτο¹³¹ ως οπλίτες. Επίσης πληροφορεί τους ακροατές ότι, αν και ο ίδιος δεν είναι ιδιαίτερα ευκατάστατος, εντούτοις η οικονομική ενίσχυση των συνδημοτών του έγινε από τον ίδιο με απώτερο σκοπό η πράξη του αυτή να αποτελέσει παράδειγμα προς μίμηση για όλους τους συμπολίτες του. Η επιθυμία του, λοιπόν, να διδάξει μέσα από τις πράξεις του την φιλοπατρία αποτελεί τρανή απόδειξη του πατριωτισμού του. Για επιβεβαίωση των παραπάνω ισχυρισμών καλεί στο βήμα τους δύο ευεργετημένους από τον ίδιο άνδρες.

§15. Σ' αυτό το σημείο γίνεται αναφορά στη μάχη της Νεμέας το 394 π.Χ. όπου συγκρούστηκε ο αντισπαρτιατικός συνασπισμός, ο οποίος αποτελούνταν από τους Αθηναίους, Βοιωτούς, Αργείους και Κορινθίους με τους Σπαρτιάτες και τους Συμμάχους τους. Τυπικά από στρατιωτική άποψη νικητές ήταν οι Σπαρτιάτες, ενώ ο αντισπαρτιατικός συνασπισμός κατέλαβε την Κόρινθο.¹³² Ο δοκιμαζόμενος αναφέρει ότι σε εκείνη τη σύγκρουση που αναμενόταν σφοδρή και, ενώ άλλοι λιποτακτούσαν, ο ίδιος έλαβε μέρος ως οπλίτης στη μάχη εκείνη πολεμώντας στην πρώτη γραμμή. Ο Λυσίας χρησιμοποιεί την αντίθεση ανάμεσα στη συμπεριφορά του Μαντίθεου και των άλλων συμπολιτών του, με σκοπό να αναδείξει τη γενναιότητα και την αυτοθυσία του πρώτου.

§16. Ο Λυσίας εύστοχα αντιπαραθέτει τον καθολικό φόβο των στρατιωτών του αντισπαρτιατικού συνασπισμού απέναντι στον στρατό του Αγησίλαου προς την

---

¹³⁰ Αριστ. *Ρητ.* 1355b2- 1356a7' Επίσης βλ. ενδεικτικά: Carey (1997) 14-17' Meyer-Laurin (2007) 135-139' De Brauw (2010) 195-196.

¹³¹ Βλ. §13.

¹³² Hornblower (2005) 399.

τολμηρή στάση του Μαντίθεου. Ο τελευταίος απευθυνόμενος στον ταξίαρχο του ζήτησε να σταλεί χωρίς κλήρωση το δικό του τάγμα από την περιοχή της Κορίνθου στη Βοιωτία, όπου βρισκόταν ο σπαρτιατικός στρατός. Για ακόμη μία φορά ο λογογράφος καταφεύγει στο ρητορικό σχήμα λόγου της αντίθεσης επιδιώκοντας να εξάρει το ηρωικό προφίλ του πελάτη του.

§17. Ο δοκιμαζόμενος Μαντίθεος δεν μπορεί να συγκριθεί με όσους από τη μια θέλουν να ασκούν τα δημόσια αξιώματα και από την άλλη, όταν πρέπει να υπηρετήσουν στρατιωτικά την πόλη, προσπαθούν να το αποφύγουν, λιποτακτούν ή δειλιάζουν κάτι που, αν αποδειχτεί, επιφέρει τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Στο σημείο αυτό ο Μαντίθεος θέλοντας να προκαταλάβει τη γνώμη των βουλευτών τούς επισημαίνει ότι η παράτολμη συμπεριφορά του σε περιόδους πολεμικών κινδύνων δεν οφειλόταν στην αφέλειά του, αλλά στην πρόβλεψή του πως αυτή θα αποτελέσει θετικό προηγούμενο σε περίπτωση εμπλοκής του σε κάποιο δικαστικό αγώνα ή δοκιμασία, όπως η παρούσα.

§18. Σύμφωνα με τον Λυσία το κριτήριο αξιολόγησης ενός πολίτη, ο οποίος πρόκειται να αναλάβει ένα δημόσιο αξίωμα, άρα και του δοκιμαζόμενου Μαντίθεου, πρέπει να είναι η άψογη εκτέλεση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων. Η ικανοποίηση αυτού του κριτηρίου προεξοφλεί την κοσμιότητα στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων. Ο συλλογισμός που υπάρχει στη συγκεκριμένη παράγραφο μπορεί να αποτυπωθεί σχηματικά ως εξής. Α' προκειμένη: ένας πολίτης πρέπει να κρίνεται άξιος για την ανάληψη ενός αξιώματος με βάση την προθυμία που δείχνει στην εκπλήρωση των στρατιωτικών του υποχρεώσεων. Β' προκειμένη: ο Μαντίθεος έχει επιδείξει υπερβάλλοντα ζήλο κατά τη συμμετοχή του σε εκστρατείες. Συμπέρασμα: ο δοκιμαζόμενος ταιριάζει να κριθεί άξιος του βουλευτικού αξιώματος.¹³³

§19. Ο Μαντίθεος κλείνει το τμήμα της *ἀποδείξεως/πίστεως* χρησιμοποιώντας ορισμένες κοινά παραδεκτές απόψεις της εποχής του, όπως αυτές είχαν αποκρυσταλλωθεί από τα διδάγματα της επικής και της τραγικής ποίησης. Συγκεκριμένα αναφέρεται στην άποψη της αξιολόγησης κάποιου με βάση τα έργα και όχι τα λόγια ή την εξωτερική του εμφάνιση. Με άλλα λόγια τονίζει τη σημασία του *είναι* και όχι του *φαίνεσθαι*. Κατά συνέπεια υποστηρίζει ότι η διαδικασία της *δοκιμασίας* του πρέπει να εστιάσει στις πράξεις του, διότι, όπως επισημαίνει, δεν είναι

---

¹³³ Για τους ρητορικούς συλλογισμούς βλ. Allen (2010) 350-356.

λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες τα φαινόμενα απατούν και πολλοί πίσω από μια κόσμια εμφάνιση κρύβουν την κακότητα της ψυχής τους.

Επίλογος (peroratio) §§20-21

Ο ρήτορας στον επίλογο εγκωμιάζει τους βουλευτές, οι οποίοι ως εκφραστές του δημοκρατικού πολιτεύματος, υπηρέτες και προστάτες του κοινού συμφέροντος, με την ανάλογη στάση τους παρακινούν τον κάθε πολίτη να ασχοληθεί με τα ζητήματα της πόλεως. Κλείνει την απολογία του λέγοντάς τους ότι δεν υπάρχει λόγος να δυσανασχετούν με τέτοιου είδους πολίτες, τους οποίους οι ίδιοι παρακίνησαν με τη στάση τους να ασχοληθούν με τα κοινά. Οι συγκεκριμένοι πολίτες, στους οποίους συμπεριλαμβάνει υπαινικτικά και τον εαυτό του, θα κριθούν μέσα από τη διαδικασία της *δοκιμασίας* από τους ίδιους τους βουλευτές.

Παρατηρούμε ότι ο Μαντίθεος στο τελείωμα του λόγου του κολακεύει τους βουλευτές επισημαίνοντάς τους πως αποτελούν ένα φωτεινό και ενθαρρυντικό παράδειγμα για τους πολίτες, οι οποίοι θέλουν να ασχοληθούν με τα κοινά. Μέσα από αυτά τα θετικά λόγια στοχεύει στην εκ των προτέρων διαμόρφωση ευνοϊκής διάθεσης για το άτομό του από τους βουλευτές, αφού τους υπενθυμίζει με έμμεσο τρόπο ότι οι ίδιοι είναι οι τελικοί κριτές της *δοκιμασίας* στην οποία ο ίδιος υπόκειται στην παρούσα στιγμή. Η τακτική αυτή, δηλαδή η θετική προδιάθεση του κοινού προς τον ομιλητή, αργότερα αποδόθηκε με τον λατινικό όρο *captatio benevolentiae*.¹³⁴

Μερικά συμπεράσματα για τον Λόγο του Μαντίθεου

Ο Μαντίθεος προσπάθησε να καταδείξει την εντιμότητα και ακεραιότητα του χαρακτήρα του καθώς και την νομιμοφροσύνη του, για να αποδείξει ότι αξίζει τη θέση για την οποία *δοκιμάζεται*. Στην προσπάθειά του αυτή χρησιμοποίησε κυρίως τον *Λόγον*, δηλαδή λογικά επιχειρήματα και συλλογισμούς, *ένθυμήματα*. Επίσης επεδίωξε να διαμορφώσει θετική εικόνα για την προσωπικότητά του, *ἦθος*, σκιαγραφώντας τη συμπεριφορά του τόσο στις κοινές όσο και στις ιδιωτικές του υποθέσεις. Το *πάθος* ως μέσο πειθούς το χρησιμοποίησε ελάχιστα και ιδίως στα σημεία όπου υπερτόνισε την ενάρετη στάση ζωής των βουλευτών απέναντι στην πόλη στοχεύοντας στη δημιουργία ευνοϊκής συναισθηματικής διάθεσης απέναντί του. Εξάλλου, όπως επισημαίνει ο Jebb

---

¹³⁴ Βλ. Worthington (2010) 266.

ο Λυσίας είχε θέσει έναν αυτοπεριορισμό στο θέμα της παθοποιίας στους Λόγους του και απέφευγε τη συστηματική καλλιέργεια συναισθημάτων στο ακροατήριό του.¹³⁵ Από υφολογικής απόψεως αξίζει να επισημάνουμε ότι ο ρήτορας, προκειμένου να καταδείξει την υπεροχή του έναντι των κατηγορών του χρησιμοποιεί το ρητορικό σχήμα της αντίθεσης.

Η ενδελεχής μελέτη των Λόγων του Λυσία μάς έχει οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι, όταν υπάρχουν γεγονότα δυνατά να αποδειχτούν με αντικειμενικότητα, τότε ο ρήτορας τα κατανείμει κατάλληλα σε όλη την έκταση του Λόγου με τη μορφή λογικών επιχειρημάτων. Με άλλα λόγια το γεγονός της ευρείας χρήσης των λογικών επιχειρημάτων σε σχέση με τα συναισθηματικά, σημαίνει ότι ο Μαντίθεος συγκέντρωνε αντικειμενικά τα εχέγγυα για το βουλευτικό αξίωμα. Είναι, λοιπόν, πιθανό οι κατήγοροί του να τον κατήγγειλαν, εκούσια ή ακούσια, χωρίς βάσιμα στοιχεία.

Ένα επιπρόσθετο σημείο το οποίο δεν πρέπει να προσπεραστεί είναι η λυσιακή *ήθοποιία*,¹³⁶ η οποία γίνεται αντιληπτή στον εξεταζόμενο Λόγο. Ο ομιλητής υποδύεται τον ρόλο του χρηστού και φιλοπάτριδος πολίτη, ο οποίος αδικείται από ανθρώπους που είναι διαμετρικά αντίθετοι στο ήθος και στις πεποιθήσεις και επιπλέον τον λαιδορούν κατά τη διαδικασία της *δοκιμασίας*. Είναι εύκολο να αντιληφθούμε ότι στα πλαίσια της *ήθοποιίας* ο χαρακτήρας-ρόλος του εναγόμενου θα συνοδευόταν από ανάλογα εξωγλωσσικά στοιχεία, όπως εκφράσεις του προσώπου ή χειρονομίες.

Αν και δεν γνωρίζουμε την έκβαση της *δοκιμασίας* ο Λόγος του Μαντίθεου αποπνέει αυτοπεποίθηση και ειλικρινή διάθεση. Εξάλλου πρόκειται για την απολογία του και ήταν λογικό πως μία επιτυχημένη απολογία αποτελούσε το διαβατήριο για την ευνοϊκή απόφαση των βουλευτών-κριτών.

30. Λυσίου *Κατά Νικομάχου γραμματέως εϋθύνων κατηγορία*

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Ο Νικόμαχος διορίστηκε *ἀναγραφεύς* των κοσμικών και ιερών νόμων και εξελέγη στο αξίωμα αυτό για δύο περιόδους, 410-404 π.Χ. και 403-399 π.Χ. Ο συγκεκριμένος είχε αναλάβει τη δημοσίευση των αθηναϊκών νόμων που ήταν σε χρήση στα τέλη του

¹³⁵ Βλ. Jebb (2008) 84-86.

¹³⁶ Για τον όρο *ήθοποιία* πρβλ. Carey (1989) 10· Jebb (2008) 72-74.

5^ο π.Χ. αιώνα. Η υπόθεση, όπως παρουσιάζεται από τον ομιλητή, αφορά τις παραβάσεις που διέπραξε ο κατηγορούμενος κατά τη δεύτερη περίοδο των καθηκόντων του, 403-399 π.Χ., όταν είχε αναλάβει τη δημοσίευση ενός συστηματικού ημερολογίου θυσιών. Καθώς παρουσιάζονται παρόμοιες παραβάσεις και στις δύο περιόδους της υπηρεσίας του, ο ομιλητής διατυπώνει την κατηγορία ξεκινώντας από την πρώτη περίοδο εκλογής του Νικομάχου, το 410 π.Χ. Η αναφορά στην πρώτη περίοδο είναι σύντομη και λειτουργεί ως προδιήγηση της δεύτερης περιόδου, προκειμένου να ενισχυθούν τα επιχειρήματά *ἤθους*. Τα υποτιθέμενα παραπτώματα του κατηγορουμένου κατά τη δεύτερη περίοδο της θητείας του παρατίθενται με περισσότερες λεπτομέρειες, επειδή αφορούν άμεσα την παρούσα δίκη. Ένα γεγονός που δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής είναι πως ο εγκαλούμενος εκλέχτηκε μέλος του σώματος των *ἀναγραφέων* τα έτη 410 και 403, τα οποία αντιστοίχως συνδέονται με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας μετά από τα ολιγαρχικά καθεστώτα των Τετρακοσίων (411 π.Χ.) και των Τριάκοντα Τυράννων (404 π.Χ.).¹³⁷

Ο ομιλητής σκοπεύει να πείσει τους δικαστές ότι ο Νικόμαχος καταχράστηκε την εξουσία για μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς, ωστόσο, να τιμωρηθεί ποτέ για τις παρανομίες του. Το αποτέλεσμα της υπόθεσης δεν είναι γνωστό. Ως προς το χρόνο εκφώνησης του Λόγου με βάση εσωτερικά στοιχεία, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως η δίκη διεξήχθη αμέσως μετά το τέταρτο έτος της δεύτερης περιόδου (§4) δηλαδή κατά προσέγγιση το 399 π.Χ.¹³⁸

Ἀναγραφεῖς: αξιωματούχοι της αθηναϊκής πολιτείας

Οι *ἀναγραφεῖς* δεν ήταν νομοθέτες και δεν είχαν την εξουσία να προτείνουν καινούριους νόμους, αλλά δεν ήταν ούτε αντιγραφείς που ασκούσαν απλά ένα υπαλληλικό αξίωμα. Οι *ἀναγραφεῖς* είχαν την υποχρέωση να αναδημοσιεύσουν τους νόμους του Δράκοντα και του Σόλωνα, κοσμικούς και ιερούς, οι οποίοι ήταν σε ισχύ έως το τέλος του 5^ο π.Χ. αιώνα. Μια τέτοιου είδους εργασία είναι λογικό να προϋποθέτει κάποιο βαθμό νομοθετικής δικαιοδοσίας με την έννοια ότι έπρεπε πιθανότατα να διευθετηθούν ζητήματα αντιφατικών ή συμπληρωματικών νόμων, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν έως τα τέλη του 5^ο π.Χ. αιώνα καθώς και να συγκεντρωθούν όλοι οι νόμοι. Ωστόσο η δικαιοδοσία των *ἀναγραφέων* ήταν περιορισμένη, διότι το

¹³⁷ Για τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 411-403 π.Χ. βλ. Wilken (1976) 234-236.

¹³⁸ Henderson (1930) 609-611· Βολονάκη (2012) 281-283.

αποτέλεσμα της εργασίας τους έπρεπε να επικυρωθεί από την Εκκλησία του Δήμου, κατά την πρώτη περίοδο του αξιώματός τους και από τη Βουλή και ένα σώμα νομοθετών κατά τη δεύτερη περίοδο της υπηρεσίας τους.¹³⁹

Προσωπικότητες

Η ταυτότητα του ομιλητή δεν είναι γνωστή. Εξαιτίας της φύσης του Λόγου δε φαίνεται πιθανό να αποτελεί ο παρών Λόγος τον κύριο Λόγο κατηγορίας. Μέσα από τις μαρτυρίες του ίδιου του κειμένου μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ο ομιλητής ανήκε σε μια ομάδα πολιτών που υποστήριζαν την επίθεση εναντίον του Νικομάχου. Ο τελευταίος έχει υποστηριχτές-συνηγόρους σε αυτή τη δίκη και αν λάβουμε υπόψη ότι, σύμφωνα με το κείμενο, ο ομιλητής κατηγορείται ως μέλος των Τετρακοσίων το 411 π.Χ. μπορούμε να αντιληφθούμε πως οι διάδικοι ήταν αναμειγμένοι σε μια υπόθεση, η οποία απηχεί και συνδέεται με συγκρουόμενες πολιτικές ομάδες. Έχει αναφερθεί και σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας η τακτική της πολιτικής εξόντωσης των αντιπάλων μέσω των υπαρχόντων νομικών διαδικασιών.¹⁴⁰ Προκειμένου να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της κατηγορίας ο Λυσίας συνθέτει για τον πελάτη του το πορτρέτο του καλού και δημοκρατικού πολίτη που ενδιαφέρεται για το συμφέρον και την προστασία της πόλης από αδίστακτους αξιωματούχους¹⁴¹ και καθ' όλη την απαγγελία του Λόγου ενσωματώνει τα παραπάνω χαρακτηριστικά, υποδύεται θα λέγαμε έναν ρόλο.¹⁴²

Νομικές Διαδικασίες

Ο τίτλος του Λόγου φανερώνει ότι πρόκειται για μια υπόθεση ελέγχου δημόσιου αξιωματούχου μετά τη λήξη της θητείας του. Ανάμεσα στις υπάρχουσες διαδικασίες για τον έλεγχο της κακής διαχείρισης των αξιωματούχων τρεις θα μπορούσαν να είναι κατάλληλες για την υπόθεση του Νικομάχου: *εὔθυνα*, *είσαγγελία*, *γραφὴ ἀλογίου*. Η τελευταία αφορούσε οικονομικούς απολογισμούς αξιωματούχων, την ακρόαση των οποίων είχαν οι *λογισταί*. Επειδή όμως η υπόθεση του εναγόμενου αφορά μια ευρεία

---

¹³⁹ Βολονάκη (2012) 285.

¹⁴⁰ Για την πολιτική εξόντωση των αντιπάλων στην κλασική Αθήνα βλ. Ευσταθίου (2014) 250-254.

¹⁴¹ Βολονάκη ό.π. 290-293.

¹⁴² Για τον όρο *ἡθοποιῖα* στους Λόγους του Λυσία βλ. Carey (1989) 10· Jebb (2008) 72-74.

κλίμακα κατηγοριών για κακή διαχείριση και όχι μόνο για οικονομικά παραπτώματα, αυτή η διαδικασία μάλλον είναι απίθανη για τη συγκεκριμένη υπόθεση.

Η διαδικασία της *εϋθύνης*, όπως αυτή παρουσιάζεται στην αντίστοιχη υποενότητα της παρούσας εργασίας περιελάμβανε δύο στάδια εξέτασης. Επιγραμματικά το πρώτο αφορούσε την εξέταση της οικονομικής διαχείρισης, ενώ το δεύτερο αφορούσε μια γενικότερη εξέταση παραπόνων κακοδιαχείρισης. Μετά από τα δύο στάδια της *εϋθύνης* η υπόθεση μπορούσε να παραπεμφθεί στο δικαστήριο.

Ο Κατά Νικομάχου Λόγος: μία περίπτωση *εϋθύνης* ή *είσαγγελίας*;

Στον εξεταζόμενο Λόγο πρέπει να ληφθούν υπόψη αρκετά στοιχεία τόσο του ίδιου του περιεχομένου του Λόγου, όσο και των διαθέσιμων νομικών διαδικασιών, οι οποίες ίσχυαν την εποχή που σημειώνονται τα παραπτώματα του Νικόμαχου και συνδέονταν με αυτά. Η παραπάνω έρευνα θα μας βοηθήσει να καταλήξουμε στη νομική διαδικασία την οποία ακολούθησε ο κατηγορος, προκειμένου να τιμωρηθεί ο Νικόμαχος.

Ο Hansen τονίζει τη δυσκολία διάκρισης του δεύτερου σταδίου της *εϋθύνης* που διεξήγαγαν οι *εϋθνοί* από την *είσαγγελία* προς τη Βουλή και υποστηρίζει ότι οι περισσότερες υποθέσεις, οι οποίες περιλαμβάνονται στον κατάλογό του ως *είσαγγελίαι* ήταν ίσως τυπικά *είσαγγελίαι* αλλά στην ουσία ήταν *εϋθνοί*, επειδή αποτελούσαν απολογισμούς διαγωγής και διαχείρισης με τη γενικότερη έννοια. Μία σημαντική διάκριση ανάμεσα στις δύο διαδικασίες ήταν ότι η *είσαγγελία* μπορούσε να ξεκινήσει οποιαδήποτε στιγμή μέσα στο έτος, ενώ η *εϋθνα* κανονικά λάμβανε χώρα στο τέλος του έτους. Ίσως αυτή η διαφορά να εξηγεί την ευρύτερη εφαρμογή της *είσαγγελίας* σε σχέση με την *εϋθνα* τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Υπάρχουν μερικές δίκες της κλασικής εποχής οι οποίες καταγράφονται από τις αρχαίες πηγές είτε ως *είσαγγελίαι* είτε ως *εϋθνοί* ή και τα δύο και, όπως υποστηρίζει ο Hansen, μπορεί να πρόκειται για υποθέσεις *είσαγγελίας* που προέρχονται από *εϋθνοί* και γι' αυτό τον λόγο η δίκη ακολουθούσε ως μέρος της διαδικασίας της *είσαγγελίας*.

Συνδυάζοντας τα παραπάνω, εξωτερικά, στοιχεία, μπορούμε να υποθέσουμε πως πιθανότατα η υπόθεση του Νικομάχου αποτελεί μια *είσαγγελία* προς τη Βουλή.¹⁴³

---

¹⁴³ Βολονάκη (2012) 295-296.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε κάποια διαφωτιστικά σημεία του κειμένου του Λόγου, τα οποία θα ονομάσουμε εσωτερικά στοιχεία, προκειμένου να οδηγηθούμε σε συμπεράσματα σχετικά με το είδος της νομικής ελεγκτικής διαδικασίας που ακολουθήθηκε.

Κατά την πρόληψη των επιχειρημάτων του κατηγορουμένου ο ομιλητής αναφέρει ότι ο Νικόμαχος τον είχε κατηγορήσει στη Βουλή ότι ήταν μέλος του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τετρακοσίων. Είναι, λοιπόν, φανερό πως η υπόθεση είχε παρουσιαστεί πρώτα στη Βουλή, πριν την παρούσα δίκη. Σε αυτό το σημείο στηρίζονται οι μελετητές, για να υποστηρίξουν ότι πρόκειται για περίπτωση *είσαγγελίας προς την Βουλήν*. Η άποψη αυτή αποτελεί και την πιο λογική εξήγηση για την ακρόαση της υπόθεσης στη Βουλή, αν και η αναφορά του κειμένου είναι κάπως ασαφής: «*ἄπερ ἐν τῇ βουλῇ*» (§7). Ωστόσο δε χρησιμοποιείται κανένας επίσημος όρος, όπως για παράδειγμα *είσαγγελλεῖν* που να δείχνει ότι πρόκειται για τη διαδικασία της *είσαγγελίας*.

Ένας άλλος λόγος προτίμησης της *είσαγγελίας* σε δημόσιες υποθέσεις, οι οποίες αφορούσαν αρχικά την *εὔθυναν*, ίσως να ήταν και η δημόσια έκθεση των κατηγορουμένων. Στην *είσαγγελία προς την Βουλήν* ή *είσαγγελία προς την Ἐκκλησίαν τοῦ Δήμου* οι κατηγοροί εξέθεταν ευρέως τη φήμη του κατηγορουμένου, επειδή η υπόθεση παρουσιαζόταν πρώτα στο σώμα των πεντακοσίων βουλευτών ή του αθηναϊκού δήμου (6.000 πολίτες) και έπειτα στα δικαστήρια ως μια δημόσια δίκη. Ο εξεταζόμενος Λόγος εκφωνήθηκε σε δικαστική αίθουσα και επομένως πρόκειται για Λόγο δικανικό που αφορά σε δημόσια δίκη. Ένα τέτοιο κίνητρο δημόσιας έκθεσης του αντιπάλου ταίριαζε και στο γενικότερο πλαίσιο πολιτικών ανταγωνισμών σε πολλές δημόσιες υποθέσεις.¹⁴⁴

Ο Λόγος Κατά Νικομάχου: Δευτερολογία ή Συνηγορία;

Οι περισσότεροι μελετητές έχουν αμφισβητήσει τη λειτουργία αυτού του Λόγου ως κύρια κατηγορία και θεωρούν ότι αποτελεί Λόγο συνηγορίας. Η άποψη αυτή δε βασίζεται μόνο στο γεγονός της ατελούς μορφής του Λόγου-ιδιαίτερα λόγω της απουσίας διηγήσεως-αλλά επιπλέον στη μαρτυρία του ίδιου του κειμένου πως υπήρχαν

---

¹⁴⁴ Βολονάκη (2012) 299-300.

δύο ομάδες ομιλητών για την υποστήριξη και των δύο διαδίκων.¹⁴⁵ Επιπλέον ο Todd έχει υποστηρίξει πως ο όρος *δευτερολογία* τείνει να είναι συνώνυμος με τον όρο *συνηγορία*. Επομένως ο τελευταίος όρος καλύπτει και τις δύο περιπτώσεις.

Η συντομία του Λόγου και η ατελής δομική μορφή του συντελούν στη διαμόρφωση της άποψης ότι αποτελεί *συνηγορία*. Δε θα έπρεπε να αποκλεισθεί η πιθανότητα πως ο εξεταζόμενος Λόγος είναι ο κύριος Λόγος κατηγορίας, ο οποίος αποσκοπεί μάλλον σε μια περιληπτική παρουσίαση των γεγονότων παρά στην πλήρη κάλυψη της υπόθεσης, δίνοντας περισσότερο έμφαση στις κατηγορίες ή ακόμη ότι πρόκειται για ένα απόσπασμα του κύριου Λόγου κατηγορίας. Σε κάθε περίπτωση το σωζόμενο κείμενο δεν αντιπροσωπεύει ολόκληρη την υπόθεση κατηγορίας.¹⁴⁶

Ο Λόγος: ένας στοχευμένος σχολιασμός

Προοίμιο (exordium) §§ 1-6

§1. Ο Λυσίας στις πρώτες γραμμές του Λόγου και σε μια προσπάθεια να κολακέψει τους δικαστές αναφέρεται ευθέως στην ευαισθησία και μεγαλοψυχία των τελευταίων να συγχωρούν ανθρώπους, οι οποίοι, αν και κρίθηκαν ένοχοι για το παρόν τους εντούτοις αθώωθηκαν για το χρηστό παρελθόν το δικό τους και των προγόνων τους. Επιπρόσθετα επισημαίνει και τον βασικό στόχο του Λόγου που είναι η απόδειξη ότι ο κατηγορούμενος και στο παρελθόν και στο παρόν είναι φαύλος και επομένως δεν αξίζει να τύχει καμίας επιείκειας.

§2. Γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στο περιεχόμενο της κατηγορίας. Ο Νικόμαχος έλαβε την εντολή να αναγράψει τους νόμους του Σόλωνα εντός τεσσάρων μηνών και παρέτεινε την υπηρεσία του στα έξι χρόνια καταγράφοντας ή απαλείφοντας νόμους.

§3. Ο κατήγορος εκφράζει ότι η παράταση αυτή της υπηρεσίας του Νικόμαχου δεν πραγματοποιήθηκε για το καλό της Αθήνας, διότι οι νόμοι που κατά καιρούς παρέδιδε σε διαδίκους ήταν αντιφατικοί. Σύμφωνα με τη καθηγήτρια Βολονάκη η φράση του κειμένου «*ἐπιβαλλόντων δὲ τῶν ἀρχόντων ἐπιβολὰς*» αναφέρεται στο πρόστιμο που επιβαλλόταν χωρίς δικαστική απόφαση. Αναλυτικότερα κάποιοι άρχοντες είχαν τη δικαιοδοσία να επιβάλλουν συνοπτικά πρόστιμα κατά προσέγγιση στο ποσό των

---

¹⁴⁵ Βλ. §§ 31, 34-35.

¹⁴⁶ Βολονάκη ό.π. 305-306.

πενήντα δραχμών. Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ποιοι ήταν οι άρχοντες οι οποίοι κατά τους ισχυρισμούς του ομιλητή επέβαλαν πρόστιμο στον Νικόμαχο. Εάν ληφθεί υπόψη πως οι ισχυρισμοί αυτοί δε στηρίζονται σε απτές αποδείξεις και ότι ο Νικόμαχος πέρασε με επιτυχία την *εϋθυνα* μετά την πρώτη περίοδο της θητείας του, είναι λογικό να υποτεθεί ότι πρόκειται μάλλον για συκοφαντικές δηλώσεις.¹⁴⁷ Εξάλλου η φράση «*τῶν πεπραγμένων εϋθύνας ὑποσχεῖν*» μας παραπέμπει άμεσα στη διαδικασία ελέγχου της *εϋθύνης*.

§4. Σ' αυτό το σημείο ενισχύεται η άποψη ότι ο Νικόμαχος πέρασε τη διαδικασία της *εϋθύνης* με επιτυχία, διότι επανεξελέγη *ἀναγραφεὺς* μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας.¹⁴⁸ Επίσης τονίζεται η ανευθυνότητά του λόγω της παράτασης της εργασίας της αναγραφής σε τέσσερα χρόνια, τη στιγμή που μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόλις σε τριάντα ημέρες. Η χρονική ποσότητα που αναφέρει ο κατήγορος είναι ικανή να στοιχειοθετήσει κατηγορία.

§5. Η μομφή εκδιπλώνεται με την επισήμανση ότι, ενώ οι δημόσιοι αξιωματούχοι λογοδοτούν για τη δημόσια διαχείριση και τη διαγωγή τους κάθε τριάντα έξι ημέρες, δηλαδή σε κάθε *Πρυτανεία*,¹⁴⁹ ο Νικόμαχος δε λογοδότησε ούτε μετά από τέσσερα χρόνια. Παράλληλα ο ίδιος κατά την κρίση του άλλους νόμους ανέγραφε και άλλους παρέλειπε.

Ο όρος *εϋθυνα*, επαναλαμβάνεται από την αρχή του Λόγου, με σκοπό ακριβώς να τονίσει ότι ο Νικόμαχος δε λογοδότησε για την τετραετή δημόσια υπηρεσία του γεγονός που φανερώνει, κατά τον κατήγορο, τη διάθεση του εγκαλουμένου να αποκρύψει πιθανές ατασθαλίες. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί η αποστροφή του ενάγοντος στον Νικόμαχο, πιθανότατα με ταυτόχρονη στροφή του κεφαλιού ή του κορμού του προσδίδοντας παραστατικότητα και ζωντάνια στον Λόγο του.

Ο όρος *ὑβρις* που χρησιμοποιεί ο κατήγορος πιθανό να παραπέμπει στην αλαζονεία, την οποία υπέδειξε ο Νικόμαχος από ηθικής απόψεως απέναντι σε μια πόλη που του εμπιστεύθηκε την αναγραφή των νόμων και αποτελεί συγχρόνως και συναισθηματικό

---

¹⁴⁷ Βολονάκη (2012) 339.

¹⁴⁸ Αναφέρεται στο 403 π.Χ. (μετά την καθαίρεση των Τριάκοντα και την αποκατάσταση της Δημοκρατίας).

¹⁴⁹ Για το θεσμό των *Πρυτανειῶν* βλ. Wilken (1976) 156.

επιχείρημα. Η συγκεκριμένη χρήση του όρου απηχεί το περιεχόμενο που έδινε στον όρο *ὑβρις* ο Ηρόδοτος μέσα στο ιστορικό του έργο.¹⁵⁰

§6. Στην τελευταία παράγραφο του Προοιμίου ο ομιλητής αναφέρεται έμμεσα στη δουλική καταγωγή του Νικόμαχου και τονίζει την αγνωμοσύνη που επέδειξε απέναντι σε μια πόλη που του έδωσε το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειώσουμε ότι ένας κοινός ρητορικός τόπος ήταν η ταπεινή καταγωγή ενός πολιτικού άνδρα και στην ακραία του μορφή η δουλική καταγωγή. Η τακτική αυτή χρησιμοποιούνταν με στόχο την αμαύρωση του πολιτικού προφίλ ενός πολίτη ή αξιωματούχου.¹⁵¹ Η διάθεση του ομιλητή εδώ να φορτίσει συναισθηματικά τους δικαστές εναντίον του κατηγορουμένου είναι εμφανέστατη και μπορεί τεχνικά να συμπυκνωθεί στον αριστοτελικό όρο *πάθος*.¹⁵² Η τελευταία περίοδος φανερώνει τον ευσεβή πόθο του κατηγορούμενου που δεν είναι άλλος από την τιμωρία του Νικομάχου.

Διήγηση (narratio)-Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§ 7-30

§7. Ο κατήγορος προαναγγέλλει στο δικαστήριο ότι ο Νικόμαχος ελλείψει επιχειρημάτων απολογίας θα προσπαθήσει να τον διαβάλει: «*ἐμὲ διαβάλλειν πειράσεται*». Το σημείο αυτό άμεσα παραπέμπει στη δικανική τακτική της *διαβολῆς*.¹⁵³ Πρέπει να επισημανθεί η εξήγηση του όρου *διαβολή* που δίνει η καθηγήτρια Βολονάκη, η οποία διευκρινίζει πως πρόκειται για οποιαδήποτε ψευδή κατηγορία που μπορεί να χρησιμοποιείται στην επίθεση προς τον αντίδικο είτε ως κύρια είτε ως δευτερεύουσα κατηγορία, άσχετη με την υπόθεση και συνδέεται άμεσα με τη συκοφαντία. Η *διαβολή* πηγάζει συνήθως από προσωπικές έχθρες και αφορά επιχειρήματα *πάθους* που χρησιμοποιούνται, για να επηρεάσουν την κρίση των δικαστών.

Στη συνέχεια αναφέρει την πιθανή αναφορά του Νικομάχου στις κατηγορίες που ο τελευταίος εξεστόμισε ενώπιον της Βουλής: «*ἄπερ ἐν τῇ βουλῇ*». Η συγκεκριμένη αναφορά απηχεί την ύπαρξη μιας προκαταρκτικής ακρόασης της υπόθεσης στη Βουλή και θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεικτική για τη διαδικασία της *εἰσαγγελίας πρὸς τὴν Βουλὴν*.¹⁵⁴ Αν και δεν υπάρχουν μαρτυρίες για τη διεξαγωγή μιας τέτοιας ακρόασης μπορεί να υποτεθεί ότι εφόσον η ετυμηγορία ανήκε στους βουλευτές οι δύο διάδικοι

¹⁵⁰ Μαρωνίτης (1964) 103-107.

¹⁵¹ Βολονάκη (2014) 196-197.

¹⁵² Σχετικά με τον όρο *πάθος* βλ. παραπάνω τον Λόγο *Υπὲρ Μαντιθέου*.

¹⁵³ Για τον ρητορικό όρο *διαβολή* βλ. Edwards (2010) 49.

¹⁵⁴ Βλ. την υποεν. Ο *Κατὰ Νικομάχου* Λόγος: μία περίπτωση *εὐθύνης* ή *εἰσαγγελίας*;

εκλήθησαν να παρουσιάσουν την υπόθεσή τους, όπως ακριβώς παρουσιάζονταν οι υποθέσεις που παραπέμπονταν στο δικαστήριο. Αν αληθεύει αυτή η υπόθεση, τότε οι διάδικοι είχαν ήδη μια πρώτη άποψη για τα επιχειρήματα ο ένας του άλλου, όταν πλέον η υπόθεση μεταφερόταν στο δικαστήριο με την επιφύλαξη πάντα της αλλαγής της επιχειρηματολογίας την τελευταία στιγμή.¹⁵⁵

§8. Ο ομιλητής απαντά προκαταβολικά αρνητικά στο πιθανό επιχείρημα του Νικομάχου, ότι ο πρώτος υπήρξε μέλος του καθεστώτος των Τετρακοσίων και ότι ανήκε στους καταλόγους των Πέντε χιλιάδων. Η χρήση της δικανικής τακτικής της *προκαταλήψεως*¹⁵⁶ είναι εμφανής.

§9. Ο κατηγορος σ' αυτήν την παράγραφο επιτίθεται στο ήθος του αντιπάλου και παρουσιάζει τον τελευταίο ως άνθρωπο που κατέλυσε στο παρελθόν τη Δημοκρατία και στην παρούσα φάση παρουσιάζεται ως δημοκρατικός και χρηστός πολίτης. Ο Νικόμαχος χαρακτηρίζεται έμμεσα υποκριτής και τυχοδιώκτης, διότι χωρίς δισταγμό επιβουλεύεται τον λαό, άρα και τους ίδιους τους δικαστές. Ο Λυσίας διά στόματος κατηγορού προσπαθεί να φορτίσει συναισθηματικά τους δικαστές διαμορφώνοντας αρνητικό πρόσημο για τον Νικόμαχο και ουσιαστικά να τους υπονοήσει ότι ο τελευταίος τους εμπαιίζει. Η φράση «*συγκαταλύσαντες τὸν δῆμον*» αφήνει σαφείς αιχμές για συμμετοχή σε συνωμοσίες και ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος είτε το 411 είτε το 404 π.Χ. από την πλευρά του Νικομάχου. Ο Λυσίας είναι γνώστης των εχθρικών αισθημάτων των Αθηναίων εναντίον των ανατροπών του δημοκρατικού πολιτεύματος και στο συγκεκριμένο σημείο εκμεταλλεύεται αυτήν την ευαισθησία του αθηναϊκού λαού, με σκοπό να αμαυρώσει το προφίλ του εγκαλουμένου.

§§ 10-12. Οι συγκεκριμένες παράγραφοι δομούνται με τον αφηγηματικό τρόπο της διήγησης. Ο ομιλητής αφηγείται ότι μετά την ήττα του αθηναϊκού στόλου στους Αιγός ποταμούς το 405 π.Χ. μεθοδεύονταν η αλλαγή του πολιτεύματος. Ο Κλεοφών κατηγορούσε την τότε Βουλή με τον ισχυρισμό πως προετοιμάζει στάση και δεν αποφασίζει τα καλύτερα για την πόλη. Τότε ο βουλευτής Σάτυρος από την Κηφισιά πείθει τη Βουλή να σύρει τον Κλεοφώντα σε δίκη, με απώτερο σκοπό την καταδίκη του τελευταίου σε θάνατο. Συγχρόνως φοβούμενοι την απόκρουση της καταδίκης του πείθουν τον Νικόμαχο να εμφανίσει νόμο με τον οποίο η Βουλή έπρεπε να συνδικάσει.

¹⁵⁵ Βλ. σχετικά Βολονάκη (2012) 346-348.

¹⁵⁶ Για τον δικανικό όρο *προκατάληψις* βλ. De Brauw (2010) 191' Βολονάκη (2012) 189.

Να υπενθυμίσουμε σε αυτό το σημείο ότι βρισκόμαστε στην πρώτη περίοδο της υπηρεσίας του εγκαλουμένου. Ο Νικόμαχος, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον κατηγορο *πάντων πονηρότατος* εμφάνισε τον νόμο την ημέρα της δίκης. Πράγματι η θανάτωση του Κλεοφώντος θα ήταν ένα καίριο χτύπημα στην αθηναϊκή δημοκρατία και εκτός της φυσικής εξόντωσης του ανδρός θα είχε και συμβολική σημασία. Κρίνοντας από το γεγονός ότι ο Σάτυρος και ο Χρέμων συμμετείχαν στο καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων μπορούμε να συμπεράνουμε ότι όσα ισχυρίζεται ο κατηγορος είναι πολύ πιθανό να ισχύουν.

Είναι ξεκάθαρο ότι ο ομιλητής επιτίθεται στο ήθος του κατηγορούμενου. Ο Νικόμαχος παρουσιάζεται ως μέλος μιας συνωμοσίας εναντίον της Δημοκρατίας, αφού ευθύνεται τόσο για τον φόνο του Κλεοφώντος όσο και για την ανατροπή του πολιτεύματος. Επαγωγικά, λοιπόν, προσπαθεί να αποδείξει ότι, αν ο χαρακτήρας του εγκαλουμένου του επέτρεψε να χρησιμοποιήσει τη θέση που του εμπιστεύθηκε ο αθηναϊκός λαός, για να βλάψει έναν εκπρόσωπο της αθηναϊκής δημοκρατικής παράταξης, όπως ο Κλεοφών, τότε η συνείδησή του του επιτρέπει να κινηθεί με κάθε τρόπο ενάντια του αθηναϊκού λαού.

Καταληκτικά, μπορούμε αβίαστα να εικάσουμε ότι, αν ισχύουν οι κατηγορίες του ομιλητή για την επιτηδευμένη παρουσίαση του νόμου την τελευταία στιγμή και την καταδικαστική απόφαση που αυτός επέφερε σε έναν άνδρα δημοκράτη, ο Νικόμαχος φέρει μερίδιο ευθύνης για την μετέπειτα εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Τριάκοντα Τυράννων. Η διαμόρφωση της παραπάνω άποψης, προφανώς, βρισκόταν μέσα στις επιδιώξεις του Λυσία με τη συγκεκριμένη διήγηση.

§13. Είναι ολοφάνερη η προσπάθεια του ομιλητή να φορτίσει συναισθηματικά τους δικαστές συνδέοντας τον κατηγορούμενο με την περίοδο των Τριάκοντα: *«ὠργίζεσθε τοῖς τριάκοντα»*.

§14. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί το ρήμα *ἀπολογῆται* για τον Νικόμαχο αποσκοπώντας στη διαμόρφωση της άποψης ότι ο τελευταίος επιβάλλεται να απολογηθεί για τις πράξεις του. Στο σημείο αυτό υπενθυμίζει στους δικαστές τη βασική κατηγορία που του προσήψε¹⁵⁷ ότι δηλαδή εμφάνισε νόμο στο δικαστήριο τη στιγμή κατά την οποία το πολίτευμα θα μετέβαινε στην επόμενη φάση, αυτή των Τριάκοντα, για να βοηθήσει

---

¹⁵⁷ Βλ. §§10-12.

αυτούς που κατέλυσαν τη Δημοκρατία και οδήγησε στη συνεκδίκηση της Βουλής. Η επίθεση στο *ἥθος* του αντιδίκου αποτελεί τη δικανική μέθοδο που ακολουθείται στην εξεταζόμενη παράγραφο.

§15. Ο κατήγορος προσπαθεί να προκαταλάβει τα επιχειρήματα του Νικομάχου επιδιώκοντας την εκ των προτέρων ακύρωσή τους. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του ο εναγόμενος θα διεκδικήσει τον τίτλο του δημοκράτη και του χρηστού πολίτη προτάσσοντας την εξορία του κατά την εποχή των Τριάντα Τυράννων. Ο ομιλητής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εξορία ενός ατόμου στην αναφερόμενη χρονική περίοδο δε συνεπάγεται αυτόματα και τη δημοκρατική ταυτότητα αυτού.

§16. Για μία ακόμη φορά υπενθυμίζεται στους δικαστές η εμπλοκή του Νικομάχου στο καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων, το οποίο συνδέεται με ένα ακόμη στοιχείο και αυτό δεν είναι άλλο από το αίτημα για τιμωρία λόγω των ενσυνείδητων αδικημάτων του, δηλαδή όσα διέπραξε ως *ἀναγραφένς*. Συμβουλεύει τους δικαστές να μην τον ανταμείψουν για την εξορία του με *απαλλαγή* από την τιμωρία.

Εισαγωγικές επισημάνσεις: §§17-22

Σε αυτό το τμήμα του Λόγου αναφέρονται γεγονότα τα οποία αφορούν στην υπόθεση της δίκης και παρουσιάζεται η κακή διαγωγή του Νικομάχου κατά τη δεύτερη περίοδο της υπηρεσίας του, όταν εργαζόταν για τη δημοσίευση του ημερολογίου των θυσιών. Ο σκοπός του Λυσία είναι να δημιουργήσει την εντύπωση στους δικαστές ότι ο Νικόμαχος εισήγαγε νέες θυσίες, διαφορετικές από εκείνες που έπρεπε να αναδημοσιεύσει. Ο ομιλητής τονίζει τη σημασία των πατροπαράδοτων θυσιών και το οικονομικό έλλειμμα που προκλήθηκε από τα έξοδά των νέων θυσιών που εισήχθησαν από τον εναγόμενο.

§17. Ο Λυσίας κάνοντας ξανά χρήση της ρητορικής τεχνικής της *προκαταλήψεως* θέτει τον ομιλητή να ισχυριστεί ότι ο κατηγορούμενος πρόκειται να επικαλεστεί την ασέβεια του πρώτου. Η αιτία της παραπάνω μομφής είναι η άποψη του ομιλούντος πως οι θυσίες που είχαν καταγραφεί από τον Νικόμαχο ήταν περισσότερες από τις προβλεπόμενες και επομένως έπρεπε να μειωθεί ο αριθμός τους. Προφανώς μια τέτοιου τύπου απαίτηση θα συνιστούσε, κατά την κρίση του Νικομάχου, κατάφωρη ασέβεια.

Ο κατηγορος με έμμεσο τρόπο υπενθυμίζει στους δικαστές το δεύτερο μέρος της κατηγορίας που είναι η καταγραφή και δημοσίευση περισσότερων θυσιών από τις καθιερωμένες με αποτέλεσμα την οικονομική επιβάρυνση του δημόσιου ταμείου.

§18. Η αναφορά στη χρηστή συμπεριφορά των προγόνων αποτελεί κοινό τόπο στη Ρητορεία. Ο ομιλητής επιδιώκοντας να συγκρίνει τον βαθμό ευσέβειας του Νικομάχου και των Αθηναίων προγόνων εξάρει την ευσέβεια των τελευταίων, οι οποίοι θυσίαζαν στους θεούς σύμφωνα με τις επιταγές των κύρβων. Σε αντίστιξη ο εναγόμενος κατά την αναγραφή του ημερολογίου των θυσιών δεν έλαβε υπόψη του τις ήδη καταγεγραμμένες θυσίες. Γίνεται προσπάθεια να πληγεί το θρησκευτικό ήθος του Νικομάχου μέσω της παρουσίας του ως ασεβή απέναντι σε όσα σέβονταν οι πρόγονοι. Η μη συμπόρευση κάποιου πολίτη με τις πατροπαράδοτες συνήθειες αποτελεί καίριο πλήγμα στην ηθική του υπόσταση, διότι οι δικαστές εξ ορισμού ταυτίζονται με τις διαχρονικές θρησκευτικές αρχές της πόλης.

§19. Ο κατηγορος συγκρίνει τον εαυτό του με τον κατηγορούμενο στο θέμα της ευσέβειας. Πρέπει να επισημανθεί πως στην εξεταζόμενη παράγραφο η ευσέβεια συνίσταται σε τέσσερα στοιχεία. (α) στην εκτέλεση των πατροπαράδοτων θυσιών (β) στα συμφέροντα της πόλης μέσα από τις θυσίες (γ) στο σεβασμό στις αποφάσεις του λαού για τις θυσίες και (δ) στη λελογισμένη δαπάνη χρηματικών ποσών για την εκτέλεσή τους. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ενάγοντος ο ίδιος πληροί τα παραπάνω κριτήρια.

Επόμενο βήμα του κατηγορούμενου είναι η άρση της ισχύος των παραπάνω στοιχείων για τον Νικόμαχο. Πράγματι ο τελευταίος: (α) ανέγραψε περισσότερες θυσίες στο ημερολόγιο απ' όσες έπρεπε σε ανυπακοή των διαταγών που είχε λάβει (β) η παραπάνω ενέργεια λειτούργησε ενάντια στα συμφέροντα της πόλης και (γ) αντίθετα στις αποφάσεις του λαού για την αναγραφή των θυσιών. Τέλος (δ) ο επιπλέον αριθμός των θυσιών που συμπεριλήφθηκαν στο ημερολόγιο και σύμφωνα μ' αυτό εκτελέστηκαν από τον αθηναϊκό λαό επέφεραν πρόσθετη και αναίτια οικονομική επιβάρυνση στην πόλη. Το αποτέλεσμα που καταγράφηκε ήταν ότι το δημόσιο ταμείο μετά από αυτήν την οικονομική αφαίμαξη δεν επαρκούσε να καλύψει τις δαπάνες των υπόλοιπων πατροπαράδοτων θυσιών, οι οποίες προφανώς έμεναν ανεκτέλεστες.

Η εκδίπλωση των παραπάνω σκέψεων του ομιλητή συνιστούν ένα πρώτης τάξεως λογικό επιχείρημα, το οποίο ωστόσο δεν είναι απαραίτητο να είναι αληθές ή έστω

αληθοφανές. Σύμφωνα με την καθηγήτρια Βολονάκη η απουσία αποδείξεων σχετικών με τις συμπληρωματικές θυσίες που ανέγραψε ο Νικόμαχος-τουλάχιστον στην εξεταζόμενη παράγραφο-αποτελεί στοιχείο αμφισβήτησης της αξιοπιστίας του ομιλητή.¹⁵⁸

§20. Στην εξεταζόμενη παράγραφο ο ομιλητής καταλογίζει στον Νικόμαχο όλη την ευθύνη της μη τέλεσης ενός σημαντικού αριθμού παραδοσιακών θυσιών. Την μομφή αυτή τη στηρίζει στην πρωτοβουλία που ανέλαβε ο ίδιος ο κατηγορούμενος να αναγράψει επιπλέον θυσίες που η εκτέλεσή τους επιβάρυνε οικονομικά το διπλάσιο απ' ό,τι οι προβλεπόμενες θυσίες που δεν πραγματοποιήθηκαν. Κατά συνέπεια ο αντίδικος επιβάρυνε το δημόσιο ταμείο και στέρησε από τους Αθηναίους τις ευλογίες που απορρέουν από τις ιερές θυσίες.

Το ημερολόγιο των θυσιών για το οποίο γίνεται αναφορά στο δεύτερο μέρος του Λόγου είναι πολύ πιθανό να είχε συμπληρωθεί με πιο πρόσφατες θυσίες ή αλλαγές με το πέρασμα του χρόνου. Ο κατηγορος πιθανότατα στηρίζει τη μομφή του στη σταδιακή αναδημοσίευση του ημερολογίου. Από τη στιγμή που η εργασία των *ἀναγραφῶν* έπρεπε να ψηφιστεί σύμφωνα με τη διαδικασία δοκιμασίας που υιοθετήθηκε από το ψήφισμα του Τεισαμενού μετά το 403 π.Χ. είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή η κατηγορία της πρωτοβουλίας εισαγωγής προσφάτων θυσιών από τον ίδιο τον Νικόμαχο.¹⁵⁹ Σύμφωνα με το αναφερόμενο ψήφισμα οι νόμοι, προτού να κυρωθούν από τα αρμόδια όργανα, έπρεπε να διατυπωθούν γραπτά και να εκτεθούν σε δημόσια θέα, ώστε ο λαός να έχει τη δυνατότητα να τους διαβάσει και να προχωρήσει σε τυχόν παρατηρήσεις.¹⁶⁰

§21. Στο σημείο αυτό ο ομιλητής επαναλαμβάνει εμφατικά το ρήμα *καταλύεται* το οποίο χρησιμοποίησε και στην §17. Η επιμονή του κατηγορούμενου στο θέμα της κατάργησης κάποιων θυσιών από τον Νικόμαχο διαφαίνεται ως ένας από τους κεντρικούς άξονες του κατηγορητηρίου. Επιπρόσθετα τον χαρακτηρίζει ιερόσυλο, προφανώς με το σκεπτικό ότι η τακτική που επέδειξε κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του συνιστά βλασφημία τόσο απέναντι στους πατροπαράδοτους θεούς, αλλά και στον αθηναϊκό λαό ο οποίος τους σέβεται και κάνει θυσίες προς τιμήν τους.

---

¹⁵⁸ Βολονάκη (2012) 380.

¹⁵⁹ Βολονάκη ό.π. 382.

¹⁶⁰ Gagarin (2011) 215-216.

Η διαπίστωση αυτή συνιστά ένα ακόμη επιχείρημα, το οποίο στοχεύει να πλήξει την εικόνα του Νικόμαχου στα μάτια των δικαστών.

§22. Η παράγραφος ξεκινά με αναφορά στην κρίση της αθηναϊκής οικονομίας μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου. Ο Νικόμαχος κατηγορείται ότι αδιαφόρησε για τις οικονομικές ελλείψεις της πόλης για προσωπικό όφελος. Επίσης του προσάπτει οικονομική ζημία για την πόλη τη στιγμή που χρειαζόταν ενίσχυση, αφού απειλούνταν τόσο από τους Λακεδαιμονίους όσο και από τους Βοιωτούς. Προς επίδοση των παραπάνω αναφέρει την αδυναμία επισκευής των τειχών.

Ο κατηγορούμενος με τις παράνομες πράξεις του, σύμφωνα πάντα με τα λόγια του ομιλητή, πυροδότησε και την ηθική διάβρωση της Βουλής. Συγκεκριμένα η Βουλή άρχισε να δέχεται υποθέσεις *είσαγγελίας* και να τελεσιδικεί με αποφάσεις δημεύσεως περιουσιών Αθηναίων πολιτών, προκειμένου η πόλη να εξοικονομήσει χρήματα.

§§23-25. Ο ομιλητής ζητά την καταδίκη του Νικομάχου με βάση το γεγονός της κατάχρησης δημόσιου χρήματος κατά τη διάρκεια και των δύο περιόδων υπηρεσίας του.

§23. Ο κατήγορος επισημαίνει στους δικαστές ότι μια αθωωτική απόφαση στην παρούσα δίκη θα ενθάρρυνε όσους έχουν σκοπό να ζημιώσουν την πόλη, για να ωφεληθούν οι ίδιοι. Από την άλλη μια καταδικαστική ψήφος θα λειτουργούσε παραδειγματικά και θα απέτρεπε οποιαδήποτε διάθεση κλοπής δημόσιας περιουσίας. Μάλιστα, όπως αναφέρει, μέσα από την παραδειγματική τιμωρία του Νικόμαχου οι πολίτες θα βελτιωθούν ως προς το πολιτικό τους ήθος και θα γίνουν καλύτεροι για την πόλη τους.

Η Lanni καθώς και πολλοί άλλοι μελετητές, καταγράφει ότι αποτελούσε κοινό ρητορικό τόπο η εκ των προτέρων επισήμανση των ευεργετικών αποτελεσμάτων μιας απόφασης τόσο για τον κατηγορούμενο λόγω της τιμωρίας και του σφρονισμού του όσο και για τους πολίτες, οι οποίοι θα λάβουν υπόψη την τιμωρία και θα το σκεφτούν πολύ, πριν προβούν σε αδικία σε βάρος της πόλης. Επιπλέον οι εκάστοτε δικαστικές υποθέσεις και οι αντίστοιχες αποφάσεις τους θα αποτελούσαν ένα είδος δικαστικού προηγούμενου, *δεδικασμένου*, για τις μελλοντικές υποθέσεις, παρά την απουσία ενός οργανωμένου συστήματος *δεδικασμένων* στην κλασική Αθήνα.¹⁶¹

---

¹⁶¹ Lanni (2004) 166-168.

Τέλος η φράση *τῶν ἐσχάτων* δηλώνει την επιθυμία του κατηγορούμενου για επιβολή στον Νικόμαχο της θανατικής ποινής, η οποία ήταν η ἐσχάτη σε μια υπόθεση *εἰσαγγελίας*.¹⁶²

§24. Με δύο ρητορικές ερωτήσεις ο ομιλητής υπενθυμίζει στους δικαστές ότι το χρέος τους είναι να τιμωρήσουν τον Νικόμαχο. Αρχικά χρησιμοποιεί τον κοινό τόπο πως η αξία της τιμωρίας είναι μεγαλύτερη, όταν επιβάλλεται σε επιδέξιους και εύγλωττους παραβάτες, διότι απηχεί την κοινή άποψη ότι τέτοιου είδους πολίτες μπορούσαν να γλυτώσουν την τιμωρία χάρη στα ρητορικά τους προσόντα. Ο Νικόμαχος, λοιπόν, θα χρησιμοποιεί επιδέξιους λεκτικούς χειρισμούς και ρητορικά τεχνάσματα, για να πείσει πως είναι αθώος, ενώ είναι ένοχος.

§25. Στη συγκεκριμένη παράγραφο συναντούμε τη φράση «*τῶν ὀσίων καὶ τῶν ἱερῶν*». Στο εξεταζόμενο κείμενο ο όρος *ὄσιος* έχει τη σημασία του κοσμικός. Γενικά ο συνδυασμός *ὄσια* και *ἱερά* αποτελεί μια στερεότυπη έκφραση, η οποία αναφέρεται σε δύο ξεχωριστούς τύπους νόμων, τους κοσμικούς νόμους και κοινωνικούς κανόνες δικαιοσύνης από τη μια και τους ιερούς νόμους που αφορούν στις θρησκευτικές υποχρεώσεις από την άλλη. Η φράση αυτή αντανακλά τη συμπεριφορά και τις αντιλήψεις των Αθηναίων περισσότερο για τη σχέση ανάμεσα σε κοσμικά και ιερά ζητήματα παρά για την αντίθεσή τους. Οι όροι εδώ αναφέρονται προφανώς κατ' αντιστοιχία στις δύο περιόδους υπηρεσίας του Νικομάχου, την πρώτη περίοδο της δημοσίευσης κατά κύριο λόγο των κοσμικών νόμων και τη δεύτερη περίοδο της δημοσίευσης του ημερολογίου των θυσιών.¹⁶³

Επιπλέον ο ομιλητής αναφέρει ένα νέο στοιχείο, το οποίο εκφράζει ευθέως και χωρίς περιστροφές. Κατηγορεί τον εγκαλούμενο ότι δωροδοκήθηκε κατά την αναγραφή των νόμων, κοσμικών και ιερών. Η κατηγορία της δωροδοκίας είναι πολύ ισχυρή και υπονοεί ότι ο Νικόμαχος στα πλαίσια της αναγραφής των νόμων λειτούργησε με βάση τα νομικά συμφέροντα κάποιων πολιτών με αποτέλεσμα να αναγράψει νόμους, οι οποίοι τους ευνοούσαν και παραλείποντας εκείνους, οι οποίοι απέβαιναν σε βάρος τους. Η όλη διαδικασία προϋπέθετε αποδοχή χρημάτων από τον *ἀναγραφέα* που εκπορευόταν από τους θιγόμενους νομικά πολίτες. Ο Λυσίας σ' αυτό το σημείο χρησιμοποιεί ένα λογικό επιχείρημα ήθους, σύμφωνα με το οποίο καταδεικνύεται ότι ο κατηγορούμενος χρησιμοποίησε το δημόσιο αξίωμα που του εμπιστεύθηκε ο

¹⁶² Βλ. σχετικά Βολονάκη (2012) 391.

¹⁶³ Για τη φράση «*τῶν ὀσίων καὶ τῶν ἱερῶν*» βλ. Βολονάκη (2012) 393.

αθηναϊκός λαός, προκειμένου να πλουτίσει. Αυτό που εκκρεμεί στην επιχειρηματολογική γραμμή του κατηγορού είναι να αποδείξει με *άτεχνους πίστεις*¹⁶⁴ ότι οι παραπάνω κατηγορίες ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.

§26. Αρχικά κατηγορεί τον Νικόμαχο ως δειλό σε αντίθεση με τους δικαστές και τους προγόνους τους, οι οποίοι ήταν γενναίοι. Η τεκμηρίωση της άποψής του βασίζεται στην απουσία του εναγόμενου από τις μάχες και τις ναυμαχίες των τελευταίων ετών του Πελοποννησιακού Πολέμου. Επιπλέον όσο οι συμπολίτες του έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή τους, εκείνος ανενόχλητος παραχάραττε του σολώνειους νόμους. Σε αυτό το σημείο δεν έχει διευκρινιστεί, αν ο Νικόμαχος είχε κληθεί να παρουσιαστεί στις τάξεις του στρατού και έδειξε ανυπακοή ή λιποτάκτησε.

Στη συνέχεια αναφέρεται στην απουσία *είσφορῶν* προς την πόλη από την πλευρά του Νικομάχου. Αν ο ενάγων με τον όρο *είσφορές* εννοεί το φορολογικό σύστημα των λειτουργιών,¹⁶⁵ θα χρειαστεί να εξετάσουμε την οικονομική κατάσταση του κατηγορουμένου και αν αυτή δικαιολογεί μια τέτοια απαίτηση. Και σ' αυτήν την περίπτωση ο Λυσίας επιχειρεί ένα ευθύ πλήγμα στο ήθος του αντιπάλου, το οποίο ενισχύει με την αντίστιξη που παρουσιάζει αμέσως παρακάτω. Ο Νικόμαχος δεν ενίσχυσε οικονομικά σε τίποτα την πόλη, αντιθέτως μέσα από το αξίωμά του υφάρπαξε τα χρήματα που ανήκαν σ' αυτή επιβαρύνοντας τη οικονομικά με τις άστοχες ενέργειές του. Ο ρηματικός τύπος *ύφήρηται* αφήνει σαφή υπονοούμενα για κλοπή και κατάχρηση δημοσίου χρήματος γεγονός που εκφράστηκε έμμεσα και στην §25.

§27. Στην εξεταζόμενη παράγραφο εκφράζεται με ενάργεια για ακόμη μία φορά η πρόταση του ομιλητή να επιβληθεί στον Νικόμαχο η ποινή του θανάτου για όσα προξένησε στην πόλη.

Ο ενάγων κάνει προσπάθειες να προκαταλάβει μια ευνοϊκή απόφαση για τον κατηγορούμενο. Στα πλαίσια αυτά τονίζει στους δικαστές ότι, αν επιδείξουν επιείκεια και αθώωσουν τον Νικόμαχο, ο τελευταίος δεν πρόκειται να σωφρονιστεί ούτε να τους αποδώσει ευγνωμοσύνη, όπως δεν το έκανε και με τις προηγούμενες ευεργεσίες που του απέδωσε η πόλη. Να σημειωθεί σ' αυτό το σημείο πως η αναφορά στην πρότερη χρηστή συμπεριφορά αποτελούσε κοινό τόπο στην ρητορική πρακτική. Ο ομιλητής

---

¹⁶⁴ Για τις έντεχνες και άτεχνες αποδείξεις βλ. ενδεικτικά: Carey (1997) 14-17· Meyer-Laurin (2007) 135-139· De Brauw (2010) 195-196.

¹⁶⁵ Σχετικά με τον θεσμό των εισφορών και των λειτουργιών από την εποχή του Σόλωνα και έπειτα βλ. Wilken (1976) 150 κ. εξής.

απαριθμεί τις ιδιότητες του Νικομάχου στο παρελθόν και τις συγκρίνει με την τωρινή του κατάσταση η οποία προέκυψε από την ευεργεσία της πόλης. Ο κατηγορούμενος ήταν δούλος στο παρελθόν και η πόλη του παραχώρησε όλα τα δικαιώματα του Αθηναίου πολίτη. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του κατηγορούμενου ο Νικόμαχος εκμεταλλεύτηκε τις ευεργεσίες του αθηναϊκού λαού και με άνομα μέσα από φτωχός έγινε πλούσιος. Τέλος η πόλη του ανέθεσε την αναγραφή των νόμων και θυσιών διορίζοντάς τον γραμματέα, ενώ ο ίδιος μετέτρεψε τον εαυτό του σε νομοθέτη.

Τα στοιχεία που παραθέτει ο ομιλητής ανεξαρτήτως της ισχύος ή όχι καταφέρνουν ένα καίριο πλήγμα στο ήθος του Νικόμαχου, αφού τον παρουσιάζουν από κάθε άποψη αχάριστο απέναντι στη δημοκρατική Αθήνα. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί συγχρόνως και επιχείρημα πάθους, διότι είναι ικανό να δημιουργήσει στην ψυχή των δικαστών συναισθήματα οργής και αγανάκτησης απέναντι σε έναν αγνώμονα πολίτη.

§28. Ο Λυσίας σ' αυτό το σημείο χρησιμοποιεί τον κοινό τόπο της εξιδανίκευσης του παρελθόντος. Αναφέρονται τρία ονόματα παλαιότερων πολιτικών οι οποίοι, την εποχή κατά την οποία απαγγέλλεται ο εξεταζόμενος Λόγος έχαιραν εκτιμήσεως από τον αθηναϊκό λαό. Πρόκειται για τον Σόλωνα, τον Θεμιστοκλή και τον Περικλή, οι οποίοι, κατά την πολιτική τους διαδρομή είχαν επιλεγεί από τους συμπολίτες τους να νομοθετήσουν. Ο ομιλητής επισημαίνει ότι το κριτήριο επιλογής τους ήταν η γενική παραδοχή της ταύτισης της προσωπικότητας τους και των ενεργειών τους. Επομένως ορθά οι πρόγονοι επέλεξαν τις συγκεκριμένες προσωπικότητες, με στόχο να διαμορφωθεί ένα αξιόπιστο νομοθετικό περιβάλλον. Βέβαια, αν θέλουμε να είμαστε αντικειμενικοί, ο ομιλητής σ' αυτό το σημείο υπερβάλλει, ενδεχομένως εσκεμμένα, διότι δεν είναι δυνατό να συγκρίνει προσωπικότητες της εμβέλειας του Σόλωνα και του Περικλή με έναν *ύπογραμματέα*, όπως ήταν ο Νικόμαχος.

Ο κατήγορος στην εξεταζόμενη παράγραφο τονίζει την αντίστιξη ανάμεσα στα κριτήρια επιλογής αξιωματούχων από τους προγόνους και σε αυτά από τους τωρινούς Αθηναίους συμπεριλαμβανομένων και των παρόντων δικαστών. Ουσιαστικά κατηγορεί τους τελευταίους ότι αστόχησαν στην εκλογή του Νικομάχου για τη θέση του *ἀναγραφέως*, αν ληφθεί υπόψη ο παραπάνω κανόνας, δηλαδή ότι η εργασία που εκτελεί κάποιος είναι ανάλογη του χαρακτήρα και της προσωπικότητάς του. Η έως τώρα σκιαγράφηση του χαρακτήρα του εγκαλουμένου αποδεικνύει ότι ήταν η πλέον ακατάλληλη επιλογή για τη θέση που επιλέχτηκε.

Τέλος στη συγκεκριμένη παράγραφο ο ομιλητής στοχεύει στα εξής αποτελέσματα: αρχικά να συνεισφέρει τους δικαστές επισημαίνοντας τη λανθασμένη τους επιλογή στο πρόσωπο του Νικομάχου και έμμεσα να τους συμβουλέψει ότι ο μόνος τρόπος που διαθέτουν να διορθώσουν το λάθος τους από τη μια και να φανούν άξιοι συνεχιστές των προγόνων από την άλλη είναι να τον καταδικάσουν. Κατά δεύτερο λόγο γίνεται φανερό για ακόμη μία φορά η υποτίμηση του Νικομάχου από κάθε άποψη.

§29. Ο κατηγορος συνεχίζοντας στο ίδιο πνεύμα με την προηγούμενη παράγραφο, στρέφεται ξανά με ήπιο πάντα τρόπο ενάντια στους δικαστές. Συγκεκριμένα τους κατηγορεί πως επέμειναν στο λάθος τους επανεκλέγοντας στην ίδια θέση, εκείνη του *ύπογραμμάτωος*, τον κατηγορούμενο. Οι δικαστές είναι υπεύθυνοι γι' αυτό, διότι ανήκουν στον αθηναϊκό δήμο και κατέχουν θέσεις ευθύνης. Τονίζει για ακόμη μία φορά τη δουλική καταγωγή του Νικομάχου, η οποία κατά τη γνώμη του ομιλητή, θα' πρεπε να είναι απαγορευτικός παράγοντας ορισμού σε υπεύθυνη δημόσια θέση. Εξάλλου θεωρεί ότι δεν επιτρέπεται η πόλη να εμπιστεύεται μη Αθηναίους πολίτες.

§30. Γίνεται υπενθύμιση της διαβρωτικής επιρροής του Νικομάχου στο δημοκρατικό πολίτευμα. Η παρούσα δίκη είναι μια πρώτη τάξεως ευκαιρία να τιμωρηθεί κάποιος ο οποίος απαξίωσε με πολλούς τρόπους τους δημοκρατικούς θεσμούς της Αθήνας. Ο ενάγων προτρέπει τους δικαστές να τιμωρήσουν τον Νικόμαχο.

Επίλογος (peroratio) §§ 31-35

Σύμφωνα με την καθηγήτρια Βολονάκη στις παραγράφους 31-35 περιέχονται οι επιθέσεις εναντίον των συνηγών του αντιπάλου, οι οποίοι μπορεί να είναι φίλοι ή συγγενείς του. Πρόκειται για ένα τυπικό θέμα των δικανικών λόγων το οποίο απαντάται στο τέλος αυτών.

Τα θέματα που αναφέρονται συντελούν στην προσπάθεια του ομιλητή να διαχωρίσει τον Νικόμαχο και τους συνηγούς του από τους κατηγορούς και τους δικαστές.¹⁶⁶

§31. Στην παράγραφο 31 ο κατηγορος κάνει λόγο για τους συνηγούς του Νικομάχου. Πρόκειται για τους πολίτες εκείνους που προτίθενται να υπερασπιστούν τον εγκαλούμενο ζητώντας την επιείκεια των δικαστών. Ο ομιλητής επιδιώκει προκαταβολικά να ακυρώσει και να αποδυναμώσει οποιαδήποτε υποστήριξη προς τον

---

¹⁶⁶ Βολονάκη (2012) 405-407.

Νικόμαχο. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια επισημαίνει στους δικαστές ότι όσοι προετοιμάζονται να τον υπερασπιστούν θα ήταν προτιμότερο να απολογηθούν για τις δικές τους πράξεις παρά να υποστηρίζουν παρανόμους. Εδώ υπάρχει ένας υπαινιγμός για το ποιόν των υποστηρικτών του κατηγορούμενου, ότι δηλαδή από τη στιγμή που είναι διατεθειμένοι να τον υπερασπιστούν προφανώς και οι ίδιοι είναι όμοιοί του ως προς το πολιτικό ήθος.

§32. Η παράγραφος στο σύνολό της δομείται από το ρητορικό σχήμα λόγου της αντίθεσης. Από τη μια ο Νικόμαχος παρουσιάζεται ως μονάδα που διαπράττει αδικίες απέναντι στους πολλούς Αθηναίους και από την άλλη έχουμε τους τελευταίους που αδικούνται για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα από έναν διεφθαρμένο πολίτη. Η χρήση της αντίθεσης εδώ εξυπηρετεί για ακόμη μια φορά την αποδυνάμωση οποιασδήποτε μορφής υποστήριξη από υποψηφίους συνηγόρους. Ο συλλογισμός που ακολουθείται είναι ο εξής: οι ίδιοι που προτίθενται να τον βοηθήσουν στην παρούσα φάση δεν βοήθησαν την πόλη στο παρελθόν, όταν την αδικούσε ο προστατευόμενός τους νουθετώντας τον τελευταίο να σταματήσει τις παράνομες πράξεις του. Επομένως είναι αναξιόπιστοι.

§33. Ο ομιλητής φτάνοντας τον Λόγο του στο τέλος υπενθυμίζει για μία ακόμη φορά στους δικαστές το χρέος τους απέναντι στην πόλη που τους εμπιστεύεται και αυτό είναι η παραδειγματική τιμωρία του Νικομάχου.

§34. Στην εξεταζόμενη παράγραφο ο ενάγων υπαινίσσεται την απόπειρα δωροδοκίας των κατηγορών από τους συνηγόρους του κατηγορούμενου. Ωστόσο οι κατήγοροι, οι οποίοι προφανώς ήταν περισσότεροι από δύο – λόγω της χρήσης του πληθυντικού αριθμού- αποδείχτηκαν ακέραιοι χαρακτήρες και δεν πείστηκαν, στάση που καλούνται να ακολουθήσουν και οι δικαστές.

§35. Ο λογογράφος Λυσίας κλείνει τον καταγγελτικό Λόγο του πελάτη του τονίζοντας στους δικαστές πως δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να υποχωρήσουν στις αξιώσεις των συνηγόρων. Στη συνέχεια αναφέρει ότι οι δικαστές θεωρούν τον Νικόμαχο φαύλο και τρέφουν συναισθήματα μίσους γι' αυτόν. Είναι φανερό ότι στα πλαίσια των επιχειρημάτων *πάθους* ο καταγγέλλων προσπαθεί, ακόμη κι αν έως εκείνη τη στιγμή οι δικαστές δεν ένιωθαν κάτι συγκεκριμένο για τον εναγόμενο, να τους επιβληθεί το μίσος ως το μοναδικό λογικό συναίσθημα προς αυτόν. Με άλλα λόγια επιδιώκει τον προσανατολισμό τους στην κατεύθυνση που ο ίδιος θέλει με την τεκμηρίωση πως

πρόκειται για περίπτωση παραχάραξης της αθηναϊκής νομοθεσίας. Ολοκληρώνει τον εξεταζόμενο Λόγο με τον ρητορικό τόπο ότι η νομοθεσία αποτελεί το θεμέλιο μιας κοινωνίας. Επομένως ο μόνος τρόπος προστασίας του οικοδομήματος που ονομάζεται αθηναϊκή Δημοκρατία είναι η τιμωρία όλων όσων επιθυμούν τον κλονισμό και τη διάλυσή της.

Στο τελικό σημείο της ανάλυσης κρίνεται σκόπιμο να παραθέσουμε την άποψη του Usher σχετικά με το ζήτημα που πραγματεύεται ο συγκεκριμένος Λόγος. Για τον μελετητή δεν είναι ξεκάθαρο ότι ο Νικόμαχος συμπεριφέρθηκε παράνομα. Είναι, ωστόσο, λογικό να υποτεθεί πως αυτή η επίθεση σε έναν *ἀναγραφέα* που υπηρέτησε τη συγκεκριμένη θέση περισσότερο απ' όσο έπρεπε, για τη δημοκρατική παράταξη αποτελούσε μια αντίδραση απέναντι στην υπερβολική δαπάνη με την οποία επιβαρύνθηκε το δημόσιο ταμείο.¹⁶⁷

31. Λυσίου *Κατὰ Φίλωνος Δοκιμασίας*

Εισαγωγικές επισημάνσεις

Ο συγκεκριμένος δικανικός Λόγος του Λυσία εκφωνήθηκε στην αθηναϊκή Βουλή κατά τη διάρκεια της *δοκιμασίας* του Φίλωνα από τον δήμο Αχαρνών για το αξίωμα του Βουλευτή. Κατά τη διάρκεια της *δοκιμασίας* ένας βουλευτής της απερχόμενης Βουλής τον κατηγορεί ως ανάξιο για το βουλευτικό αξίωμα και προβάλλει ένσταση ως προς την καταλληλότητα του *δοκιμαζομένου* εκφωνώντας τον παρόντα λόγο.

Οι καταγγελίες που απευθύνθηκαν στον Φίλωνα ήταν σημαντικές. Η κύρια κατηγορία αφορούσε την ουδετερότητα που τήρησε στη διαμάχη μεταξύ της δημοκρατικής και ολιγαρχικής μερίδας. Αν λάβουμε ως έτος εκφώνησης του Λόγου το 398 π.Χ., μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε πως ο κατήγορος αναφέρεται κυρίως στα πολιτικά γεγονότα επί Τριάκοντα Τυράννων και τη στάση που επέδειξε ο Φίλωνας σ' εκείνη την περίοδο.¹⁶⁸ Επιπλέον κατηγορείται για ληλασίες περιουσιών συνδημοτών του έχοντας ως ορμητήριο τον Ωρωπό, όπου είχε εξοριστεί από τους Τριάκοντα και ζούσε με την ιδιότητα του μετοίκου. Τέλος επιβαρύνεται και με την καταγγελία της απαράδεκτης συμπεριφοράς προς τη μητέρα του.

¹⁶⁷ Usher (1999) 76.

¹⁶⁸ Για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο βλ. Wilken (1976) 265 κ. εξής· Hornblower (2005) 377-379.

Το αποτέλεσμα της *δοκιμασίας* δεν είναι γνωστό. Βασιζόμενοι όμως στις σοβαρότατες καταγγελίες του κατηγορού-απερχόμενου βουλευτή, στην τεκμηρίωσή τους και στην ευαισθησία των βουλευτών στο θέμα της σχέσεως πόλεως-πολίτη,¹⁶⁹ μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Βουλή δεν ενέκρινε την εκλογή του Φίλωνα στο βουλευτικό αξίωμα.¹⁷⁰

Κατά την άποψη του Usher ένα ιδιαίτερα αξιοσημείωτο στοιχείο αυτού του Λόγου είναι όχι τόσο το περιεχόμενό του όσο το ύφος του. Συγκεκριμένα αποτελεί ένα μείγμα από το μεγαλόπρεπο ύφος του 5^{ου} αιώνα και το μετέπειτα αντιθετικό. Στα πλαίσια αυτού του συνδυασμού εναρμονίζεται η εκτεταμένη παρουσία γνωμικών ρήσεων και ομοιοτέλετων. Θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε το συμπέρασμα ότι συνιστά ένα είδος γέφυρας ανάμεσα στο ύφος του Αντιφώντα, που προηγήθηκε και του Ισοκράτη που ακολούθησε.¹⁷¹

Προοίμιο (exordium) §§ 1-4

Στο προοίμιο ο βουλευτής-κατήγορος από τη μια πλευρά εκθέτει τις αιτίες και τον σκοπό της κατηγορίας, ενώ από την άλλη ζητά τη συνδρομή και άλλων συναδέλφων του στην προσπάθειά του.

§1. Από τις πρώτες γραμμές του προοιμίου ο ενάγων ακολουθεί τον τρόπο πειθούς που ονομάζεται *ἦθος*.¹⁷² Σύμφωνα με αυτόν ο ομιλητής επιχειρεί να πείσει τον κριτή του για τον ακέραιο, ισορροπημένο και αξιόπιστο χαρακτήρα του, ώστε να εμπνεύσει εμπιστοσύνη. Πραγματικά ο κατήγορος δηλώνει ευθαρσώς την πίστη του στον βουλευτικό όρκο, ο οποίος του επιβάλλει την περιφρούρηση του συμφέροντος της πόλης και ως εκ τούτου την παρεμπόδιση ανάληψης του βουλευτικού αξιώματος από κάποιον που έχει λειτουργήσει εναντίον της. Την ίδια στιγμή χρησιμοποιεί την ίδια δικανική τακτική, αλλά με αντίστροφο τρόπο, στοχεύοντας στην αμαύρωση του ήθους του αντιπάλου, ώστε οι κριτές-βουλευτές να διαμορφώσουν μια αρνητική εικόνα για τον *δοκιμαζόμενο*. Συγκεκριμένα ο Φίλωνας χαρακτηρίζεται αναιδής και θρασύς που διανοήθηκε να διεκδικήσει το βουλευτικό αξίωμα μετά από όσα έχει διαπράξει.

¹⁶⁹ Βλ. Ευσταθίου (2014) 231-235.

¹⁷⁰ Βλ. Carey (1989) 179-183. Γενικά για τον λόγο *Κατά Φίλωνος δοκιμασίας* βλ. Henderson (1930) 634-635.

¹⁷¹ Βλ. Usher (1999) 77-80.

¹⁷² Βλ. παραπάνω την ανάλυση του Λόγου *Υπὲρ Μαντιθέου*.

§2. Στη δεύτερη παράγραφο του Λόγου ο καταγγέλλων επισημαίνει τα κίνητρα των μομφών που προσήψε στον Φίλωνα. Αρχικά τονίζει την απουσία προσωπικών διαφορών με τον *δοκιμαζόμενο*. Η τελευταία διευκρίνιση ήταν απαραίτητη, διότι στην Αθήνα των κλασικών χρόνων πολλοί Αθηναίοι αξιωματούχοι, ρήτορες και πολιτευόμενοι καλυπτόμενοι με τον μανδύα των νομικών διαδικασιών που παρείχε η αθηναϊκή δημοκρατία στα πλαίσια ενός ευρύτερου ελέγχου των πολιτών, συμμετείχαν σ' ένα παιχνίδι πολιτικής εξόντωσης των αντιπάλων.¹⁷³ Τα κίνητρά του είναι ρεαλιστικά λόγω των αντικειμενικών παραπτωμάτων του Φίλωνα και ηθικά εξαιτίας της δικής του δέσμευσης τήρησης του βουλευτικού όρκου.¹⁷⁴

§3-4. Μία από τις δεσμεύσεις που περιελάμβανε ο βουλευτικός όρκος ήταν ότι κατά τη *δοκιμασία* της ύστερης Βουλής θα απορρίψουν κάθε ακατάλληλο βουλευτή. Στα πλαίσια αυτής της υποχρέωσης στηρίζεται η αξίωση του κατηγορού οσοί βουλευτές γνωρίζουν κάτι για τον *δοκιμαζόμενο* να βοηθήσουν το σώμα της απερχόμενης Βουλής να σχηματίσει ολοκληρωμένη εικόνα για το ποιόν του Φίλωνα.

Πρόθεση (propositio) §§ 5-7

Στο τμήμα αυτό του Λόγου ο κατηγορός θα ορίσει αυτούς που δικαιούνται, κατά τη γνώμη του, να γίνουν βουλευτές και θα διατυπώσει με σαφήνεια την κατηγορία σε βάρος του Φίλωνα, την οποία προτίθεται να αποδείξει.

Είναι αξιοσημείωτη η αντίθεση που εντοπίζεται στην §6: «*ὅσοι δὲ φύσει μὲν πολῖταιί εἰσι γνώμη δὲ χρῶνται ὡς πᾶσα γῆ πατρὶς αὐτοῖς ἐστὶν ἐν ἧ ἂν τὰ ἐπιτήδεια ἔχωσιν*». Σε αυτό το χωρίο εκφράζεται η απαράδεκτη στάση ὄσων γνήσιων Αθηναίων πολιτών θέτουν το προσωπικό τους συμφέρον πάνω από το κοινό αγαθό της πόλης θεωρώντας πατρίδα ὄχι την πόλη, ἀλλὰ την περιουσία τους.

Ο κατηγορός πρόκειται να αποδείξει ὅτι ο Φίλων δεν ἔχει συνείδηση πολίτη, επειδή προτίμησε ἀντίθετα προς τους ἄλλους πολίτες την προσωπική του ασφάλεια ἀπὸ τη σωτηρία της πατρίδας.

¹⁷³ Βλ. σχετικά Ευσταθίου (2014) 250-254.

¹⁷⁴ Για τον ὄρκο των βουλευτῶν βλ. Ἀριστοτ. *Αθ. Πολ.* 22.2.

Διήγηση (narratio) §§ 8-23

§§8-11. Ο Φίλωνας αναχώρησε από την αττική γη για μια περιοχή εκτός συνόρων γεγονός που προφανώς οφείλεται στην ανασφάλεια που ένιωθε λόγω των διώξεων των πολιτών από τους Τριάκοντα Τυράννους. Εγκαταστάθηκε στον Ωρωπό, περιοχή που εκείνη την περίοδο ανήκε στους Βοιωτούς και όχι στους Αθηναίους ως μέτοικος. Η επιλογή αυτή του Φίλωνα ήταν καθοριστική. Η άρνηση της ιδιότητας του πολίτη σε δύσκολες για την πόλη στιγμές αποτελεί ουσιαστικά άρνηση της πόλεως και θα επηρεάσει αρνητικά την κρίση των βουλευτών. Παρατηρήσαμε ότι ο ρήτορας επιχειρεί ήδη από το προοίμιο να καλλιεργήσει ένα δυσάρεστο κλίμα απέναντι στον Φίλωνα αποδομώντας συστηματικά το *ἦθος* του.

Ορισμένοι ολιγαρχικοί πολίτες, οι οποίοι δεν μπορούσαν να ανεχτούν τις αυθαιρεσίες και τα εγκλήματα των Τριάκοντα, βλέποντας τις επιτυχίες των δημοκρατικών υπό τον Θρασύβουλο και προβλέποντας αλλαγή του καθεστώτος πήγαν με το μέρος του. Ο εναγόμενος, ωστόσο, αρνήθηκε οποιαδήποτε αντίσταση απέναντι στους Τριάκοντα.

Είναι ξεκάθαρη η προσπάθεια του κατηγορού να απευθυνθεί στα δημοκρατικά αισθήματα και στη δημοκρατική συνείδηση των βουλευτών, ώστε να αναδειχτεί το έλλειμμα δημοκρατικής συνείδησης του Φίλωνα. Ο κατήγορος σ' αυτό το σημείο επιδιώκει να τονίσει την αδιαφορία του *δοκιμαζόμενου* απέναντι στους καταπατητές της δημοκρατίας και την απουσία μαχητικότητας από την πλευρά του. Το *ἦθος* του έως την παρούσα φάση διαγράφεται αντιδημοκρατικό, ατομιστικό και συμφεροντολογικό.

Ο Φίλων, λοιπόν, αν και εκδιώχθηκε από τους Τριάκοντα, προτίμησε να ζει ως μέτοικος στον Ωρωπό, παρά ως ελεύθερος πολίτης στην πατρίδα του. Ο κατήγορος υποστηρίζοντας πως ο υποψήφιος βουλευτής δεν άλλαξε φρονήματα, υπονοεί τις ολιγαρχικές πεποιθήσεις του τελευταίου, οι οποίες μπορούσαν να κλονιστούν μετά τη βίαιη δράση των Τριάκοντα, όπως παρατηρήθηκε στη στάση άλλων Αθηναίων ολιγαρχικών. Τέλος δεν ακολούθησε το παράδειγμα των τελευταίων, δηλαδή δε συστρατεύθηκε με τους δημοκρατικούς του Πειραιά, για να βοηθήσει στην απελευθέρωση της πόλης.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Για τα ιστορικά γεγονότα των §§8-11 βλ. Wilken (1976) 265.

§12. Στη συγκεκριμένη παράγραφο εντοπίζεται το λογικό συμπέρασμα ενός παραγωγικού συλλογισμού του οποίου το πρώτο μέρος εκδιπλώνεται σε προηγούμενη παράγραφο. Ο συλλογισμός σχηματικά μπορεί να διατυπωθεί ως εξής:

Μείζων προκειμένη §10-11: *«ὄσοι δὲ γνώμη τοῦτο ἔπραξαν (οὐ μετέσχον τῶν τότε γενομένων τῇ πόλει κινδύνων), οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιοί εἰσιν»*.

Ελάσσων προκειμένη §12: *(Φίλων)* *«οὔτε γὰρ τῷ σώματι ἀδύνατος ἦν ταλαιπωρεῖν, οὔτε τῇ οὐσίᾳ ἄπορος λητουργεῖν»*.

Συμπέρασμα §12: *«οὗτος τοίνυν οὐδεμιᾶς συγγνώμης ἄξιός ἐστι τυχεῖν»*.

Ο Λυσίας χρησιμοποιεί τη δικανική τεχνική των συλλογισμών, η οποία μας είναι γνωστή με τον αριστοτελικό όρο *ἐνθυμήματα*.¹⁷⁶ Ο ρήτορας βασιζόμενος σε λογικές προκειμένες προτάσεις καταλήγει με βάση την παραγωγική συλλογιστική πορεία σε ένα λογικό συμπέρασμα κάνοντας αυτή τη φορά επίκληση στη λογική των ακροατών. Το στοιχείο που εκκρεμεί για τους βουλευτές-δικαστές είναι η εξέταση της ισχύος ή μη των προκειμένων προτάσεων, δηλαδή αν ανταποκρίνονται στην αλήθεια.

Στο τέλος της παραγράφου ο κατηγορος εκφράζει τη βεβαιότητα ότι οι συνάδελφοί του βουλευτές στο σύνολό τους λόγω του πατριωτισμού τους θα μισήσουν τον Φίλωνα για την εχθρική προς την πόλη στάση του, αφού εκούσια και εσκεμμένα δεν τη βοήθησε. Η αντίθεση που ακολουθεί είναι δηλωτική της άποψης που προηγήθηκε: *«ὄστις οὖν ὅσον δυνατὸς ἦν ὠφελεῖν, τοσοῦτον κακὸς ἦν»*.

§13. Η αποδοκιμασία του Φίλωνα από τη Βουλή θα είναι κατά την άποψη του κατηγορού σύμφωνη με το κοινό αίσθημα, διότι ο *δοκιμαζόμενος* ως προδότης αμφοτέρων, δηλαδή και αυτών που παρέμειναν στην Αθήνα και των δημοκρατικών που κατέλαβαν τον Πειραιά, δεν μπορεί να έχει φίλους.

§14. Η αξίωση του Φίλωνα να εγκριθεί η εκλογή του από την παρούσα Βουλή είναι ασυμβίβαστη με το ήθος των βουλευτών της. Μόνο μια υποθετική Βουλή της ίδιας νοοτροπίας με αυτήν του Φίλωνα, η οποία ο κατηγορος εύχεται να μην υπάρξει ποτέ, θα μπορούσε να ικανοποιήσει την αξίωσή του. Επομένως η *ἀποδοκιμασία* του Φίλωνα ως προδότη όλων των πολιτών, δε θα δυσαρεστήσει καμία πολιτική μερίδα εκτός από τους ομοϊδεάτες του.

---

¹⁷⁶ Αριστοτ. *Ρητ.* 1.1.1355a3-18.

Οι μέχρις αυτού του σημείου ισχυρισμοί και συλλογισμοί του κατηγορούμενου βασίστηκαν στη λογική της πολιτικής πραγματικότητας, όπως αυτή διαμορφώθηκε στην κλασική Αθήνα. Το επόμενο βήμα είναι η επιβεβαίωση της αλήθειας των παραπάνω ισχυρισμών, η οποία θα γίνει με την κατάθεση μαρτύρων.

§§15-16. Στο σημείο αυτό ο ενάγων χρησιμοποιεί τη δικανική τακτική της *προκαταλήψεως*¹⁷⁷ με σκοπό την πρόληψη και ανασκευή των πιθανών επιχειρημάτων του αντιπάλου προκειμένου αυτά να καταστούν άχρηστα για τον κατηγορούμενο. Πρέπει να επισημανθεί ότι κατά τη διαδικασία της *δοκιμασίας* οι *διάδικοι* μιλούσαν μόνο μία φορά ενώπιον της Βουλής. Ο βουλευτής-κατήγορος, λοιπόν, ως πρώτος ομιλητής έχει το πλεονέκτημα να αναιρέσει προκαταβολικά με τα λεγόμενά του και τη συνδρομή μαρτύρων τις πιθανές αντιλογίες και υπεκφυγές που θα προβάλλει στη συνέχεια ο Φίλωνας. Εδώ ο καταγγέλλων καλεί στο βήμα μάρτυρες προκειμένου να επιβεβαιώσουν τις κατηγορίες του.

§17-18. Το συμπέρασμα από την κατάθεση των παραπάνω μαρτύρων είναι ότι ο Φίλων κατά την ταραγμένη περίοδο των Τριάκοντα Τυράννων δε συμπεριφέρθηκε ως Αθηναίος πολίτης, αλλά ως άτομο, θέτοντας το ατομικό συμφέρον πάνω από το συμφέρον της πόλης. Συγκεκριμένα ήταν τέτοια η επιθυμία του για κέρδος και αδικία, ώστε να αρπάζει την περιουσία των γερόντων αγροτών της υπαίθρου. Η κλοπή αυτή καθίσταται επιπλέον απεχθής και επιβαρυντική για τον κατηγορούμενο, αν ληφθεί υπόψη η ηλικία των θυμάτων, η ασήμαντη περιουσία τους και τα δημοκρατικά τους φρονήματα.

§19. Ο ενδόμυχος φόβος του ενάγοντος είναι μια πιθανή εσφαλμένη, υπέρ του εγκαλούμενου απόφαση με την έγκρισή του στο βουλευτικό αξίωμα, λόγω της απουσίας των αδικημένων ως μαρτύρων. Οι τελευταίοι αδυνατούσαν να παρευρεθούν στη Βουλή εξαιτίας του προχωρημένου γήρατος. Στη συνέχεια ο κατήγορος προτρέπει τους βουλευτές να θεωρήσουν την παρουσία στη Βουλή έστω και ενός ηλικιωμένου αδικημένου σημαντική απόδειξη της ενοχής του Φίωνα. Με την προστακτική *ύπερμισήσατε* και την αιτιολογική μετοχή *οϊκτίραντες* ο ομιλητής προσπαθεί να δημιουργήσει συγκινησιακή φόρτιση, ώστε να αντισταθμίσει την ανεπάρκεια μαρτύρων κατηγορίας. Όταν ελλείπουν οι ικανές αποδείξεις ο ρήτορας επικαλείται το συναίσθημα των ακροατών επιδιώκοντας με αυτόν τον τρόπο να επηρεάσει την τελική

---

¹⁷⁷ Πρβλ. De Brauw (2010) 191· Βολονάκη (2012) 189.

τους κρίση. Ο λογογράφος σε αυτό το σημείο εφαρμόζει τον τρόπο εκείνο πειθούς ο οποίος σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ονομάζεται *πάθος*.¹⁷⁸

§20. Η γνώμη των οικείων έπαιξε πάντα καθοριστικό ρόλο για την τύχη του *δοκιμαζόμενου*, διότι η συμπεριφορά του προς αυτούς εξεταζόταν κατά τη δοκιμασία και λαμβανόταν σοβαρά υπόψη από τους βουλευτές. Είναι λοιπόν *εϊκός*,¹⁷⁹ κατά τον κατηγορο η γνώμη των κριτών για τον Φίλωνα να ταυτιστεί με αυτή των οικείων του. Ο ομιλητής προσπαθεί να προϊδεάσει τους βουλευτές για τη σοβαρότητα των αμαρτημάτων του Φίλωνα προς τους οικείους του. Με το απαρέμφατο *άποδοκιμασθῆναι* τους υπενθυμίζει έμμεσα ότι το ένα από τα ενδεχόμενα αποτελέσματα της *δοκιμασίας* του υποψήφιου βουλευτή είναι η αποδοκιμασία του τελευταίου.

Στο σημείο αυτό πρέπει να προσέξουμε ότι ο ομιλητής παραλείπει να διατυπώσει ακριβώς τις κατηγορίες που απηύθυνε στον Φίλωνα η μητέρα του όσο εκείνη ζούσε. Μπορούμε να εικάσουμε ότι ο κατηγορος είτε δεν είχε καμία συγκεκριμένη μομφή από την πλευρά της μητέρας του ή πολύ περισσότερο δε διέθετε μάρτυρες για να τις επιβεβαιώσει. Αναφέρει, ωστόσο, την ύπαρξη κατηγοριών από την πλευρά της μητέρας του, για να διαμορφώσει μια αρνητική εικόνα για τον Φίλωνα στα μάτια των Βουλευτών.

§21. Η ανάθεση από τη μητέρα του Φίλωνα της ταφής της στον έμπιστό της Αντιφάνη, με τον οποίο δεν είχε συγγενική σχέση, αποτελεί βαρύτατη προσβολή και ντροπή για τον υιό, δεδομένου ότι η ταφή των γονέων αποτελούσε πρωταρχικό καθήκον των παιδιών τους και βασικό ζητούμενο κατά τη *δοκιμασία* των αρχόντων. Αυτό το κριτήριο επιβεβαιώνεται και από τον Ξενοφόντα: «*έάν τις τῶν γονέων τελευτησάντων τοὺς τάφους μὴ κοσμή, καὶ τοῦτο ἐξετάζει ἡ πόλις ἐν ταῖς τῶν ἀρχόντων δοκιμασίαις*». ¹⁸⁰

Ο καταγγέλλον δεν έχει να καταθέσει κάποια ξεκάθαρη μομφή εναντίον του Φίλωνα για τη στάση του απέναντι στη μητέρα του. Καταλήγει, ωστόσο, στο συμπέρασμα πως βεβαιότατα δεν υπήρξε σωστός υιός από τη στιγμή που η μητέρα του δεν του εμπιστεύθηκε, όσο ζούσε, ούτε τα χρήματα για την κηδεία της, το οποίο εκφράζεται

¹⁷⁸ Βλ. παραπάνω στην ανάλυση του Λόγου *Υπερ Μαντιθέου*.

¹⁷⁹ Bons (2010) 41.

¹⁸⁰ Ξενοφ. *Άπομν.* 2.2.13.

στον Λόγο με την περίτεχνη ρητορική ερώτηση: «*ἄρα δῆλον ὅτι εὖ ἤδδει αὐτὸν οὐδὲ διὰ τὸ προσήκειν αὐτῇ τὰ δέοντα ἂν ποιήσοντα;*».

§22. Στη συγκεκριμένη παράγραφο ο ρήτορας χρησιμοποιεί ένα ισχυρότατο ψυχολογικό επιχείρημα. Η απαράδεκτη στάση του Φίλωνα ξεπέρασε τα όρια της ανεκτικότητας από τη μητέρα του, πράγμα παράδοξο, καθώς είναι αποδεδειγμένο από την εμπειρία της ζωής ότι η μητέρα με ένα σχεδόν φυσικό τρόπο συγχωρεί τα παιδιά της ακόμη κι αν την αδικούν. Ο κατήγορος στοχεύει στην αφύπνιση των τρυφερών αναμνήσεων και συναισθημάτων των βουλευτών για τη μητέρα τους, ώστε να νιώσουν οργή για τη συμπεριφορά του *δοκιμαζομένου* απέναντι στη μητέρα του.

§23. Στην παράγραφο αυτή καταλήγει σ' ένα αβίαστο λογικό συμπέρασμα με βάση τα όσα επικαλέστηκε στις §§ 20,21,22. το οποίο συγχρόνως αποτελεί ρητορικό τόπο. Όταν ένας άνθρωπος σχετικά με τους οικείους του διαπράττει τόσο μεγάλα αδικήματα, τότε ακόμη μεγαλύτερα είναι ικανός να διαπράξει απέναντι στους ξένους. Προκειμένου να αποδείξει τα λεγόμενά του, ο ενάγων καλεί στο βήμα ως μάρτυρα τον άνθρωπο που έλαβε τα χρήματα από τη μητέρα του Φίλωνα, για να τη θάψει, όταν θα πέθαινε, τον Αντιφάνη.

Πίστη ή Απόδειξη (probatio ή argumentatio) §§ 24-33

§24. Μετά την κατάθεση του μάρτυρα Αντιφάνη η ρητορική ερώτηση έρχεται ως λογικό επακόλουθο: «*Τί ἂν οὖν βουλευθέντες ὑμεῖς τοῦτον δοκιμάσατε;*». Ο ρήτορας, λοιπόν, δεν μπορεί να διακρίνει κανένα λόγο επιδοκίμασίας του Φίλωνα. Ακολουθεί η απάντηση στην παραπάνω ερώτηση: «*ὡς οὐχ ἡμαρτηκότα; ἀλλὰ τὰ μέγιστα περὶ τὴν πατρίδα ἠδίκηκεν*». Η αντίθεση ερώτησης-απάντησης είναι καταλυτική για τον Φίλωνα. Το μέγεθος των αδικιών και μάλιστα κατά της πατρίδας είναι πραγματικότητα και αναιρεί το υποθετικό ερώτημα. Η δεύτερη υποθετική αιτία για πιθανή επιδοκίμασία του Φίλωνα αναφέρεται σε πιθανή υπόσχεσή του για μελλοντική προσωπική βελτίωση. Στη συνέχεια ο κατήγορος χρησιμοποιεί ως επιχείρημα τη βασική δημοκρατική αρχή ότι πρέπει πρώτα κάποιος να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του προς την πατρίδα και στη συνέχεια να έχει την αξίωση να αναλάβει ένα δημόσιο αξίωμα. Η πολιτεία ανταμείβει τους πολίτες για τις προσφερόμενες προς αυτή υπηρεσίες. Πρώτα πραγματοποιείται η προσφορά και ακολουθεί η αμοιβή. Τελικά οι υποθετικοί λόγοι επιδοκίμασίας του Φίλωνα αναιρούνται.

§25. Σ' αυτό το σημείο ο κατήγορος χρησιμοποιεί ένα ρητορικό και συγχρόνως ειρωνικό ερώτημα¹⁸¹: «*ἄρα ἵνα βελτίους ὤσιν οἱ πολῖται ὀρῶντες ἅπαντας ὁμοίως τιμωμένους, διὰ τοῦτο δοκιμαστέος ἐστίν;*». Η έλλειψη αξιοκρατίας σε μια πολιτεία αποβαίνει πάντοτε σε βάρος της, διότι οι χρηστοί πολίτες πικραμένοι από την αδικία σταματούν το δημιουργικό τους έργο. Όταν τα εντεταλμένα όργανα της πολιτείας, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση η Βουλή τιμούν τους κακούς και λησμονούν τους αγαθούς, προσφέρουν σ' αυτή τη χειρότερη υπηρεσία, γιατί οι πολίτες χάνουν την εμπιστοσύνη τους προς την πόλη. Η ισοπέδωση, λοιπόν, δεν οδηγεί σε βελτίωση, αλλά στο αντίθετο ακριβώς αποτέλεσμα.

§26. Ο κατήγορος προτρέπει τους βουλευτές να αναλογιστούν τις ποινές τις οποίες η πολιτεία επέβαλλε για δημόσια αδικήματα, όπως προδοσία φρουρίου ή πολεμικού πλοίου ή στρατοπέδου, οι οποίες ήταν αυστηρότατες. Τώρα, ενώ η προδοσία είναι πολύ μεγαλύτερη, ο προδότης δεν προετοιμάζεται για την έσχατη τιμωρία, αλλά για τη μεγάλη τιμή, την έγκριση από τη Βουλή της εκλογής του στο βουλευτικό αξίωμα. Ο ομιλητής στη συνέχεια υποδεικνύει έμμεσα στους βουλευτές τι προβλέπει το δίκαιο και τονίζει πως ο προδότης της ελευθερίας δεν έχει σχέση με την ιδιότητα του βουλευτή, αλλά με την ιδιότητα του δούλου και πρέπει να επιβληθεί η πλήρης στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Η προδοσία της πόλεως δε συμβιβάζεται με το βουλευτικό αξίωμα.

§27-28. Σ' αυτή την παράγραφο ο κατήγορος αιτιολογεί την ανυπαρξία νόμου σχετικού με το αδίκημα το οποίο διέπραξε ο Φίλωνας. Ο καταγγέλλων θέλοντας να αποκρούσει προκαταβολικά τον πιθανό ισχυρισμό του κατηγορούμενου ότι δηλαδή από τη στιγμή που δεν υπήρχε νόμος σχετικός με την απουσία κάποιου Αθηναίου πολίτη από την Αττική κατά την περίοδο των Τριάκοντα και γενικά με την τήρηση ουδέτερης στάσης κατά τις περιόδους πολιτικών συγκρούσεων, επί της ουσίας δεν υφίσταται αδίκημα.

Ο κατήγορος στα πλαίσια της *προκατάληψης*¹⁸² διατυπώνει τον πιθανό παραγωγικό συλλογισμό του Φίλωνα ως εξής. Α' προκειμένη: για όλα τα αδικήματα ο νομοθέτης έχει εισαγάγει σχετικούς νόμους. Β' προκειμένη: αναφορικά με την απουσία του έως σήμερα δεν υπάρχει αντίστοιχος νόμος. Συμπέρασμα: άρα η απουσία του κατά το αναφερόμενο διάστημα δε συνιστά αδίκημα. Στον αντίποδα ο κατήγορος συνδέει την

¹⁸¹ Βλ. Lopez Eire (2010) 347-348

¹⁸² Για τον δικανικό όρο *προκατάληψις* βλ. De Brauw (2010) 191' Βολονάκη (2012) 189.

ανυπαρξία νόμου με το μέγεθος του αδικήματος που το κατέστησε απρόβλεπτο από τον ρήτορα ή το νομοθέτη. Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι δηλαδή έχει θεσπιστεί νόμος για το μεγάλο αδίκημα της λιποταξίας, ενώ για το πολύ μεγαλύτερο της εγκατάλειψης πόλεως και μάλιστα, όταν αυτή κινδυνεύει, δεν έχει θεσπιστεί.

§29. Η επιχειρηματολογία του κατηγορού στη συγκεκριμένη παράγραφο επικαλείται την κοινή λογική των βουλευτών και δομείται πάνω σε μια αντίθεση. Αυτή αφορά την εκ διαμέτρου αντίθετη συμπεριφορά των μετοίκων και του Φίλωνα προς την πόλη. Αναλυτικότερα επισημαίνει ότι η πόλη τίμησε τους μετοίκους οι οποίοι βοήθησαν τον λαό κατά την ίδια χρονική περίοδο χωρίς να έχουν την υποχρέωση να το κάνουν, ενώ ο *δοκιμαζόμενος*, αν και είχε καθήκον να βοηθήσει, εντούτοις την πρόδωσε και θα πρέπει να τιμωρηθεί τουλάχιστον με στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων. Προκειμένου να γίνει κατανοητή η παραπάνω αντίθεση, είναι αναγκαίο να λάβει κανείς υπόψη του τη διαφορετική κοινωνική ιδιότητα του μετοίκου¹⁸³ και του πολίτη στην Αθήνα των κλασικών χρόνων και οι συνεπαγόμενες υποχρεώσεις τους. Κατά συνέπεια, αν οι βουλευτές δεν τιμωρήσουν με την ποινή της *άτιμίας* τον Φίλωνα, είναι λογικό και επόμενο να επικριθούν.

§30. Η ορθή απονομή των τιμών και των ποινών έχει παιδευτική αξία για τους πολίτες. Η επιβράβευση των ενάρετων πολιτών και η τιμωρία των κακών λειτουργεί προτρεπτικά και αποτρεπτικά αντίστοιχα. Ο κατηγορός υποδεικνύει έμμεσα στους βουλευτές ότι η απόφασή τους σχετικά με τον Φίλωνα πρέπει να είναι συγχρόνως δίκαιη και διδακτική για τους πολίτες, ώστε οι τελευταίοι να παραδειγματιστούν θετικά από τη συνέπεια των βουλευτών και αρνητικά από τη συμπεριφορά του Φίλωνα.

§31. Ο ενάγων πιστεύει πως ο Φίλων δεν πρόκειται να τηρήσει τον βουλευτικό όρκο, όπως δεν τηρήσε τους πατριους όρκους. Η απαράδεκτη συμπεριφορά του επιβεβαιώνεται και από το γεγονός της αδιαφορίας του απέναντι στη δύσκολη πολιτική συγκυρία για την πόλη του. Επιπλέον επισημαίνεται ο κίνδυνος που θα διατρέξει η Αθήνα σε περίπτωση που ο *δοκιμαζόμενος* γίνει βουλευτής και μάθει τα κρατικά μυστικά. Δεν είναι δυνατό ένας προδότης της πατρίδας να σταθεί με υπευθυνότητα απέναντι στα καθήκοντά του.

---

¹⁸³ Για τη θέση των μετοίκων στην κλασική Αθήνα βλ. Wilken (1976) 204.

§32. Σ' αυτό το σημείο γίνεται λόγος για τους συνηγόρους του Φίλωνα, οι οποίοι θα παρακαλέσουν τους βουλευτές να εγκρίνουν την εκλογή του στο βουλευτικό αξίωμα. Οι συνηγόροί του προσπάθησαν να πείσουν τον κατήγορο να αποσύρει την καταγγελία, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Ο ομιλητής επιθυμεί να κερδίσει την εύνοια των βουλευτών, *captatio benevolentiae*, τονίζοντας τους αγώνες τους για την αποκατάσταση της δημοκρατίας σε αντίστιξη με τη στάση του *δοκιμαζομένου*. Αποτελούσε κοινό τόπο στους δικανικούς αγώνες ο έπαινος των δικαστών (εδώ βουλευτών) προκειμένου να κερδίσουν οι διάδικοι τη συμπάθειά τους.

Ο κατήγορος του Φίλωνα επιδιώκει να καταστήσει τους συνηγόρους του τελευταίου αναξιόπιστους, ώστε τα λεγόμενά τους προς τη Βουλή να πέσουν στο κενό. Αναρωτιέται πώς οι υποστηρικτές του στην παρούσα φάση προτίθενται να πείσουν τους βουλευτές για την ακεραιότητα του Φίλωνα, ενώ επί Τριάκοντα Τυράννων δε θέλησαν να πείσουν τον ίδιο να αγωνιστεί για την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Επομένως οι συγκεκριμένοι άνθρωποι πέφτουν σε αντιφάσεις και κατ' επέκταση δεν πρέπει να ληφθούν υπόψη οι καταθέσεις τους.

§33. Στην τελευταία παράγραφο της *πίστεως/ἀποδείξεως* υποστηρίζεται πως ο κατηγορούμενος σε περίπτωση αποκλεισμού του από το αξίωμα του βουλευτή δε θα πρέπει να αγανακτεί, διότι ο ίδιος με τη συμπεριφορά του έθεσε τον εαυτό του εκτός Βουλής και θα είναι αποκλειστικά υπεύθυνος για την πιθανή *ἀποδοκιμασία* του.

Επίλογος (peroratio) §34

Ο Λυσίας, λίγο προτού ο πελάτης του κατέβη από το βήμα της Βουλής, θέλει να ηχήσει στα αυτιά των βουλευτών το εγκώμιο των τελευταίων και με αυτόν τον τρόπο να ολοκληρώσει τον Λόγο. Οι τελικοί κριτές του Φίλωνα πρέπει να χρησιμοποιήσουν ως βασικό κριτήριο για την έγκριση ή μη της βουλευτικής θέσης του τη δική τους στάση απέναντι στην πόλη, η οποία καθόρισε και την επιλογή τους στο βουλευτικό αξίωμα. Σε αντίθεση η πρόταξη του ατομικού συμφέροντος έναντι του συλλογικού είναι αλλότριο προς κάθε έννοια δημοκρατικού πολιτεύματος, επομένως, δε συνάδει με την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη.

Συμπεράσματα

Σε όλες τις προηγούμενες σελίδες εκδιπλώθηκε η προσπάθεια της παρουσίασης του ελέγχου των δημοσίων αξιωματούχων στη δημοκρατική Αθήνα των κλασικών χρόνων. Ως κειμενική πηγή άντλησης πρωτογενών στοιχείων για την παρούσα αναζήτηση χρησιμοποιήθηκαν οι σχετιζόμενοι με το θέμα Λόγοι του Λυσία. Η ολοκλήρωση της εργασίας καταλήγει σε πολύτιμα συμπεράσματα, τα οποία πραγματικά διαβάζοντάς τα κάποιος θα σχηματίσει μια ευσύνοπτη πλην σαφή εικόνα για όσα περιέχονται στον τίτλο της εργασίας, ακόμη κι αν δε έχει μελετήσει το κύριο μέρος της.

Η Δημοκρατία στην αρχαία Αθήνα αποδείχτηκε πως δεν αποτέλεσε απλά ένα πολίτευμα που στηριζόταν στην άμεση συμμετοχή του λαού στην καθημερινή του πραγμάτωση, αλλά ήταν το πολίτευμα εκείνο που σεβόταν τις αρχές του. Το τελευταίο καθίσταται ξεκάθαρο μέσα από την έντονη αγωνία η οποία διακατείχε τους πολίτες για τη διατήρηση της εύρυθμης και αδιάλειπτης λειτουργίας του. Η ανησυχία του δημοκρατικού συστήματος για την «αυτοσυντήρησή» του αισθητοποιείται μέσα από τη θέσπιση μιας σειράς διαδικασιών και νόμων για τον έλεγχο των δημοσίων λειτουργών, αυτών δηλαδή που κάθε φορά καλούνταν είτε μέσω της κληρώσεως είτε της χειροτονίας να υλοποιήσουν το ετήσιο πρόγραμμα της πόλης και να ενεργοποιήσουν όλη τη διοικητική μηχανή.

Οι ίδιοι οι πολίτες είχαν το νομικό δικαίωμα και την ηθική υποχρέωση να εκκινήσουν τις διαδικασίες ελέγχου ως *βουλόμενοι*. Οι Αθηναίοι πολίτες επαγρυπνούσαν για την ακεραιότητα αυτών που διαχειρίζονταν την τύχη τους, διότι, αν οι τελευταίοι δεν ανταποκρίνονταν με εντιμότητα στις υποχρεώσεις τους, οι πολίτες θα ήταν οι πρώτοι που θα εισέπρατταν τις επιπτώσεις. Επιπλέον η αγάπη των Αθηναίων για την πόλη τους, η οποία τους χάριζε ευμάρεια και ευδαιμονία ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που τους ενεργοποιούσε προς τη συνεχή ελεγκτική ματιά των δημοσίων αξιωματούχων.

Η ευθύνη που αναλάμβανε ένας πολίτης απέναντι στην πόλη του μέσω του ορισμού του ως δημοσίου λειτουργού ήταν μεγάλη. Ο ίδιος έπρεπε να διαθέτει πολλά προσόντα τα οποία αφορούσαν τόσο στην ιδιωτική όσο και στην πολιτική του εικόνα και κατάσταση. Η προσωπικότητα, η συμπεριφορά, ο χαρακτήρας, όπως όλα αυτά είχαν αποτυπωθεί στην έως τότε κοινωνική του ζωή ήταν το πρώτο ισχυρό βιογραφικό

σημείωμα. Το τελευταίο υπόκειται σε διαρκεί έλεγχο πριν και μετά την ανάληψη μιας δημόσιας θέσης. Η επιτυχημένη διαχείριση του δημοσίου συμφέροντος κατά τη διάρκεια της διεκπεραίωσης μιας κρατικής υπηρεσίας αποτελούσε το διαβατήριο και για επόμενους δημόσιους στόχους, όπως ήταν η διεκδίκηση ενός ανώτερου αξιώματος, για παράδειγμα εκείνου του στρατηγού ή του βουλευτού.

Ολόκληρη η παραπάνω περιγραφόμενη κατάσταση μεταφέρεται στο σήμερα μέσα από ποικίλα κειμενικά είδη και μέσω του έργου πολλών αρχαίων συγγραφέων. Ο Λυσίας με το σωζόμενο ρητορικό του έργο αποτελεί, πραγματικά, μία από τις πιο σημαντικές πηγές άντλησης πληροφοριών για το εξεταζόμενο θέμα. Χάρη στον λογογράφο μάς δίνεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε νοερά τις επιδιώξεις, τους στόχους, αλλά και την αγωνία της απόδειξης της αλήθειας του κατηγορούμενου ή του κατηγορούμενου μέσα σε μια υπόθεση ελέγχου δημοσίου αξιωματούχου.

Μέσα στους εξεταζόμενους λυσιακούς Λόγους συμπλέκονται άλλοτε αντιστικτικά και άλλοτε αρμονικά η νομοθεσία, τα πολιτειακά όργανα, οι κοινωνικοί θεσμοί σε μια προσπάθεια ανάδειξης της ικανότητας ή της αδυναμίας ενός πολίτη στην ανάληψη ενός δημοσίου αξιώματος. Ο Λυσίας, ο οποίος υπήρξε γνώστης της αθηναϊκής ιστορίας, της πολιτειακής της οργάνωσης, αλλά και της ψυχολογίας των Αθηναίων πολιτών-κριτών, ήταν δεξιοτέχνης στην παρουσίαση του πελάτη του ως χρηστού πολίτη είτε αυτός είχε την ιδιότητα του ενάγοντος είτε του εναγόμενου. Έναν ενάρετο πολίτη όλοι τον εμπιστεύονται και θεωρούν αξιόπιστα τα λόγια του.

Ο λογογράφος, αν και ήταν μέτοικος, εντούτοις συμπεριφερόταν, όπως αναφέρθηκε και στην *Εισαγωγή*, ως γνήσιος Αθηναίος πολίτης. Ο ίδιος διακατεχόταν από προσωπικό ενδιαφέρον για τη σωστή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Οι πρωταγωνιστές των Λόγων που αναλύθηκαν στην προκείμενη μελέτη αποτελούσαν πέρα από πελάτες του και το δικό του προσωπείο, εκείνο του από καρδιάς Αθηναίου. Κατά συνέπεια στο αποδεικτικό τμήμα των Λόγων του παρουσίαζε με ρεαλισμό και αλήθεια όλες τις διαδικασίες που διέθετε το δημοκρατικό πολίτευμα, για να ελέγχει τους ανθρώπους που διαχειρίζονταν την τύχη της πόλης.

Κλείνοντας το παρόν πόνημα πρέπει να επισημανθεί η διαχρονική ανάγκη, που καταλήγει να αποτελεί νομοτέλεια για το δημοκρατικό πολίτευμα, συνέπειας λόγων και έργων των δημοσίων λειτουργών. Η συνέπεια αυτή επιβάλλεται να διαπερνά αρμονικά τόσο τον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό βίο. Δυστυχώς η σημερινή πολιτική

πραγματικότητα καμία σχέση δεν έχει με ό,τι περιγράφηκε παραπάνω. Αν σήμερα τα δημοκρατικά πολιτεύματα παγκοσμίως είχαν ως πρότυπο το ελεγκτικό σύστημα λειτουργίας της δημοκρατικής Αθήνας της κλασικής εποχής, τότε σίγουρα θα μιλούσαμε για δίκαια και αξιόπιστα πολιτεύματα που ανταποκρίνονται όχι τυπικά, αλλά ουσιαστικά στη σημασία του ονόματός τους.

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνόγλωσση:

Βολονάκη, Ε. (2012), *Λυσίου κατά Αγοράτου (13) και κατά Νικομάχου (30)*, (επιμ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Γ.), Αθήνα: Παπαζήσης.

_____, (2014), «Οικογένεια, καταγωγή και πολιτική λειδορία στην κλασική Αθήνα», στο Αθανασάκη, Λ., Νικολαΐδη, Τ. & Σπαθάρα, Δ. (επιμ. έκδ.), *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στον Διαφωτισμό*, Ηράκλειο: Παν/κές εκδόσεις Κρήτης & εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Κρήτης, 167-199.

Biscardi, A. (2005), *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, (μτφρ. Δημάκη, Π.), Αθήνα: Παπαδήμας.

Botsford, G.W. and Robinson, C.A. (1979), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, αναθ. από Kagan, D. (μτφρ. Τσιτσώνης, Σ.), Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Carey, C. (2010), *Η Δημοκρατία στην κλασική Αθήνα*, (μτφρ. Βολονάκη, Ε. επιμ. έκδ.) Ξανθάκη-Καραμάνου, Γ.), Αθήνα: Παπαζήσης.

Ευσταθίου, Α. (2014), «Το ιδιωτικό και το δημόσιο στη δοκιμασίαν ρητόρων στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», στο Αθανασάκη, Λ., Νικολαΐδη, Τ. & Σπαθάρα, Δ. (επιμ. έκδ.), *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στον Διαφωτισμό*, Ηράκλειο: Παν/κές εκδόσεις Κρήτης & εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Κρήτης, 231-254.

Edwards, M. (2002), *Οι Αττικοί Ρήτορες*, (μτφρ. Σπαθάρας, Δ. επιμ. Κυρτζάκη Μ.), Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσας.

Gagarin, M. (2011), *Γραφή και Δίκαιο στην Αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Μαραβέλιας, Χ.), Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Hornblower, S. (2005), *Ο Ελληνικός κόσμος, 479-323 π. Χ.*, (μτφρ. Πέππα, Ε.), Αθήνα: Οδυσσέας.

Jebb, R. (2008), *Για το ύφος των αττικών ρητόρων*, (μτφρ. Θεοδωρακόπουλος, Β.), Αθήνα: Γρηγόρης.

Κωνσταντινόπουλος, Β. και Πανομήτρος, Δ. (2010), *Το Ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού Λόγου*, τόμος 1, (επιμ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Γ.), Αθήνα: Παπαζήσης.

_____, (2014), *Το Ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού Λόγου*, τόμος 2, (επιμ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Γ.), Αθήνα: Παπαζήσης.

Kennedy, G. (2014), *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής, Αρχαίας Ελληνικής και Ρωμαϊκής*, (μτφρ. Νικολούδης, Ν. επιμ. Αναστασίου, Ι.), Αθήνα: Παπαδήμας.

Lesky, A. (1981), *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, (μτφρ. Τσοπανάκης, Α.) Θεσ/νίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.

Μαρωνίτης, Δ.Ν. (1964), *Ηροδότου Ιστορίαι Τόμος πρώτος Κλειώ*, Αθήνα: Γκοβόστης.

MacDowell, D. (2003), *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασσικών χρόνων*, (μτφρ. Μαθιουδάκη, Γ.), Αθήνα: Παπαδήμας.

Mosse, C. (2013), *Δικαιοσύνη και Πολιτική στην Αθήνα της κλασικής εποχής*, (μτφρ. Νίκας, Γ. επιμ. εκδ. Σπυροπούλου, Χ.), Αθήνα: Παπαδήμας.

Wilcken, U. (1976), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, (μτφρ. Τουλουμάκος, Ι.), Αθήνα: Παπαζήσης.

B. Ξενόγλωσση:

Allen, J. (2010), “Rhetoric and Logic”, in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 350-364.

Bons, J. (2010), “Gorgias the Sophist and Early Rhetoric”, in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 37-46.

Carey, C. (1989), *Lysias: Selected Speeches*, Cambridge: Cambridge University Press.

_____, (1997), *Trials from classical Athens*, London and New York: Routledge.

Cohen, D. (2005), “Crime, Punishment and the rule of Law in Classical Athens”, in Gagarin, M. and Cohen, D. (eds.), *The Cambridge Companion to the ancient greek law*, Cambridge: Cambridge University Press, 211-235.

Connolly, J. (2010), “The new World Order: Greek Rhetoric in Rome”, in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 139-165.

- Cooper, C. (2010), "Forensic Oratory", in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 203-219.
- Day, J. (2010), "Rhetoric and Ethics from the Sophists to Aristotle" in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 378-392.
- De Brauw, M. (2010), "The Parts of the Speech", in Worthington, I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Blackwell Publishing Ltd, 187-202.
- Edwards, M. (2010), "Alcidamas", in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 47-57.
- Fortenbaugh, W. (2010), "Aristotle's Art of Rhetoric", in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 107-123.
- Hansen, M. H. (1975), *Eisangelia, Odense University Classical Studies*, vol. 6, Odense University Press.
- Harris, E. (1994), "Law and oratory" in Worthington, I. (ed.), *Persuasion: Greek Rhetoric in action*, London and New York: Routledge, 130-150.
- Lanni, A. (2004) "Arguing from Precedent: Modern Perspectives on Athenian Practice" in Harris, E. & Rubinstein, L. (eds.), *The Law and the Courts in Ancient Greece*, London: Duckworth, 159-171.
- Lopez Eire, A. (2010), "Rhetoric and Language", in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 336-349.
- Meyer-Laurin, H. (2007), "Law and Equity in the Attic Trial" in Carawan, E (ed.), *Oxford Readings in the Attic Orators*, Oxford, New York: Oxford University Press, 116- 139.
- Rhodes, P.J. (1981), *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford: Clarendon Press.
- Todd, S. (1990), "Glossary-Index" in Cartledge, P. Millett, P. Todd, S. (eds.), *Nomos: Essays in Athenian law, politics and society*, Cambridge: Cambridge University Press, 215-240.

_____, (1990), “The purpose of evidence in Athenian courts” in Cartledge, P. Millett, P. Todd, S. (eds.), *Nomos: Essays in Athenian law, politics and society*, Cambridge: Cambridge University Press, 19-38.

Usher, S. (1999), *Greek Oratory, Tradition and Originality*, Oxford: Oxford University Press.

_____, (2007), “Lysias and his Clients” in Carawan, E. (ed.), *Classical Studies- The Attic Orators*, Oxford: Oxford University Press, 27-36.

Worthington, I. (2010), “Rhetoric and Politics in Classical Greece: Rise of the Rhetores”, in Worthington, I. (ed.), *A companion to Greek Rhetoric*, United Kingdom: Wiley-Blackwell Publishing Ltd, 255-271.

Γ. Σχολιασμένες / Κριτικές εκδόσεις:

Henderson, J. (1923), (ed.), *Xenophon Memorabilia*, vol. IV, trans: Marchant E.C., The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

_____, (1930), (ed.), *Lysias*, trans: Lamb, W.R.M., The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

_____, (1935-¹1952), (ed.), *Aristotle The Athenian Constitution*, vol. XX, trans: Rackham H., The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

Ross, W. (1959), (ed.), *Aristotelis Ars Rhetorica*, Oxford Classical Texts.

Χατζόπουλος Ο. (1993), (εκδ.), *Λυσίας*, τομ. 1, 3, (μτφρ. Κυριαζής Γ.), Αθήνα: Κάκτος.